

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Zachycení koordinace v závislostním popisu
(se zvláštním zřetelem ke koordinaci nestejných kategorií)

The Structure of Coordination in a Dependency Description
(with special attention to the coordination of unlike categories)

Jana Šindlerová


Vedoucí práce: prof. PhDr. Jarmila Panevová, Dr.Sc.

Praha, 2007

Vysoká škola: Univerzita Karlova	Fakulta: Filozofická fakulta
Katedra/Ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace	Školní rok: 2003/2004
ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)	
pro: Janu Vejvodovou	
obor: Český jazyk a literatura / Anglistika – amerikanistika	
<p>Název tématu: Zachycení koordinace v závislostním popisu</p> <p>(Na základě anotací v PDT bude vybrán některý z následujících problémů: Koordinace větná a členská: studie formálních příznaků tohoto rozdílu. Společné rozvíjení koordinovaných členů.)</p>	
Zásady pro vypracování	
<p><i>Vyber vhodného materiálu z PDT a popis konvence, jak se zachycuje koordinace v závislostním popisu. Vyblečování a popis formálních příznaků pro společné rozvíjení, pro "šupinové" čtení koordinovaných konstrukcí.</i></p>	

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 25. 4. 2007


Jana Šindlerová

Tato práce vznikla na základě projektu Prague Czech-English Dependency Treebank, zpracovávaného v Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK Praha. Byla podporována granty č. GAUK 489/2004 a GAČR 405/06/0589.

Na tomto místě bych ráda poděkovala těm, kteří mají nemalý podíl na výsledné podobě této diplomové práce. V první řadě děkuji vedoucí této diplomové práce, prof. PhDr. Jarmile Panevové, Dr.Sc., za odborné vedení, nesmírnou trpělivost a ochotu k diskusi nad novými přístupy k lingvistické práci, a také všem spolupracovníkům z Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK za pomoc při řešení problémů teoretických, praktických i technických. Šárce Zikánové děkuji za cenné rady a odborné připomínky k této práci. Dále děkuji Ivoně Kučerové za nasměrování mých odborných zájmů a Petru Biskupovi za vlídné uvedení do světa generativní gramatiky za mého pobytu na univerzitě v Lipsku. Závěrem bych ráda poděkovala Radku Šimíkovi, Věře Procházkové a Evě Lehečkové za mnohé podněty, které mě nutily o koordinacích přemýšlet v různých kontextech a perspektivách, a konečně za všestrannou přátelskou podporu a důvěru, již do mě coby lingvistky vložili.

Obsah

0. Úvod.....	5
0.1 Téma, cíle a východiska diplomové práce.....	5
0.2 Struktura diplomové práce.....	7
Teorie a metody	9
1. Data.....	10
2. Deklarace používaných termínů	13
2.1 Termíny z oblasti popisu závislostní struktury	13
2.3 Termíny z oblasti popisu koordinační struktury	14
2.4 Termíny z oblasti popisu valence	14
2.5 Termíny vytvořené pro účely této práce	15
3. Dosavadní výsledky zkoumání koordinačních konstrukcí	16
3.1 Koordinace v generativně zaměřené literatuře	17
3.1.1 Vývoj konvence zachycování koordinační konstrukce.....	18
3.1.2 Vývoj uvažování o koordinační konstrukci	21
3.1.2.1 John R. Ross: <i>Coordinate structure constraint</i>	21
3.1.2.2 Generalized Phrase Structure Grammar: chybějící kategorie	22
3.1.2.3 Koordinace jako obecný problém asymetrie: počátky.....	24
3.1.2.4 Teorie Spec/Head Agreement a adjunkční teorie	25
3.1.2.5 Yoad Winter: interpretace koordinací na základě formální sémantiky	33
3.1.2.6 Grant Goodall: třírozměrný model.....	34
3.1.2.7 I. Kučerová a H. Škrabalová: generativní studie češtiny	35
3.1.2.8 Shrnutí.....	37
3.2 Koordinace v pojetí české lingvistiky.....	38
3.2.1 Pohled konfrontační: koordinace vs. parataxe	38
3.2.2 Pohled klasifikační: polemika nad druhy souvětí podle struktury.....	40
3.2.3 Pohled klasifikační: druhy vztahu mezi větami v souřadném souvětí.....	41
3.2.4 Komplexní rozbor: Mluvnice češtiny	42
3.2.5 Inspirace generativním pojetím.....	43
3.2.6 Shrnutí.....	45
3.3 Úvahy o koordinaci nestejných kategorií	46
4. Funkční generativní popis.....	52
4.1 Systém popisu jazyka v rámci FGP	52

4.2 Pražský závislostní korpus.....	53
4.3 K pojetí valence ve FGP	59
Formulace pravidel pro koordinace v češtině	65
5. Hypotéza	67
5.1 Aplikace hypotézy na data	69
5.2 Shrnutí poznatků o koordinacích s argumentovou pozicí.....	70
5.3 Koordinace různých adjunktů.....	72
5.3.1 Funktory pro časová doplnění.....	73
5.3.1.1 Vzájemná koordinace časových funktorů.....	73
5.3.1.2 Koordinace časových funktorů s doplněními jiného typu	76
5.3.2 Funktory způsobových doplnění.....	80
5.3.2.1 Vzájemná koordinace způsobových funktorů.....	80
5.3.2.2 Koordinace způsobových funktorů s doplněními jiného typu	83
5.3.3 Funktory pro doplnění kauzálního typu.....	85
5.3.4 Funktor pro místní doplnění.....	86
5.4 Mnohačetná otázka, mnohačetná odpověď, koordinace tzv. k-slov	88
5.5 Shrnutí poznatků o koordinaci adjunktů v češtině.....	92
6. Revize původní hypotézy.....	94
7. Faktory ovlivňující přijatelnost koordinační konstrukce	96
8. Návrh alternativního členění koordinací podle valence.....	100
9. Závěry a náměty pro budoucí práci	102
10. Resumé.....	104
11. Summary	105
12. Seznam zkratk	106
13. Seznam používaných funktorů.....	107
13.1 Funktory pro aktanty.....	107
13.2 Funktory pro volná doplnění.....	107
13.2.1 Funktory označující časové vztahy.....	107
13.2.2 Funktory označující způsob děje	107
13.2.3 Funktory označující místo.....	107
13.2.4 Funktory pro kauzální vztahy	108
13.3 Funktory pro kořen parataktické konstrukce	108
14. Literatura.....	109

0. Úvod

0.1 Téma, cíle a východiska diplomové práce

Tato práce se věnuje jednomu aspektu rozsáhlé problematiky koordinace a jejího zachycení, a to koordinaci nestejných kategorií v češtině, tedy konstrukcím typu:

- (1) *Trh by měl být informován o jejím konání včas a s dostatečným předstihem.*

Nestejnými kategoriemi rozumíme různou sémantickou hodnotu jednotlivých uzlů závislostního stromu, přičemž v pojetí sémantické hodnoty vycházíme z teorie funkčního generativního popisu.¹ Pojem *koordinace* volíme pro popis tohoto jevu v souladu s terminologií generativních studií, které se jím zabývaly, a v souladu s faktem, že jde o vztah v zásadě sémantického charakteru. Vzhledem k tomu, že popisovaný jev se objevuje výhradně u parataktických konstrukcí, zužujeme pojem *koordinace* pouze na koordinaci parataktickou.

Veškerá pozorování provádíme na jednoduchém slučování pomocí spojky *a*. Mezi jednoduché slučování řadíme i nehierarchizované koordinační konstrukce s počtem konjunktů větším než dva, tj. např. spojení *kohout, slepice a kuře* považujeme za strukturu s hloubkovým čtením *kohout a slepice a kuře*. Toto omezení přijímáme za účelem jednoduchosti popisu. Jednoduché slučování pomocí spojky *a* je v rámci koordinací centrální a nejméně významově zatížené. Ostatní koordinační spojky mohou vnášet do struktury nejen řadu dalších významů (jako jsou gradace, opozice, vylučování apod.), ale i prvky ovlivňující strukturu samu (např. negaci). Asyndetické konstrukce zde nebereme v úvahu, neboť jsou co do určení vztahu mezi konjunktami podspecifikovány.

Vzhledem k tomu, že svá pozorování budeme vztahovat k valenci, týká se náš výzkum pouze koordinací uzlů přímo závislých na slovese (v jakémkoli, tedy i nefinitním tvaru).

¹ V příkladu (1) by se tedy jednalo o koordinační spojení časového určení *kdy* (TWHEN) a způsobového určení *doprovodu* (ACMP).

Problematiku koordinace nestejných kategorií závislé na jménu ponecháváme stranou, neboť při nominalizaci obvykle dochází k posunu valenčních pozic a zároveň k jejich stírání na pozici shodného přívlastku. Všechna naše tvrzení se pro zjednodušení budou týkat buď slovesných argumentů, nebo základních adjunktů² (popisujících vztahy místní, časové, způsobové a kauzální). Nebereme v úvahu syntakticky a sémanticky příliš specifické či vázané hodnoty (jako např. účinek (RESL) či doplněk (COMPL)), ani postojová či modalitní určení, která větu modifikují externě.

Tato práce si klade za cíl:

- podat podrobný souhrn výsledků, které v oblasti koordinační struktury přinesla generativní lingvistika;
- formulovat základní pravidla pro tvoření gramatických koordinací nestejných kategorií v češtině;
- s ohledem na tato pravidla rozhodnout o zachycení jednotlivých typů těchto struktur jako členské či větné (přesněji slovesné)³ koordinace;
- tato obecná pravidla pro tvoření a zachycení koordinace nestejných kategorií ověřit na materiálu získaném z Pražského závislostního korpusu;
- na základě získaných poznatků navrhnout alternativní způsob třídění koordinačních konstrukcí, který zohledňuje valenční strukturu řídicího slovesa;
- zhodnotit adekvátnost zvoleného teoretického rámce pro popis koordinace nestejných kategorií.

Při formulaci našich hypotéz vycházíme z předpokladu, že možnost/nemožnost koordinace nestejných kategorií je ovlivněna (či dokonce řízena) syntakticko-sémantickými vztahy, zejména pak funkčním statutem uzlu v rámci slovesné valence (intence, argumentové

² K problematice pojmenování valenčních doplnění viz kap. 2.4 a kap. 4.3.

³ Viz kap. 4.2.

struktury apod.), a že tedy není pouze intuitivní, přestože v sémantických vztazích existuje určitá volnost či přesah.

Jako teoretické východisko pro zachycení koordinace jsme zvolili funkční generativní popis (dále též FGP), neboť je ve srovnání s ostatními dostupnými teoretickými rámci maximálně komplexní a konzistentní co do popisu sémantických funkcí (viz kap. 4 a 5) a v jeho intencích je zpracován rozsáhlý korpusový materiál, Pražský závislostní korpus (dále též PDT). Přestože se budeme pohybovat v rámci závislostní teorie, doplňkově využijeme některých termínů a poznatků z oblasti generativní gramatiky, která se koordinačním strukturám věnuje od svých počátků.

Přestože jedním ze zásadních stavebních prvků našeho výzkumu je valenční teorie, nebudeme se věnovat komplexně historii valenční syntaxe, ale omezíme se na využití pouze dvou přístupů důležitých pro naši práci, a to valenční teorie v rámci FGP a teorie argumentové struktury v generativních přístupech poslední doby.

Neklademe si otázku, jak na sémantickou interpretaci koordinací působí různé typy sloves, tj. jestli ji ovlivňuje fakt, zda koordinační strukturu řídí stavové či dějové sloveso, zda záleží na tom, jestli děj probíhá v jedné, nebo několika instancích apod.

Zaměřujeme se zde primárně na vztah argumentové struktury a koordinace. Nezkoumáme hlouběji ani vliv aktuálního členění, které se zcela jistě podílí na hodnocení přijatelnosti utvořených koordinačních konstrukcí v kontextu celé výpovědi, nebo vliv intonační struktury.

0.2 Struktura diplomové práce

Práce má dva oddíly. První až čtvrtá kapitola, jež tvoří oddíl první, obsahuje poznámky k teoriím a metodologiím, které při zkoumání koordinačních konstrukcí využíváme. První kapitola je zamýšlena jako komentář k získávání reálných jazykových dat a ke způsobu, jakým reálná i účelově vytvořená data využíváme při ověřování teoretických

předpokladů. V druhé kapitole deklaruujeme, v jakém smyslu zde budeme užívat některých pevně ukotvených i sporných lingvistických termínů. Třetí kapitola je věnována historii zkoumání koordinační konstrukce obecně v české i zahraniční lingvistické tradici. Čtvrtá kapitola se podrobněji zabývá teorií závislostního popisu, zachycením koordinační struktury a valenční struktury slovesa ve funkčním generativním rámci.

Druhý oddíl zahrnuje formulaci hypotéz, aplikaci získaných poznatků na data, výsledky a závěry vlastního výzkumu. V páté kapitole navrhuje vlastní hypotézu závislosti koordinace různých sémantických kategorií na argumentové struktuře řídicího slovesa ve formě omezujících pravidel pro členskou koordinaci. Svě předpoklady ověřujeme na tektogramaticky⁴ anotovaných větách z Pražského závislostního korpusu. Na základě příkladů posuzujeme gramatičnost členských koordinací konkrétních sémantických prvků a rozčleňujeme koordinaci členskou a slovesnou. V šesté kapitole hypotézu rozšiřujeme a navrhuje test členské koordinace. V sedmé kapitole zmiňujeme další faktory působící na gramatičnost/přijatelnost koordinací nestejných kategorií, zejména vzájemné působení sémantické funkce a morfologické formy argumentu/adjunktu. V osmé kapitole pak navrhuje alternativní třídění koordinačních konstrukcí založené na vlivu valenční charakteristiky řídicího slovesa na strukturu koordinace. Konečně devátá kapitola je věnována shrnutí dosažených zjištění a závěrům.

⁴ Tektogramatická rovina je nejhlubší rovina anotace v PDT, popisuje hloubkové vztahy ve struktuře věty. Viz kap. 4.2.

Teorie a metody

1. Data

V této práci používáme k ověření teoretických předpokladů dva druhy dat: tektogramaticky anotované věty z Pražského závislostního korpusu a příkladové věty nebo fráze účelově námi vytvořené pro ilustraci jevů, pro něž v korpusu vhodné reálné doklady nejsou. Reálné doklady jsou opatřeny značkou **PDT** za příkladovou větou. Příklady vytvořené uměle zůstávají bez označení.

Pražský závislostní korpus jsme jako zdroj dat pro náš výzkum zvolili proto, že (na rozdíl například od Českého národního korpusu) umožňuje vyhledávání na základě syntaktických vztahů a sémantických značek. Struktury, jimiž se v této práci zabýváme, totiž není možné vyhledávat pouze dotazem na lineární posloupnost lemmat a morfologických atributů.

Pro naše potřeby jsme zvolili jednoduché prohledávání korpusu PDT pomocí aplikace Netgraph 1.79.⁵ Při formulování dotazů jsme museli vzít v úvahu, že část hledaných struktur (pokud je jedním z konjunktů aktant) by podle anotačních pravidel měla být zachycena jako koordinace na úrovni slovesa, tj. koordinace se slovesnou kopií.⁶ Z anotačních pokynů není jasné, zda v případě, kdy druhým z konjunktů je volné doplnění, oba navzájem různé funktoři závisí na slovese, či zda je jeden z nich zachycen jako společné rozvití. Proto jsme zvolili variantu, která sice mezi výsledky zahrne i velké množství nežádoucích struktur, ale zároveň pokrývá všechny možnosti zachycení, pro které se anotátor teoreticky mohl rozhodnout:

[functor=CONJ,t_lemma=a]([_name=N1,gram/sempos=v,_#sons=1],[t_lemma={N1.t_lemma},gram/sempos=v]), tj. „vyhledej takové stromy, v nichž se vyskytuje slučovací spojka *a*, na

⁵ Netgraph je aplikace vytvořená pro vyhledávání na základě nejrůznějších morfologických vlastností slov i syntaktických vztahů ve struktuře. Umožňuje vyhledávání celých podstromů i řetězců slov. Stránky projektu jsou dostupné na: <http://quest.ms.mff.cuni.cz/netgraph/index.html>.

⁶ Např. věta *Poslal dopisy na úřad (místo) a prezidentu republiky (adresát)* bude zachycena jako *[Poslal na úřad] a [poslal prezidentu republiky] dopisy*.

níž závisí dvě slovesa se shodným lemmatem, z nichž (alespoň) jedno má pouze jedinou dceru“.

Výsledkem tohoto dotazu bylo 253 vět, ovšem většina z nich odpovídala zadání kvůli rematizujícímu rozvití jednoho z konjunktů, nikoli kvůli různosti funktorů. Po ruční kontrole zbylo 27 odpovídajících různých vět, z nichž 22 obsahovalo koordinaci různých k-slov⁷ a 5 skutečnou členskou koordinaci nestejných kategorií.

Druhý dotaz byl formulován za účelem získání všech výskytů koordinace dvou různých volných doplnění (včetně některých chybně zachycených koordinací aktantu s jiným aktantem či volným doplněním). Z tohoto důvodu byl formulován jako dotaz na sestersky koordinované různé funktoři:

```
[gram/sempos=v]([functor=CONJ,t_lemma=a]([is_member=1,functor=????],[functor!=???  
?|CONJ|ADVS|APPS|DISJ|PAR|GRAD|CSQ|CONTRA|CONFR|REAS|OPER,is_member=1])
```

tj. „vyhledej takové stromy, v nichž se vyskytuje sloveso, na němž závisí slučovací spojka *a*, jejímž jedním potomkem je hledaný funktor a druhým jiný funktor, který není kořenem další koordinační nebo apoziční struktury“.

Na základě tohoto dotazu jsme získali 112 různých odpovídajících vět. Celkem tedy náš subkorpus těchto atypických struktur obsahuje 139 různých dokladových vět.

Krátké a jednoduché příklady, kterými ilustrujeme pojmy použité v textu, vkládáme kurzívou přímo do textu. Příklady, kterými ilustrujeme jednotlivé body naší hypotézy, a ty, které podrobněji popisujeme, oddělujeme na samostatný řádek (řádky) a číslováme. Jednotlivé konjunktivy, o kterých v textu mluvíme, u číslovaných příkladů značkujeme v souladu s konvencí sémantického značkování PDT. Hodnocení gramatičnosti uvádíme pomocí konvenčních symbolů * (pro negramatické struktury nebo struktury s chybnou interpretací) a

⁷ Viz kap. 2.

? (pro struktury na hranici přijatelnosti nebo struktury, o jejichž přijatelnosti nemůžeme rozhodnout.)

2. Deklarace používaných termínů

V této práci budeme používat různé druhy termínů z různých oblastí lingvistického bádání. U některých z nich je nutné předem deklarovat, co přesně jimi myslíme a jak s nimi zacházíme.

2.1 Termíny z oblasti popisu závislostní struktury

Základním termínem z oblasti závislostní struktury, který budeme hojně využívat, je **Funkční generativní popis, FGP**. Funkční generativní popis je teorie, která zachycuje jazykové struktury na více rovinách (blíže viz kap. 4.1). V rámci tohoto přístupu vznikl velký syntakticky anotovaný korpus, tzv. **Pražský závislostní korpus, PDT** (viz kap. 4.2). PDT je korpus obsahující (ve verzi 2.0) 49 442 vět anotovaných, tj. označkových na třech rovinách: morfologické, povrchově syntaktické (**analytické**) a hloubkově syntaktické (**tektogramatické**). Tektogramatická a analytická rovina představuje věty jako stromové struktury (**stromy**). Každý strom se skládá z **uzlů** a **hran**. Každý z uzlů zastupuje jedno **doplnění**. **Doplnění** je obecně jakékoli autosémantické slovo závislé na jiném slově ve stromě. Je charakterizováno tím, že *doplňuje* strukturu řídicího členu. Doplnění se dále mohou členit podle typu vztahu, který mají k řídicímu slovu (časová, místní, způsobová, kauzální), či podle svých valenčních vlastností: doplnění valenční a nevalenční; obligatorní a fakultativní; aktanty a volná doplnění. Každé doplnění je ve FGP ohodnoceno tzv. **funktorem**, což je sémantická značka označující vztah závislosti daného uzlu na jeho uzlu řídicím. Pojmy označující vztahy ve stromové struktuře jsou **matka**, **dcera** a **sestra**. Vztah dcery k matce je vztah závislosti. Vztah dvou sester je podmíněn závislostí na tomtéž uzlu.

2.3 Termíny z oblasti popisu koordinační struktury

Koordinací zde rozumíme koordinaci v rámci parataktických struktur. Členy koordinační struktury nazýváme **konjunkty** v souladu s generativní terminologií. **Koordinací nestejných kategorií** rozumíme v prvním oddíle naší práce porušení vágně definovaného pravidla koordinace stejných kategorií (viz kap. 3.3), jehož podstata se u jednotlivých lingvistů liší, v druhém oddíle pak koordinaci různých funktorů v závislostním stromě.

2.4 Termíny z oblasti popisu valence

Valencí rozumíme schopnost slovesa sémanticky na sebe vázat další pozice v syntaktickém stromě. Termín **argumentová struktura** přejímáme z generativních studií, abychom odlišili své chápání valenčních doplnění od chápání popsaného ve FGP. **Argumentová struktura** popisuje valenční požadavky jednotlivých sloves. **Argumenty** jsou v našem chápání široce pojímaná sémanticky obligatorní doplnění, účastníci děje. Na rozdíl od **aktantů** nejsou definovány strukturně (viz kap. 4.3). **Adjunkty** vymezují časoprostorové pozadí, na němž se děj odehrává, nebo popisují způsob, kterým děj probíhá. Adjunkty v teorii argumentové struktury zhruba odpovídají **volným doplněním** ve FGP, ovšem s několika závažnými výjimkami (kvazivalenční doplnění a směrová doplnění).

Argumentová struktura se zachycuje pomocí tzv. **valenčních rámců**, což jsou výčty sémanticky obligatorních doplnění pro každé sloveso. Pro naši teorii není prioritní žádné konkrétní znázornění valenčního rámce.

Aktant je účastník děje v teorii FGP. Aktant je ve FGP definován především v opozici k **volnému doplnění** (viz kap. 4.3). První dva aktanty jsou v FGP definovány podle pozice. První aktant je vždy označován ACT (aktor), druhý aktant je vždy PAT (patients). Zbylé aktanty, pokud jsou ve valenčním rámci přítomny, se definují sémanticky (adresát, origo, efekt). Chybí-li ve valenčním rámci první nebo druhá pozice, posouvá se na jejich místo

nejbližší další pozice, tj. PAT se stává aktorem nebo se jedna ze sémantických pozic ADDR/ORIG/EFF označí jako PAT. To je ve FGP nazváno **posouváním**.

V případě, kdy pro jedno sloveso existují minimálně dvě sady rámců se stejnými argumenty, v nichž se tyto argumenty přeskupují a vytvářejí tak sémantické interpretace z různých hledisek, budeme v souladu s Levinovou označovat tyto reprezentace jako **alternace**. Mezi alternace patří i případ tzv. **konkurenčních rámců** (viz kap. 5), tedy rámců s dvojnásobným ohodnocením téže pozice.

2.5 Termíny vytvořené pro účely této práce

V rámci naší teorie zavádíme i některé termíny vlastní. Za prvé jde o specifické pojmání **koordinace členské** v opozici ke **koordinaci slovesné** (blíže viz kap. 4.2). Jako koordinaci členskou vnímáme případ, kdy v syntaktickém stromě visí koordinované členy přímo na spojce. Oproti tomu v koordinaci slovesné visí každý konjunkt na vlastní kopii slovesa, a teprve tyto kopie slovesa jsou spojeny spojkou.

Za druhé zavádíme termín **k-slova** jako překlad anglického termínu wh-words⁸ vzhledem k faktu, že česká lingvistická teorie nemá pro tuto skupinu slov jednoduché souhrnné pojmenování.

⁸ Činíme tak z nedostatku jiných vhodných termínů pro tuto skupinu slov. Podávat výčet všech druhů zájmen a vztahných příslovcí vždy, když tento jev potřebujeme v textu souhrnně pojmenovat, se nám jeví nemyslitelné. Vzhledem k tomu, že např. v ESČ existuje termín *když-výpověď* (na s. 298) pro výpovědi začínající podřadící spojkou *když*, považujeme tento formální způsob tvoření lingvistických termínů za možný.

3. Dosavadní výsledky zkoumání koordinačních konstrukcí

V této kapitole obecně pojednáme o historii zkoumání koordinačních konstrukcí. Nejprve předložíme přehled specializovaných prací s koordinační tematikou, vzniklých převážně v generativně orientovaných teoretických rámcích.⁹ Tento přehled zahrnuje zhruba čtyřicetileté období, během něhož koordinace stály soustavně v popředí zájmu světové lingvistiky jako vlastní předmět zkoumání i jako prostředek pro testování gramatičnosti. Během tohoto období vzniklo několik důležitých monografií přímo věnovaných této problematice, které tvoří širší pozadí pro náš výzkum.

Se zřetelem k tomuto pozadí budeme hodnotit zpracování koordinační tematiky v českých příručkách, které (ač zaměřeny převážně na popis a třídění podle formálních kritérií) docházejí k podobným závěrům v oblasti sémantiky koordinačních konstrukcí jako teorie generativní. Na rozdíl od generativních přístupů však tyto poznatky nebývají zpracovány kontinuálně, systematicky a detailně, ale bývají zmíněny spíše na okraj či jako vedlejší úvaha doplňující vlastní strukturní popis.

Ve zvláštní podkapitole se zaměříme na zjištění, která se týkají přímo koordinace nestejných kategorií. Vzhledem k tomu, že každé pojednání o koordinačních konstrukcích, které jsme měli k dispozici, na koordinační problematiku nahlíží z mnoha různých hledisek, je nutné zjištění důležitá pro náš výzkum soustředit a zhodnotit ve vzájemné souvislosti.

⁹ Základní termíny generativního popisu (jako např. *frázová struktura*, *projekce*, *hlava*, *komplement*, *specifikátor*, *adjunkce* apod.) jsou vysvětleny např. v knize: Adger, D. *Core Syntax*. Oxford : Oxford University Press, 2003.

3.1 Koordinace¹⁰ v generativně zaměřené literatuře

Historie zkoumání koordinačních vztahů ve světě poukazuje na několik problematických míst jak při generování syntaktické struktury obsahující koordinaci, tak při její sémantické interpretaci. Hlavní body zájmu generativní lingvistiky jsou čtyři:

- jak lze zachytit koordinační strukturu;
- které členy koordinovat lze a které nelze;
- jak koordinace ovlivňují gramatickou shodu;
- obecná sémantika koordinačních konstrukcí.

V rámci prvního bodu se diskutuje o tom, jak syntaktická struktura koordinace vypadá, zda jsou koordinované členy rovnocenné, či jsou součástí určité hierarchie, případně jak se struktura koordinace liší od ostatních syntaktických struktur. Druhý bod klade otázku, jak velké části výpovědi mohou být koordinovány, tj. na které úrovni syntaktického stromu se koordinace uplatňuje, které prvky vzájemně koordinovány být v žádném případě nemohou a z jakých důvodů k tomu dochází. Třetí bod zkoumá způsob, jakým funguje gramatická shoda členů koordinace s jejich okolím, včetně všech specifických případů, jakými jsou jevy jako *Gapping*¹¹, *Right Node Raising*¹² nebo *Respectively Coordination*.¹³ Konečně čtvrtý bod se týká široké škály problémů, např. jaký je strukturní rozdíl mezi koordinací, plurálem, hromadnými a pomnožnými pojmenováními a komitativními konstrukcemi, jak se koordinace v přirozeném jazyce liší od logické konjunkce a jakým způsobem je její interpretace ovlivněna přítomností kvantifikátorů.

¹⁰ Při práci s generativně zaměřenou literaturou, která se týká problematiky koordinací, je třeba mít na paměti, že v primárním významu se termínem koordinace myslí zároveň souřadnost i přiřadování.

¹¹ Peter ate apples and Michael bananas.

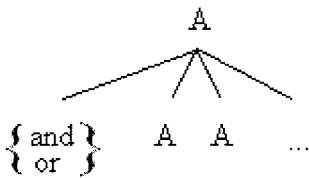
¹² Peter bought and Michael ate, the bananas.

¹³ Peter and Michael ate apples and bananas, respectively.

3.1.1 Vývoj konvence zachycování koordinační konstrukce

Představy o struktuře koordinace prošly historickým vývojem od struktury symetrické ke struktuře asymetrické. V symetrickém znázornění mají všechny konjunkty stejné postavení, hodnoty, či funkce:

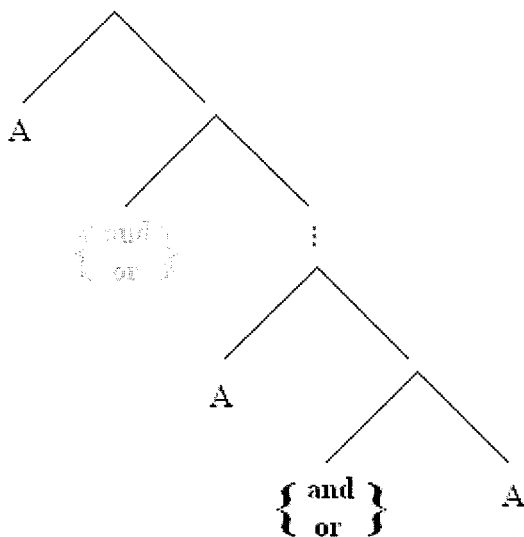
Obr. 1¹⁴ Symetrická koordinační struktura



Počet konjunktů je v této struktuře neomezený. Kořen koordinační konstrukce přebírá vlastnosti konjunktů, to je také důvod, proč spojka není kořenem, ale je znázorněna jako vlastní levá, nebo pravá (v závislosti na typu popisovaného jazyka) sestra všech konjunktů.

V asymetrickém znázornění naopak spojka tvoří společně s následujícím konjunktem samostatný konstituent:

Obr. 2 Asymetrická koordinační struktura – zjednodušený model



¹⁴ Převzato z: Ross, J. R. *Infinite Syntax!* Greenwood Pub. Group, 1986, s. 99.

Každý další konjunkt se do struktury připojuje v rámci celé struktury X s pruhem.¹⁵

V označení kořenu této struktury se autoři liší, někteří celé strukturu přisuzují vlastnosti spojky (z důvodu plurálového významu), jiní vlastnosti konjunktů (z důvodů gramatické shody s okolím). Pouze poslední pozice pro spojku mívá obligatorní povrchové vyjádření (asyndeton je tedy důsledkem podspecifikace vztahu), ostatní pozice pro spojku mohou, ale nemusí být vysloveny i povrchově (*kohout a slepice a kuře* oproti *kohout, slepice a kuře*).

Ve prospěch asymetrického znázornění koordinace mluví zejména to, že v řadě jazyků se první¹⁶ konjunkt chová syntakticky specifickým způsobem, a dále například fakt, že spojka tvoří s následujícím konjunktém zřetelně ohraničenou jednotku (je-li spojka klitického charakteru, připojuje se k němu, spojce předchází intonační pauza apod.).

V rámci asymetrických teorií se vydělují dvě silné větve, stojící navzájem v opozici. Jedná se o teorii **Spec/Head Agreement** (shody specifikátoru s hlavou), kterou zastupuje Johannessenová,¹⁷ a teorii **adjunkční**, jejímž představitelem je Alan Munn.¹⁸ V teorii shody specifikátoru s hlavou je v rámci koordinační fráze první konjunkt specifikátorem a poslední komplementem. Druhá teorie poukazuje na nedostatky takového znázornění (teoreticky jsou pak možné zřetelně negramatické věty, zatímco jiné, gramaticky správné, jsou touto teorií vyloučeny) a navrhuje konstrukci, kde koordinační fráze je adjungována (volně připojena) k prvnímu členu koordinace.

¹⁵ Na obr. 2 vidíme dvě tyto třípatrové struktury, oddělující tři tečky mezi nimi znamenají neomezenou možnost iterace.

¹⁶ O první konjunkt půjde v případě tzv. „head-initial“ jazyků, tedy jazyků, kde ve struktuře hlava pravidelně předchází komplementu (jako je angličtina a většina evropských jazyků). U jazyků tzv. „head-final“ (typicky se jedná o jazyky východní, jako je korejština nebo japonština) toto platí pro poslední konjunkt.

¹⁷ Johannessen, J. B. *Coordination*. Oxford University Press, 1998.

¹⁸ Munn, A. *Topics in the Syntax and Semantics of Coordinate Structures*. Zkrácená verze disertační práce. U. Maryland, 1993. Dostupné z <http://www.msu.edu/~amunn/papers.html>.

Obr. 3¹⁹ Dva alternativní přístupy k asymetrickému znázornění koordinační struktury

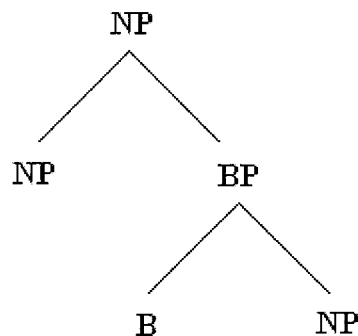
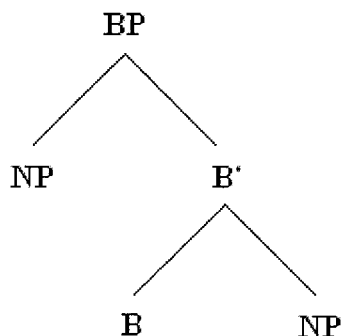
BP: ²⁰ koordinační fráze v maximální projekci

B', B: nižší projekce koordinační fráze

NP: jmenná fráze

a) Spec/Head Agreement

b) Adjunkce na XP



Zatímco ve struktuře se shodou specifikátoru a hlavy má celá konstrukce vlastnosti dané spojkou (kořenem struktury je BP) a první NP je v pozici specifikátoru k hlavě B fráze BP (tento vztah má důsledky na rovině morfologické), v adjunkčním přístupu jde o dvě samostatné maximální projekce. Fráze s vlastnostmi danými spojkou BP je maximální projekcí, jejíž hlavou je spojka. K ní je volně (bez důsledků pro morfologickou rovinu) připojena maximální projekce NP, jejíž hlavou je první konjunkt. Vrchol celé koordinační konstrukce má tedy vlastnosti prvního konjunkt.

Kromě těchto přístupů existují ještě teorie znázorňující koordinace pomocí třírozměrného modelu. V Goodallově²¹ modelu koordinace vzniká sloučením dvou celých stromů. Identické uzly se spojí, o povrchovém pořadí uzlů ostatních a o postavení spojky pak

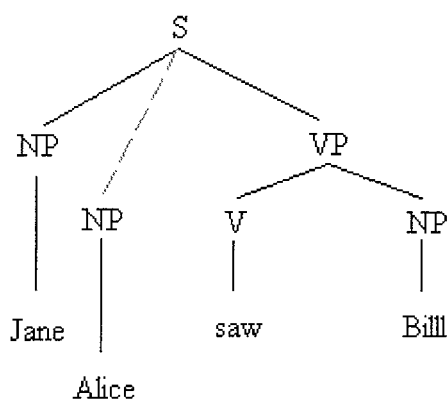
¹⁹ Obrázek převzat z: Munn, A., op. cit., s. 13.

²⁰ BP = Boolean Phrase, název, který ve shodě se sémantickými teoriemi pro koordinační frázi volí Munn, dále bývá pro tuto frázi používáno označení &P (podle Zoertera), nebo CoP (podle Johannessenové) apod.

²¹ Goodall, G. *Parallel Structures in Syntax: Coordination, Causatives and Restructuring*. Cambridge University Press, 1987.

rozhoduje několik specifických pravidel. Konjunktivy jsou v tomto pojetí vzájemně naprosto rovnocenné, spojka ve vlastním diagramu zachycena není.

Obr. 4²² Trojrozměrné zachycení koordinační struktury



Pojetí, které jsme zvolili, se v ohledu zachycení koordinační konstrukce nepodobá žádnému ze zde zmíněných přístupů, neboť jde o teoretický rámec závislostní.

3.1.2 Vývoj uvažování o koordinační konstrukci

3.1.2.1 John R. Ross: *Coordinate structure constraint*

První prací, která se koordinacemi zabývala soustavněji, je disertační práce **Johna R. Rosse** z roku 1967, která vyšla knižně pod názvem *Infinite Syntax!*.²³ Ross v ní formuluje několik základních omezujících pravidel (tzv. *constraints*) pro generování syntaktických struktur. Zabývá se tedy vztahem podkladové struktury a povrchové realizace vět s koordinační strukturou. Rossova práce je průkopnická a i po čtyřiceti letech v některých aspektech nepřekonaná. Omezující pravidla v ní definovaná jsou využívána i v nejnovějších lingvistických teoriích, například při aplikaci teorie optimality na syntax.²⁴

²² Převzato z: Goodall, G., op.cit., s. 22.

²³ Ross, John R. *Infinite Syntax!* Norwood, New Jersey : Ablex Publishing, 1986.

²⁴ Teorie optimality hierarchizuje několik různých omezujících pravidel pro každou konstrukci. Na základě závažnosti porušení těchto pravidel (jak co do pořadí pravidla v hierarchii, tak co do počtu jeho porušení) pak stanoví míru gramatičnosti dané konstrukce.

Ross pracuje s plochým znázorněním koordinace, v níž všechny konjunkty jsou navzájem v sesterském vztahu a celá projekce má kategoriální vlastnosti konjunktů (viz obr. 1). Koordinační struktura je vytvářena v hloubkové rovině spojením dvou celých větných struktur a následnou aplikací pravidla koordinační redukce (tzv. *Conjunction Reduction*), tj. pravidla o vymazání identického materiálu a přeskupení zbytku.

Zásadním Rossovým přínosem pro teorii koordinační struktury je formulace tzv. *Coordinate Structure Constraint* (CSC):

„Coordinate Structure Constraint

In a coordinate structure, no conjunct may be moved, nor may any element contained in a conjunct be moved out of that conjunct.”²⁵

CSC zakazuje extrakci jakéhokoli vnitřního prvku koordinační struktury. Doplnujícím pravidlem k CSC je tzv. *Across the Board Movement Rule* (ATB), které říká, že extrakce je možná, pokud je extrahovaný element totožný ve všech konjunktech.

3.1.2.2 Generalized Phrase Structure Grammar: chybějící kategorie

V osmdesátých letech 20. století se problematikou koordinace zabývala skupina lingvistů rozvíjejících teorii Generalized Phrase Structure Grammar (GPSG). Stejnomená monografie autorů **G. Gazdara, E. Kleina, G. Pulluma a I. Saga**, která vyšla v roce 1985,²⁶ se zabývá nestandardním chováním některých syntaktických struktur při extrakcích z nich. GPSG obecně pracuje s množinami tzv. primárních a odvozených přepisovacích pravidel.²⁷ Tzv. primární pravidla jsou vlastně převzatá tradiční frázová přepisovací pravidla, pravidla

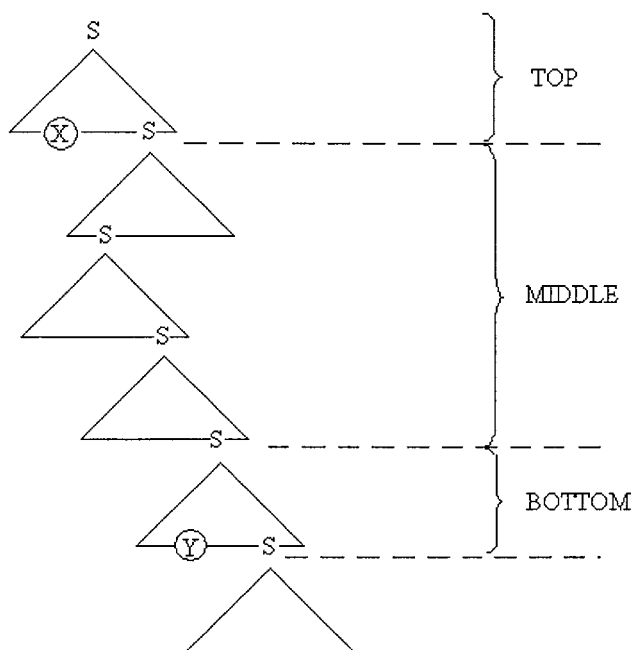
²⁵ Ross, John R., op. cit., s. 98–99.

²⁶ Gazdar, G., Klein, E. H., Pullum, G. K. a Sag, I. A. *Generalized Phrase Structure Grammar*. Oxford: Blackwell, and Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1985.

²⁷ Přepisovací pravidla jsou pravidla pro tvorbu syntaktické struktury používaná v počátcích generativního zkoumání jazyka. Příklad: $S \rightarrow NP VP$ Matka S stojí na levé straně přepisovacího pravidla, zatímco obě její dcery na straně pravé.

odvozená jsou modifikacemi pravidel primárních. Jedním z odvozených pravidel je takové, které vytváří zvláštní kategorii X/Y , kde X je kategorie, která dominuje chybějící kategorii Y .

Obr. 5²⁸ Struktura znázorňující vztah dominance chybějící kategorie v GPSG



Kategorie X stojí výše ve stromě a přímo dominuje níže položené místo ve stromě, na kterém by se v obvyklé syntaktické struktuře vyskytovala kategorie Y , nyní však chybí (protože byla extrahována na jiné místo stromu). Konkrétními realizacemi takové struktury jsou např. vztážné věty, topikalizace, nepřímé otázky, „cleft sentences“ apod.

GPSG pracuje stále ještě s plochou koordinační strukturou, kde všechny konjunkty jsou navzájem v sesterském vztahu a každý z nich je zároveň hlavou. Použitím odvozených pravidel autoři obcházejí požadavek na kategoriální totožnost matky a dcer v koordinační konstrukci. Většinu jevů, které popisuje CSC a ATB, pak vysvětlují požadavkem na kategoriální identitu sester v koordinaci, přičemž kategoriální identitou se rozumí stav X/Y a X/Y , nikoli tedy X/Y a X , X/Y a X/Z , nebo X/Z a Y/Z . Jinými slovy kategorie dominující prázdné místo ve struktuře je ze syntaktického hlediska jiného druhu než kategorie plná, a

²⁸ Převzato z: Gazdar et al., op. cit., s. 138.

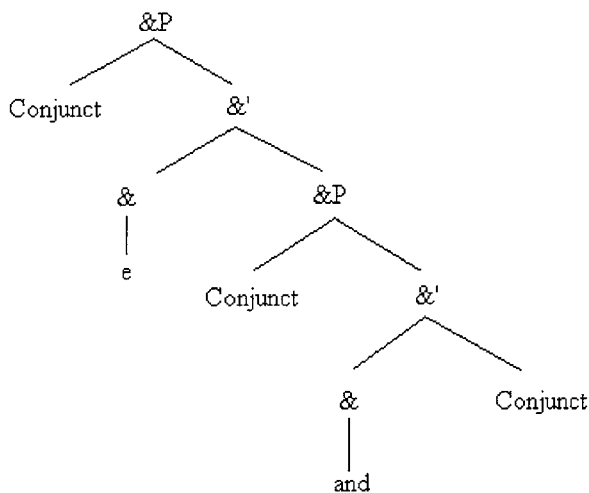
pokud jsou koordinovány dvě kategorie dominující prázdné místo, musí se shodovat nejen jejich primární kategorie, ale i druh prázdného místa, které dominují.

3.1.2.3 Koordinace jako obecný problém asymetrie: počátky

V devadesátých letech došlo k obratu ve studiu koordinace ve prospěch asymetrické struktury. **Richard S. Kayne** zařazuje kapitolu o koordinacích do své monografie o tzv. antisymetrii v syntaktických strukturách.²⁹ Podle jeho pozorování nelze koordinovat X^0 , tj. hlavy syntaktické projekce (dokládá to negramatičností koordinace klitik), a dále zakazuje pravou adjunkci.

Jednou z prvních velkých monografií na téma koordinace je disertace **Cyrila E. Zoenera** z roku 1995.³⁰ Zoerner vytváří pro koordinaci zvláštní frázi &P, jedná se o hierarchickou strukturu s jednou hlavou.

Obr. 6³¹ Zoernerovo znázornění koordinací struktury



Spojka je generována v básovém postavení jako hlava, neprobíhá tedy žádné její dodatečné mazání. Vždy může být fonologicky nulová. Koordinované členy jsou umístěny ve specifikátoru nebo komplementu, což vysvětluje jejich různé syntaktické vlastnosti. Zoerner

²⁹ Kayne, Richard S. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, MA : MIT Press, 1994.

³⁰ Zoerner, Cyril E.: *Coordination: The Syntax of &P*. UMI Dissertation Services, 1995.

³¹ Schéma převzato z: Zoerner, op. cit., s. 12.

říká, že hlava koordinační projekce má podstatné rysy hlavy funkční, ale zároveň jiné důležité rysy postrádá, nelze ji proto za pravou funkční hlavu považovat.

Vzhledem k tomu, že Zoerner staví &P na vrchol celé konstrukce, musí formálně vyřešit fakt, že povrchově se v celé konstrukci projevují i rysy konjunktů. Proto nad &P staví ještě jednu minimální projekci konjunktů. Asymetrické chování konjunktů pak vysvětluje tím, že &⁰ může udělovat pád, respektive přejímá tuto schopnost od kategorie X, a uděluje ho vždy konjunktů na pozici komplementu.

Zoerner vidí rozdíl mezi koordinací a subordinací v tom, že na rozdíl od koordinačních spojek spojují subordinací spojky věty, nikoli fráze.³² Dále si všímá rozdílu mezi koordinací dílčích frází (např. NP) a klauzí – jazyky často vyžadují obligatorně povrchově lexikálně vyjádřenou konjunkci u koordinovaných NP, zatímco u klauzí dovolují asyndeton. Koordinací frázi přirovnává k frázi negační (NegP), tvrdí, že mají podobné vlastnosti.³³ CSC neuznává, tvrdí, že není třeba takovéto omezující pravidlo vůbec formulovat, protože případy, které vylučuje, jsou již pokryty jinými obecnými pravidly.

3.1.2.4 Teorie Spec/Head Agreement a adjunkční teorie

Téměř souběžně, avšak ve vzájemné opozici vznikaly disertační práce Janne Johannessenové a Alana Munna. Obě tyto práce si zaslouží širší výklad v teoretické části naší práce, neboť rozsáhle pojednávají o syntaktické i sémantické struktuře koordinační fráze.

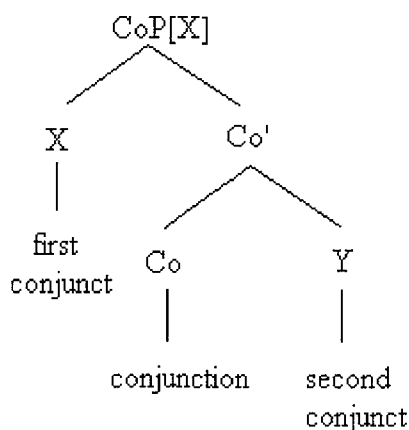
Johannessenová pojmenovává svou koordinační frázi *Conjunction Phrase* (CoP). Struktura CoP v jejím pojetí je striktně binární a konjunktů jsou do fráze připojovány tzv. generalizovanou transformací *coordinate-alpha*. Coordinate-alpha pracuje se dvěma plnými CP projekcemi, tj. s klauzemi.

Obr. 7³⁴ Koordinací fráze podle Johannessenové

³² Tedy popírá gramatické české příklady jako *moudrá, přestože mladá dívka*.

³³ Srov. názor, že se spojky chovají jako kvantifikátory svého druhu.

³⁴ Převzato z Johannessen, J. B., op.cit., s.148.



Podle Johannessenové je konjunkce hlavou celé fráze, zatímco konjunkty leží ve specifikátoru a komplementu. Z těchto různých pozic pak vyplývá různé syntaktické chování konjunktů. První konjunkt, ležící ve specifikátoru, se chová syntakticky normálně, zatímco druhý, ležící v komplementu, se chová obvykle deviantně (liší se pádem apod.). Je-li konjunktů více než dva, jedná se o spojení několika samostatných CoP, [Šárka a [Michal a Petra]] nebo [Šárka a Michal [a Petra]]. Toto přisuzuje vícečetným koordinacím další (možná nadbytečnou) hierarchickou strukturu, věrohodněji vypadá Munnův návrh, v jehož struktuře jsou další konjunkty připojovány prostou adjunkcí, a jsou si tedy v zásadě rovny.

Johannessenová obhájí svůj postoj ke spojce jako hlavě celé fráze rekapitulací základních vlastností hlavy:

Vlastnosti svědčící *proti* zachycení spojky jako hlavy fráze:³⁵

- spojka nemá požadované sémantické vlastnosti celé projekce (projekce výrazu *dcera a syn* by se měla chovat jako nominální skupina, zatímco je-li hlavou spojka, předává vzhůru primárně pouze vlastnosti charakteristické pro spojky);³⁶
- na spojce nejsou vyjádřeny morfosyntaktické vlastnosti celé fráze;

³⁵ upraveno dle: Johannessen, J. B., op. cit.

³⁶ Johannessenová toto řeší částečným přenosem syntaktických rysů konjunktů ve specifikátoru na spojku v rámci akce Agree.

- spojka nemá schopnost sama o sobě zastupovat celou skupinu v gramatické větě.³⁷

Vlastnosti svědčící *pro* zachycení spojky jako hlavy fráze:

- spojka jako hlava má schopnost subkategorizace;
- hlava je vždy obligatorní (v koordinačních konstrukcích jsou obligatorní všechny elementy, tento faktor je tedy irelevantní);
- spojka se ve struktuře může vyskytnout pouze jednou;³⁸
- spojka je elementem na nulté úrovni struktury X s pruhem, tj. minimální projekcí.

Dále autorka tvrdí, že spojka má vlastnosti spíše funkční hlavy než hlavy lexikální, neboť:

- spojky tvoří uzavřenou třídu;
- spojky mohou být enklitické, nebo dokonce fonologicky nulové;
- spojka sama o sobě nemá schopnost selektovat argument;
- spojka je neoddělitelná od svého komplementu;
- spojka nese informaci o gramatických a relačních vlastnostech, nikoli skutečný lexikální obsah.

Z principu může do koordinace vstoupit jakákoli kategorie. Zatímco v ostatních syntaktických strukturách mohou být ve specifikátoru a komplementu pouze maximální projekce, v koordinační frázi tam mohou stát kategorie z jakéhokoli patra struktury X s pruhem. Protože hlava nenesé vhodné rysy, CoP dědí rys syntaktické kategorie ve shodě specifikátoru s hlavou od členu na pozici specifikátoru. Člen v komplementu se na předání

³⁷ Johannessenová tento argument nepovažuje za příliš silný, neboť je porušen i u jiných typů frází, např. u PP.

³⁸ Vícečetnou fonetickou realizaci spojky a iniciální části dvoučlenných spojek řeší Johannessenová jinak. U vícečetné koordinace se jedná o více CoP, z nichž každá může (ale nemusí) spojku vyjádřit, a iniciální spojky považuje Johannessenová za částice/adverbia.

rysů nijak neúčastní. Extrakce celých konjunktů je vyloučena, zatímco extrakce jejich částí je z principu možná vždy.

Jednou ze zásadních myšlenek Johannessenové je, že syntaktická struktura koordinace je velmi podobná struktuře subordinační. V různých jazycích je potom distribuce koordinace a subordinační různá, některé koordinační spojky se dokonce vyvinuly ze spojek subordinačních. Co se týče vztahu koordinované skupiny a plurálu, Johannessenová je striktně rozlišuje vzhledem k jejich různému syntaktickému chování (např. podle toho, jak ovlivňují pořádek slov apod.).

V konfrontaci s Munnem Johannessenová obhájí nutnost CoP jako nejvyšší projekce nad všemi konjunktami. Pokud by CoP nebyla nejvyšší projekcí, nebyla by možná plurálová interpretace celé konstrukce, také by nebylo odůvodnění pro výskyt nepříznačného pádu u tzv. *neobvykle vyrovnaných koordinačních konstrukcí*.³⁹ Iniciální částice, které se vážou přímo na CoP (u složených spojek o dvou a více částech bývá první část považována za částici), by bez maximální projekce s rysy spojky nebylo možné do struktury vůbec připojit. Dále své rozhodnutí odůvodňuje existencí jazyků, ve kterých se koordinační skupina chová jinak než singulárová i plurálová NP.

Johannessenová konfrontuje své návrhy i s Grootveldem, který je jedním ze zastánců třídimenzionální teorie, tj. přikládání paralelních CoP za první z nich. Johannessenová mluví v kontextu své transformace Coordinate-alpha o sloučení či sdílení, nikoli o mazání, čímž se nepřímě hlásí ke kontextu třírozměrných teorií koordinace. Výhodou takového sloučení je, že se při něm dvě struktury stanou jednou, tudíž žádná z nich nemá prioritu před druhou. Připouští však, že potom nemá uspokojivé vysvětlení pro koordinaci nestejných kategorií.

³⁹ Extraordinary Balanced Coordination (EBC). Český překlad tohoto termínu jsme zvolili podle diplomové práce: Kučerová, I. *K subjekt-predikátové shodě v češtině*. Diplomová práce. Praha : FF UK, 2000.

Johannessenová popírá existenci CSC a pravidel extrakce vůbec. Všechny příbuzné jevy vysvětluje pomocí *Coordinate alpha*, operace *Share* a série následných kroků *Move*, kterými dosáhne interpretovatelné struktury X s pruhem.

Svou teorii o gramatické shodě zakládá na výzkumu dvou obecných jevů, které nazývá *nevyrovnanou koordinací*⁴⁰ a *neobvykle vyrovnanou koordinací*.

Jako nevyrovnanou koordinaci (UC) souhrnně označuje takové koordinační struktury, v nichž koordinované výrazy mají různé morfologické vlastnosti. Typické jsou zejména rozdíly v osobě, čísle, pádě a čase. Tyto rozdíly mají ale jednotnou strukturu: jeden z členů koordinace nese úplnou sadu morfologických kategorií, zatímco u dalších dochází k neutralizaci některé z nich.

Nevyrovnaná koordinace je jevem, který se objevuje v mnoha přirozených jazycích. Johannessenová uvádí příklady z 32 jazyků různých typů, z různých geografických poloh a s různým počtem mluvčích. UC nalézá v jazycích evropských i exotických, živých i historických. V češtině je UC jevem přirozeně gramatickým. Jedná se typicky o shodu přísudku a podmětu v postpozici: *Přišel Michal a Šárka*.

Podle směru ovlivnění struktury se UC dělí na typ *udělující* (assigning) a *přijímající* (receiving). U typu přijímajícího nese pouze jeden člen koordinace morfologické kategorie celé koordinační fráze, jež jsou mu udělovány konstituentem mimo koordinační frázi.

Obr. 8 Schéma přijímajícího typu UC

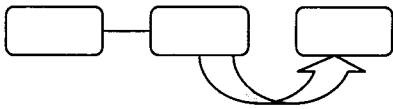


Jako jeden z příkladů uvádí Johannessenová anglickou větu *Can someone help [my wife and I] find housing in Texas...?*,⁴¹ kde pouze první člen nese gramatický pád, jež mu uděluje sloveso, zatímco druhý člen je co do pádu neutrální. V češtině tento typ není doložen.

⁴⁰ Unbalanced coordination (UC); český termín převzat z: Kučerová, I., op.cit.

U typu udělujícího pouze jeden člen koordinace řídí morfologické kategorie konstituentu mimo koordinační frázi. To je právě případ shody v čísle a jmenném rodě u koordinovaných podmětů a přísudku.

Obr. 9 Schéma udělujícího typu UC



Dalším způsobem rozdělení UC je dělení podle typu fráze, kterou postihuje. Podle tohoto kritéria se vyděluje UC nominální, verbální a větná (respektive klauzální).

Johannessenová tvrdí, že v češtině existuje udělující typ UC. Termín UC tak vztahuje zejména na pravidla shody několikanásobného podmětu s přísudkem. Nerozlišuje ovšem, že na rozdíl od angličtiny, kde jsou UC struktury opravdu výrazně deviantní a lze nalézt jejich pravidelnou variantu ve standardním jazyce, v češtině se jedná (mimo jiné i) o struktury gramatické a spisovné.

Neobvykle vyrovnané konstrukce (EBC) jsou případy, kdy dochází k neshodě mezi oběma konjunktami a konstituentem mimo koordinační frázi. V centru tohoto jevu stojí gramatická kombinace koordinace singulárních NP s modifikací nebo přísudkem v plurálu, tj. věty jako *Šárka a Michal přišli*.

Alan Munn je stejně jako Johannessenová zastáncem syntakticky hierarchické a asymetrické koordinační konstrukce a koordinační strukturu zachycuje jako běžnou strukturu X s pruhem. Shodně s Johannessenovou tvrdí, že je z ekonomického hlediska nežádoucí, aby se koordinační struktura jakkoli výrazně lišila od ostatních syntaktických struktur. Pro zachycení struktury navrhuje adjunkční interpretaci (viz obr. 3b), tvrdí, že konjunktami nemají

⁴¹ Převzato z: Johannessen, J. B., op. cit, s. 14.

vlastnosti specifikátoru ani komplementu. Ve specifikátoru BP⁴² je podle něj nulový operátor, který je aktivován pouze při extrakcích a jiných posunech.

Munn se zabývá hlavně problematikou vázání v rámci vztahu nazvaného c-ovládání⁴³ a důsledky asymetrie v koordinační konstrukci. Tvrdí, že v rámci adjunkční teorie je možné vyřešit většinu problémů s morfosyntaktickými vlastnostmi konjunktů. Vzhledem k tomu, že druhý konjunkt (a každý další) je ke struktuře pouze adjungován (což je pozice, na níž nejsou ovlivňovány morfosyntaktické vlastnosti členu), je logické, že se může chovat nestandardně. Negramatické struktury, které by na základě této predikce byly umožněny, jsou podle Munna vyloučeny ze sémantických důvodů.

Munn rozlišuje koordinaci celých klauzí a frází. Jedním z důvodů pro takové rozlišení je to, že v koordinaci klauzí hraje roli i slovesný čas a způsob, zatímco na nižších úrovních struktury tomu tak není. Dále zdůrazňuje důležitost uspořádání členů koordinace.

Na rozdíl od Johannessenové se Munn na koordinace dívá více ze sémantického hlediska, zkoumá je především vzhledem k *teorii typů*.⁴⁴ S odkazem na studii Parteeové a Rootha⁴⁵ předpokládá, že logické konektory *and* (\wedge) a *or* (\vee) mohou spojovat pouze elementy typu $\langle t \rangle$.⁴⁶ Dále na základě faktu, že většinu koordinačních spojek přirozených jazyků nelze jednoduše převést na jeden z těchto operátorů, přebírá generalizovaný operátor *join* (\sqcap). Konjunktivy pod tímto operátorem musí být stejného typu; kdyby tomu tak nebylo, nebylo by

⁴² Boolean Phrase, označení kořene koordinační struktury.

⁴³ Původní termín zní „c-command“. Český termín je v této práci převzat z: Kolektiv autorů. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 303.

⁴⁴ Teorie pracující s tzv. sémantickým typem *entita* a sémantickým typem *pravdivostní hodnota*, jejichž skládáním vznikají další, odvozené typy. Pomocí rozdílnosti/stejnosti typů jednotlivých slov ve struktuře výpovědi se pak vysvětluje jejich různé syntaktické i sémantické chování.

⁴⁵ Partee, B. a Rooth, M. *Generalized conjunction and type ambiguity*. In R. Bäuerle, C. Schwarze and A. von Stechow. *Meaning, Use and Interpretation of Language*. Berlin : Walter de Gruyter, 1983, s. 361-383.

Vzhledem k tomu, že se zde nezaměřujeme přímo na formální sémantiku, jsme tuto studii nezahrnuli do použité literatury.

⁴⁶ Typ mající pravdivostní hodnotu.

možné provést nad oběma *lambda abstrakci*⁴⁷ a nedošlo by k úspěšné sémantické interpretaci. Nejsou-li oba elementy stejného typu, je jejich koordinace možná pouze v případě, existuje-li nějaký přirozený operátor *f*, který způsobí změnu typu jednoho z členů tak, že oba budou po jeho aplikaci stejné. Toto se potom v syntaxi jeví jako koordinace nestejných kategorií. Ani teorie typů však nepřináší stoprocentně správné výsledky, například pro skupinové čtení některých koordinačních konstrukcí by bylo třeba jiného operátoru, spojujícího elementy typu *<e>*,⁴⁸ jeho existence však není podpořena jazykovými fakty. Spojky jsou podle svého chování množinové operátory, tedy vlastně kvantifikátory svého druhu.

Sémantický přístup má pro pojetí koordinace i další důsledky. Munn dochází k závěru, že „coordination is simply a special way of referring to plurals“,⁴⁹ a na základě tohoto tvrzení převádí většinou problémů s logickou interpretací koordinací na problém plurálových konstrukcí obecně.

Munnova adjunkční teorie má za následek ve srovnání s předcházejícími teoriemi jeden paradox. Chomsky zakazuje adjunkci k argumentu, protože by nemohlo dojít k udělení theta role (k udělování theta role dochází mezi specifikátorem a hlavou). Tedy v případě, že Munnova struktura je reálná, žádný z koordinovaných členů nemůže získat theta roli, ta je proto udělena hlavě BP. K paradoxu dochází proto, že ačkoli na logické formě jsou tyto členy interpretovány jako argumenty selektované slovesem, podle struktury jimi vlastně nejsou. Munn toto vysvětluje tak, že koordinované členy jsou jakoby aponovány ke skryté, nevyslovené hlavě BP, která získává theta roli od slovesa. Tato hlava je s nimi koindexována,

⁴⁷ Operaci interpretace sémantické struktury. Viz např. Lohnstein, H. *Formale Semantik und natürliche Sprache*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1996.

⁴⁸ Typ entita.

⁴⁹ Munn, A., *op. cit.*, s. 5.

aby byla zachována identita. Na logické formě tak koordinované členy tvoří jistou množinu, která je s hlavou B ve vztahu predikace.⁵⁰

3.1.2.5 Yoad Winter: interpretace koordinací na základě formální sémantiky

Striktně sémantický přístup k analýze koordinačních struktur má **Yoad Winter**. Winter se na rozdíl od jiných formálněsémantických studií drží booleovské interpretace konjunktivní i disjunktivní koordinace. Zajímá ho zejména problém hierarchizace vícenásobné koordinační struktury v souvislosti s rozdílem mezi distributivní a kolektivní interpretací. Problém interpretace koordinační struktury dává do přímé souvislosti s problémem interpretace plurálových struktur vůbec. Stejně jako Munn vychází z teorie typů Parteeové a Rootha a jejich pojetí modifikuje.

Winter upozorňuje na některá základní dilemata sémantických přístupů ke koordinacím: zda operátor *and* působí jako sjednocení individuí do množiny, nebo jako operátor nad množinami samotnými, zda je jazyková spojka *and* skutečně booleovským operátorem, či zda existuje v jazyce ještě jakási její nebooleovská varianta.

Sám se pokouší o booleovský model, v rámci kterého postuluje existenci operátoru *C*, který způsobí rozšíření (vzdvihnutí⁵¹) typu a umožní kolektivní čtení koordinační konstrukce. Koordinační skupina, jako je např. *Mary a John*, pak podle něj může mít tři různá čtení, podle toho, zda a na které úrovni se zapojuje operátor *C*.

- i. $M \sqcap J$
- ii. $C(M \sqcap J)$
- iii. $C(M) \sqcap C(J)$

Tato tři čtení odpovídají různým interpretacím u predikátů různých typů: distributivních (i: *sleep*), plně kolektivních (ii: *meet*) a smíšených (iii: *weigh*).

⁵⁰ Munn označuje apoziční vztah jako typ predikace.

⁵¹ Tzv. Collectivity Raising.

3.1.2.6 Grant Goodall: třírozměrný model

Pojetí koordinace jako třírozměrného modelu ve světové lingvistice zastupuje zejména **Grant Goodall**. Goodall konstruuje koordinaci jako sjednocení dvou samostatných stromů (viz obr. 4). Z toho vyplývá, že se vždy jedná o koordinaci plné struktury. Goodall své řešení zdůvodňuje tím, že další pravidla, vytvořená speciálně pro případy koordinace, gramatiku zbytečně zatěžují. Naproti tomu teorie spojování stromů vyžaduje pouze pravidlo pro spojení identického materiálu. Ze struktury tak nic nemizí.

Konjunkty jsou si navzájem rovnocenné, jejich povrchové pořadí se určuje podle tzv. principu linearizace.

„Linearization Principle:

Given an RPM⁵² containing distinct terminal strings x_1, x_2, \dots, x_n , for each element y_i of x_i , y_i not an element of x_{i+1} , there is an element y_{i+1} of x_{i+1} , y_{i+1} not an element of x_i , such that y_i precedes y_{i+1} .“⁵³

Toto exaktně formulované pravidlo říká, že při koordinaci dvou stromů jedinečný uzel z prvního stromu bezprostředně předchází odpovídajícímu jedinečnému uzlu ze stromu druhého.⁵⁴

Vzhledem k tomu, že pořadí konjunktů má vliv na interpretaci jak na fonetické formě (tedy při realizaci vyslovením), tak na logické formě (při sémantické interpretaci), Goodall vyvozuje, že tato informace musí být součástí syntaxe před vstupem na tato rozhraní. Konjunkce se vkládá mezi páry, značí tedy, kde linearizace přesně proběhla. Pokud při vícečetné koordinaci nedošlo ke spojení různých koordinačních typů (kopulativní

⁵² „Reduced Phrase Marker“ – syntaktický podstrom.

⁵³ Goodall, G., op cit, s. 23.

⁵⁴ Tím je popsáno, proč dva stromy *Jana viděla Petra* a *Lucie viděla Petra* dají ve výsledné koordinaci výsledek *Jana a Lucie viděly Petra*, nikoli např. *Jana viděla Petra a Lucie*. Stromy *Jana viděla Petra* a *Lucie viděla Davida* by v primární koordinaci daly výsledek *Jana a Lucie viděly Petra a Davida*. Synonymní věta *Jana viděla Petra a Lucie Davida* je důsledkem dodatečné syntaktické operace.

s adversativním apod.), Goodall připouští, že jednotlivé fonetické realizace konjunkce jsou spojeny a možná jsou součástí jediného nespojitého elementu, tedy že nulová pozice mezi slovy *kohout* a *slepice* ve spojení *kohout, slepice a kuře* tvoří společně s vyslovenou spojkou *a* jeden element.

3.1.2.7 I. Kučerová a H. Škrabalová: generativní studie češtiny

V kontextu generativní lingvistiky se koordinacemi zabývají i dvě české lingvistky působící v zahraničí, Ivona Kučerová a Hana Škrabalová.

Ivona Kučerová se krátce věnuje otázce shody koordinovaného subjektu s predikátem v závěru své diplomové práce.⁵⁵ Vyslovuje domněnku, že o čísle predikátu nerozhoduje sémantika subjektu, ale právě sémantické vlastnosti predikátu, konkrétně přítomnost nebo nepřítomnost rysu +PAST. Tím vysvětluje shodu s první částí koordinace.

„Pravděpodobně je topikalizovaný predikát schopen podpořit sílu morfologických rysů první části koordinace, takže možnost vlivu morfologických rysů druhé části koordinace se minimalizuje na rodově nspecifikované případy maskulina. Pokud je však predikát v pozici po subjektu, nachází se ve stromové struktuře pod vlivem koordinační struktury. V této strukturní pozici nemůže ovlivnit rozložení jejích morfologických rysů. V hlavě koordinační fráze se obligatorně prosadí denotativní číslo celé koordinované struktury, tedy plurál.“⁵⁶

Nižší nebo vyšší pozice predikátu ve stromové struktuře tedy rozhoduje o tom, zda predikát může či nemůže být ve shodě s prvním konjunkt. Kučerová také v tomto ohledu zdůrazňuje strukturní podobnost hypotaktické a parataktické konstrukce.

⁵⁵ Kučerová, I. *K subjekt-predikátové shodě v češtině*. Diplomová práce. Praha, 2000.

⁵⁶ Kučerová, I., op. cit., s. 83.

Zcela aktuální jsou práce **Hany Škrabalové**⁵⁷, která se zabývá především shodou koordinovaných členů se svým okolím, tedy distribucí plné a částečné shody v čísle.

Škrabalová vychází ze struktury, kterou navrhuje Johannessenová. Při své analýze si všímá sémantického typu konjunktů, postavení koordinace (preverbální oproti postverbální) a sémantického typu predikátu. Tvrdí, že v češtině existuje jednak plná shoda, která může být singulárová nebo plurálová podle toho, zda konjunktury jsou argumenty nebo predikáty, a jednak shoda s prvním konjunktem, která může být taktéž jak plurálová, tak singulárová a která se vyskytuje pouze u subjektu v postverbální pozici. Při analýze plné shody navrhuje řešení, podle něhož každá koordinací fráze obsahuje samostatnou projekci s rysem čísla. Hlava této projekce nese rys čísla pro celou koordinací frázi. Tuto projekci nazývá Škrabalová ΔP . Rys čísla, který nese, se určuje ve shodě hlavy Δ se spojkou, která nese rysy konjunktů. Při koordinaci argumentů tato projekce nese rys +PL, při koordinaci predikátů rys -PL.

Plná preverbální shoda (*Michal a Šárka přišli domů*) je dosažena, pokud se koordinovaný subjekt akcí *Move* dostane do Spec-TP⁵⁸. Pokud subjekt nese rematický rys, do Spec-TP se posunou pouze jeho rysy a výsledkem je plná postverbální shoda (*Domů přišli [Michal a Šárka]_{FOKUS}*). Pokud se však neposune ani subjekt, ani jeho rysy, k plné shodě nemůže dojít a nastává pouze částečná shoda s prvním konjunktem v koordinací skupině (*Domů přišel Michal a Šárka*).

Podobně se podle Škrabalové chová i shoda mezi koordinovanými jmennými frázemi a jejich modifikátorem (*naši milovaní Michal a Šárka* oproti *náš milovaný Michal a Šárka*).

⁵⁷ Např. Škrabalová, H., 2006. Number agreement with coordinate nouns in Czech. Připraveno k vydání v *Proceedings of Sixth European Conference on Formal Description of Slavic Languages (FDSL 6)*, University of Potsdam, Allemagne.

⁵⁸ Specifikátor fráze na níž se vyjadřuje slovesný čas.

3.1.2.8 Shrnutí

Pro generativní lingvistiku je po celou dobu trvání jejího zájmu o koordinační konstrukce prioritní nalezení fungující struktury, která by popsalá všechny anomální jazykové doklady. Přístupy zkoumající koordinační skupinu po stránce sémantické shodně vycházejí ze subkategorizačních požadavků, tedy z nějaké formy valence, ať už jde o přístupy založené na teorii typů, či na tradičních pojmech, jako je *argument* nebo *theta-role*.

3.2 Koordinace v pojetí české lingvistiky

Česká závislostní lingvistická tradice se na rozdíl od generativních přístupů nezabývá hlouběji možnostmi grafického znázornění koordinační konstrukce. V centru jejího zájmu stojí popis chování koordinací v rámci složitějších struktur a klasifikace druhů, konkrétně:

- vzájemný vztah parataxe a koordinace a strukturní rozdíl mezi parataxí a hypotaxí;
- klasifikace vztahů, které v souvětí vznikají při kombinování parataxe a hypotaxe klauzí;
- otázka geneze koordinační konstrukce, tj. které struktury vznikají spojením klauzí a které spojením nevětných částí;
- rozdíl mezi koordinací a apozicí;
- druhy vztahu, do kterého konjunkty vstupují v rámci koordinačního spojení;
- otázka gramatické shody;
- hierarchické členění vícečetné koordinační struktury;
- možnosti spojování nestejných kategorií (spíše okrajově).

Obecná pojednání o koordinační struktuře bývají součástí základních gramatických příruček, v člancích a sbornících jsou publikovány studie úzce zaměřené na jednotlivé specifické problémy. Pokud je nám známo, neexistuje u nás souhrnná monografie věnovaná koordinačním konstrukcím výhradně, nebo alespoň z převážné části.

3.2.1 Pohled konfrontační: koordinace vs. parataxe

Nejčastějším předmětem zkoumání v souvislosti s koordinacemi je vzájemný vztah parataxe (tj. vztahu definovaného formálně) a koordinace (tj. vztahu definovaného sémanticky). Parataxe je vztah pojímán na základě vzájemného postavení dvou členů,⁵⁹ tj. na

⁵⁹ Viz např. Šmilauer, V. *Novočeská skladba*. Praha : SPN, 1966, s. 373.

základě faktu, že tyto členy stojí na stejné úrovni a navzájem neřídí své formy. Koordinace je vztah pojímaný na základě sémantického vztahu dvou členů vzhledem k obsahu věty, na jejichž totožné funkci v rámci věty, tj. na faktu, že společně tvoří jeden významový konstituent: *Sním jablko a hrušku = Sním dva kusy ovoce.*

Souhrnná definice pojmu *parataxe* v **Encyklopedickém slovníku češtiny**⁶⁰ spojuje pojem parataxe se závislostními gramatikami (v nezávislostních světových přístupech se většinou k parataxi odkazuje právě pojmem koordinace, což poněkud komplikuje jednoznačné užívání tohoto termínu v pracích, které obě pojetí kombinují). V hesle se dále upozorňuje na rozdílnost pojetí, tj. na fakt, že v některých příručkách je pojem parataxe definován pouze pro zapojení vět do souvětí, jinde je rozšířen na všechny typy výrazů. Konečně se zde parataxe považuje za typický vztah složek koordinace.

Termín *koordinace* je v ESC definován pomocí totožnosti sémantické, syntaktické a aktuálněčlenské funkce. Upozorňuje se zejména na dva druhy vzniku koordinačního spojení, tj. expanzi a fúzi.

Příruční mluvnice češtiny⁶¹ definuje parataxi pouze vzhledem k větným jednotkám:

„Parataxi rozumíme takový způsob spojení vět, při kterém se žádná z vět nezačleňuje do jiné věty jako její větný člen. Věty si v něm zachovávají výpovědní povahu (každá z nich má zpravidla samostatnou komunikační funkci): *Pojďme domů, už se stmívá; Napřed tu práci dokončete, potom budeme mluvit o penězích; Já tam tedy půjdu, ale bude mi to něco platné?* Paratakticky bývají spojeny především věty, jejichž obsahy jsou na sobě významově nezávislé, ale existuje mezi nimi významový poměr.“⁶²

⁶⁰ Kolektiv autorů. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

⁶¹ Kolektiv autorů. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000.

⁶² *Ibid.*, s. 555.

Helena Běličová a **Jan Sedláček** ve Slovanském souvětí⁶³ se ke členění formálních vztahů parataxe a hypotaxe vyjadřují v obecné rovině. Jako kritérium pro odlišení parataxe a hypotaxe přijímají subjektivní hodnocení vzájemného vztahu vět a jejich sdělné hodnoty. Koordinaci definují v opozici k determinaci (jakožto vztah, který není strukturotvorný), popisují ji jako zmnožení libovolné pozice (tedy slučují koordinaci větnou a členskou jako identický případ). Mluví také o vzájemné propojenosti parataxe a koordinačního vztahu:

„Členskou koordinaci lze uvést na společného jmenovatele s parataktickými vztahy mezi větami, neboť parataktické vztahy větné mají vesměs protějšky ve větněčlenských vztazích koordinačních.“⁶⁴

Všimněme si, že ve svém výkladu propojují parataxi a koordinaci už ve vlastních definicích, neboť u parataxe akcentují sdělnou hodnotu (tedy složku významovou) a u koordinace naopak strukturotvornost (formální kritérium).

3.2.2 Pohled klasifikační: polemika nad druhy souvětí podle struktury

Struktuře koordinace se od 60. let věnoval **Josef Hrbáček**. Zajímal se zejména o kritéria třídění souvětí na souřadná a podřadná. Hrbáček zdůrazňuje identitu pozice větného členu a vedlejší věty, a tím upozaduje hledisko třídění podle formy. Základní hranici vede mezi koordinací dvou vět hlavních a koordinací větných členů, včetně vět vedlejších. Dále vyjadřuje negativní stanovisko k redukování souvětí na dvojice vět spojené jediným vztahem, neboť to podle něj zkresluje charakter obou vztahů a ty se pak mohou jevit jako rovnocenné. Naopak tvrdí, že přirozené zkoumání syntaktických vztahů je možné pouze u souvětí o více než dvou větách.

Podobná témata staví do popředí zájmu lingvistické veřejnosti i **Karel Svoboda** a **Jaroslav Bauer**. V článcích z let 1965–1967⁶⁵ vedou polemiku nad klasifikací rozvitého

⁶³ Běličová, H. a Sedláček, J. *Slovanské souvětí*. Praha : Academia, 1990.

⁶⁴ Ibid., s. 9.

souvětí podle jeho struktury. Bauer definuje složité souvětí jako spojení vět více než jedním významově syntaktickým vztahem. Klasifikuje ho na základě strukturních derivací. Souvětí souřadné je podle něj takové, které vzniká derivací souřadně spojené dvojice vět, souvětí podřadné vzniká derivací podřadně spojené dvojice vět. K. Svoboda tvrdí, že takováto generativní metoda je nespolehlivá, a navrhuje metody založené na přítomnosti nebo nepřítomnosti syntaktických vztahů a jejich počtu úplně. V jeho návrhu je akcentována především struktura. Podrobně své třídění souvětí rozpracovává v monografii *Souvětí spisovné češtiny*.⁶⁶

3.2.3 Pohled klasifikační: druhy vztahu mezi větami v souřadném souvětí

Starší prameny se koordinací zabývají zejména s klasifikačním záměrem. **Vladimír Šmilauer**⁶⁷ vyzdvihuje nutnost podobnosti konceptu, který jednotlivé koordinací členy označují (pouze v případě členské koordinace), jejich vzájemnou nepodřízenost a možnost záměny pozice, pokud to dovoluje kontext. Koordinací vztahy podrobně klasifikuje na základě vnitřního vztahu mezi přiřazenými členy.

Poměrně stručně jsou koordinace popsány v **Kopečného** *Základech české skladby*.⁶⁸ Kopečný rozlišuje typy koordinace podle druhu vztahu mezi oběma členy a každý typ vztahu člení ještě dále podle způsobu připojení (syndetického nebo asyndetického) a podle formy vyjádření (parataxí nebo hypotaxí).

⁶⁵ Např. Svoboda, K. K třídění složených souvětí, *SaS* 26, 1965, s. 35–44.

Bauer, J. Složitě souvětí a jeho klasifikace, *SaS* 27, 1966, s. 289–299.

Svoboda, K. Ještě k problematice souřadného a podřadného souvětí, *SaS* 28, 1967, s. 132–136.

⁶⁶ Svoboda, K. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha : UK, 1972.

⁶⁷ Šmilauer, V. *Novočeská skladba*. Praha : SPN, 1966.

⁶⁸ Kopečný, F. *Základy české skladby*. Praha : SPN, 1962.

Česká mluvnice autorů **B. Havránka a A. Jedličky**⁶⁹ předkládá velmi stručný popis jednotlivých druhů souřadných souvětí a návrh třídění podle jejich vzájemného poměru.

3.2.4 Komplexní rozbor: Mluvnice češtiny

Asi nejrozsáhleji se problematikou koordinace zabývá **Mluvnice češtiny**.⁷⁰ Rozlišuje dva základní druhy parataktického vztahu, a to koordinaci a adordinaci, přičemž „adordinační skupina je konstruována tak, že se její složky potenciálně vztahují k témuž referentu“.⁷¹ Koordinace je chápána na základě logického vztahu konjunkce nebo disjunkce, tedy jako „prosté konstatování souběžného výskytu daných entit, bez zřetele k jejich možným specifickým vztahům“.⁷² Vztah mezi koordinací a parataxí definuje MČ jako vztah afinity.

Dále je koordinace dělena na začleněnou (v případě, že alespoň jeden z konjunktů je nevětného charakteru) a nezačleněnou, přičemž za přechodné pásmo mezi těmito skupinami je považována koordinace několikanásobného přísudku.

Co se týče derivace koordinační struktury, MČ popisuje dva způsoby vzniku: buď stažením vět (vzniklá struktura je pak nazvána *koordinací sjednocující*), nebo tzv. zmnožením syntaktické pozice (vzniklá struktura je nazvána *koordinací rozšiřující*). Tyto dva způsoby mají ovšem charakter pouze obecně míněných principů, přičemž se tvrdí, že jazyková situace vytváří struktury složitější, nejednoznačné a obtížně identifikovatelné.

Pozornost je věnována i vlastní struktuře koordinace, ale pouze v ohledu linearitě a hierarchizace vícečetných koordinací. Konstatuje se pravděpodobnost těsnějšího spojení níže postavených členů.

Jako jedna z mála příruček si MČ všímá jisté afinity mezi koordinací a postavením ve fokusu výpovědi.

⁶⁹ Havránek, B. a Jedlička, A. *Česká mluvnice*. Praha : SPN, 1981.

⁷⁰ Kolektiv autorů. *Mluvnice češtiny 3*. Praha : Academia, 1987.

⁷¹ Ibid., s. 392.

⁷² Ibid.

MČ se dále pokouší definovat spojitelnost členů v koordinaci na základě identity syntaktické platnosti, sémantické funkce a aktuálněčlenské funkce. Tvrdí však, že základem kompatibility dvou konjunktů je jakási vágní společná vlastnost, která závisí na našich předpokladech a naší znalosti světa a také na kontextu a situaci, a proto nemůžeme mluvit o existenci jednoznačných pravidel pro určení této kompatibility.

3.2.5 Inspirace generativním pojetím

Petr Piřha a **Petr Sgall** v článku z roku 1966⁷³ používají přístup inspirovaný ranými generativními teoriemi. Věnují se možným frázovým pravidlům pro vznik koordinační struktury, identitu členů vztahují k syntaktické platnosti a částečně i k morfologickým vlastnostem koordinovaných členů.

Z novějších prací vycházejí **Miroslav Grepl** a **Petr Karlík** ve Skladbě češtiny.⁷⁴ Vztah mezi konjunktami, na základě kterého byla umožněna jejich koordinace, popisují jako *souvislost*:

„Složky několikanásobných větných členů jsou v syntaktickém vztahu, který nazýváme koordinace: označují různé skutečnosti (mají tedy odlišný referenční potenciál), které jsou jazykově zpracovány jako navzájem rovnocenné a na sobě významově nezávislé. Do koordinační skupiny jsou spojeny proto, že spolu nějak souvisejí.“⁷⁵

Rozlišují přitom koordinační skupinu jako způsob tvoření několikanásobných větných členů (složky koordinační skupiny mohou tvořit nominální skupiny, adjektivní skupiny, adverbialní skupiny, verbální skupiny, vedlejší věty, vedlejší větné a nevětné skupiny), koordinaci vět hlavních pojímají odděleně. Tento přístup se nám jeví systémovější než striktní

⁷³ Piřha, P. a Sgall, P. Koordinační vztah v generativním popisu češtiny, *AUC – Slavica Pragensia* 8, 1966, s. 329-338.

⁷⁴ Grepl, M. a Karlík, P. *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 333.

(ale jinak nefunkční) dělení na základě větovnosti jednotlivých elementů koordinační skupiny.

O parataxi se vyjadřují jako o typické formě vyjádření koordinačního vztahu.

Jako jedni z mála se podrobněji věnují i problematice spojování různých členů v koordinační skupině. Tvrdí, že do koordinační skupiny vstupují členy, které spolu vzájemně souvisejí, jsou nějak sémanticky nebo pragmaticky kompatibilní. Také nechtějí definovat pravidla pro koordinační kolokabilitu, připouštějí však v tomto směru existenci jistých tendencí.

Jako určující prvek pro akceptabilitu koordinační skupiny vidí sémantiku predikátoru:

„Např. koordinační skupina *koně a obrazy* je sémanticky akceptovatelná v pozici předmětu věty *Miluje koně a obrazy*, tj. v případech, kdy sloveso vyjadřuje predikátory stejného typu ..., ale neakceptovatelná v pozici předmětu věty *Petr rád maluje obrazy a koně*, tj. v případech, kdy sloveso vyjadřuje dva různé predikátory. I v takových případech je ovšem míra tolerance různá. [...] U spojení typu *Jezdím sem na jaře a v létě*, tj. v případech, kdy je koordinační skupina v pozici adverbialní, je míra tolerance opět různá: absolutní je tehdy, vyjadřují-li její složky okolnosti stejného typu: *Pracuji v sobotu a v neděli* (určení času); *Cestoval vlakem, na koni i pěšky* (určení prostředku transportu); *Jednal tak z nutnosti a pro zisk* (různá určení kauzální); minimální je tehdy, vyjadřují-li její složky okolnosti různého typu.“⁷⁶

V souhlasu se světovou lingvistikou tedy požadují (zatím blíže nedefinovanou) stejnost/různost argumentu/adjunktu.

⁷⁶ Ibid., s. 335.

Přístup ke koordinaci vět hlavních je sémantický, v rámci slučovacího vztahu se autoři pokoušejí vymezit hlavní druhy vztahu, např. simultánnost, sukcesivnost, alternace, totožnost místního zařazení, výčet paralelních faktů, plynulý přechod mezi ději, instrumentální povaha, konkluzivní povaha apod.

3.2.6 Shrnutí

V české lingvistické teorii zřetelně převažuje zájem klasifikační nad zájmem strukturně popisným. Ani jedna z výše uvedených příruček se nevyjadřuje k možnostem grafického znázornění koordinační struktury. O omezených možnostech spojování konjunktů se mluví jako o špatně popsatečných tendencích. Kromě MČ se k požadavku stejnosti konjunktů blíže vyjadřují pouze teorie nějakým způsobem inspirované generativními přístupy k jazyku.

3.3 Úvahy o koordinaci nestejných kategorií

V této podkapitole se zaměříme konkrétně na výsledky zkoumání koordinace nestejných kategorií v lingvistické literatuře.

Přestože se jednotlivé teorie zabývající se z nějakého hlediska koordinacemi mohou do značné míry ve svém pojetí koordinační struktury lišit, v jednom bodě se bez výjimky shodují. Koordinovat nelze zcela bez omezení, aby byla struktura gramatická, konjunkty se musí shodovat v určitých vlastnostech. Všechny teorie, ať už generativní, či závislostní, tedy přijímají postulát koordinace stejných kategorií,⁷⁷ v generativních pracích známý jako tzv. *Law of Coordination of Likes* (LCL).⁷⁸ Při pokusech vymezit vlastní pojem *kategorie*, určit, na které rovině jazyka je nutné dosáhnout oné „stejnosti“ však zůstávají neúspěšné. Většina novějších prací tvrdí, že konjunkty musí mít stejné syntaktické vlastnosti a stejné syntaktické chování, nejsou však s to tyto vlastnosti a chování definovat tak, aby odpovídaly všem popsaným případům.

Stejnost či nestejnost kategorie se definuje na základě morfologicko-syntaktických nebo sémantických vlastností konjunktů. Kombinací těchto vlastností získáme tři typy struktur považovaných za nestandardní. Za prvé je to koordinace dvou sémanticky kompatibilních, avšak formálně (tj. co do morfologických vlastností) odlišných členů, tj. případů jako *?Ptáme se na vrcholnou sezónu a kdy je nejlepší přijet na safari*.⁷⁹ Za druhé se jedná o koordinaci sémanticky různých členů se stejnou formou: *Uděláme to ted' a tady*.⁸⁰

⁷⁷ Ať už termínem „kategorie“ rozumějí cokoli.

⁷⁸ Název tohoto pravidla pochází od Edwina Williamse, srov. např.: „A well-known law of coordination is that only likes and likes can coordinate; call this the Law of the Coordination of Likes (LCL).“

Williams, E. Transformationless grammar. *Linguistic Inquiry* 12.4, 1981, s. 646.

⁷⁹ Koordinace předložkové fráze a klauze, kde oba členy mají význam předmětu.

⁸⁰ Koordinace časového a místního doplnění, kde oba členy mají formu adverbia.

Třetí typ je kombinací neshody ve formě i sémantice: *Večírek začne po vyhlášení výsledků a pokud se nepříhoda nic neočekávaného.*⁸¹

Morfosyntaktický směr je patrný v pracích J. Rosse i v teorii GPSG. V české lingvistice tento směr preferují Piřha a Sgall (1966):

„Tvoření koordinačních konstrukcí je omezeno řadou zákonitostí [...].

Naprosto obecným omezením však je, že není možno koordinovat libovolné prvky. Nelze např. spojovat větu tázací s rozkazovací. Právě proto je třeba podat výčet symbolů (nonterminálních), kterých se koordinační pravidla mohou týkat. [...] O možnostech spojování větných členů víme, že musí jít o členy stejné větné platnosti, závislé na témže členu. Tato skutečnost do značné míry určuje formální vlastnosti koordinovaných členů. Členy koordinace se shodují v kategoriích, které jsou jim určovány rekcí nebo shodou od slova řídicího. Členy koordinace mohou být ovšem formou naprosto odlišné, jestliže jsou větnými členy, které svůj vztah k řídicím slovům nevyjadřují (příslovečná určení, neshodné přívlasky).“⁸²

V rozporu se svými poznatky však autoři neuvádějí ve výčtu oněch koordinovatelných nonterminálních symbolů ani AdvP,⁸³ ani AdjP,⁸⁴ a za druhé, autoři zde nepřímo tvrdí, že koordinační vztah je založen na syntaktické platnosti, a teprve ta potom ovlivňuje morfologické vlastnosti konjunktů, tedy neuvažují o možném (kauzálně opačném) vlivu morfologické formy na koordinovatelnost.

⁸¹ Koordinace předložkové fráze s časovým významem a klauze s významem podmínkovým.

⁸² Piřha, P. a Sgall, P., op. cit., s. 331.

⁸³ Adverbiální fráze.

⁸⁴ Adjektivní fráze.

Dalším, kdo přebírá LCL, tedy tvrzení, že do koordinace mohou vstupovat pouze elementy stejného druhu, je Goodall. Koordinace nestejných kategorií pak vysvětluje zavedením tzv. *archikategorií*, které abstrahují z kategorií určité shodné rysy a umožňují tak jejich spojení.

Komplexní analýzu nedostatečnosti syntaktických podmínek pro vysvětlení koordinace nestejných kategorií podává Alan Munn (1993):

„The features which determine which categories can be conjoined are not features which are present in the syntax. [...] ...unlike category coordination yields a grammatical coordinate structure provided some sort of semantic parallelism holds of the conjuncts.“⁸⁵

V závěru své práce pak navrhuje např. takovéto sémantické kategorie (přičemž tvrdí, že je to prozatím pouze neúplná množina):

- MANNER: John walked slowly and with great care.
TIME : John ate beans yesterday and on Tuesday.
PLACE: John went to Toronto and to Boston.
EVENT : John ate the cake and drank the beer.
QUESTION: John asked what to buy and where to get it.
PROPOSITION: John said that Bill was a fool and that Frank was happy.
PREDICATE: John is in the park and itching for a fight.⁸⁶

Tato závěrečná kapitola Munnovy disertace se nám zdá argumentačně výrazně slabší než předchozí části rozvíjející koordinační strukturu z hlediska teorie typů. Zdá se, že ani Munn se raději nepouští do přesnější specifikace sémantických kategorií. Zejména kategorie

⁸⁵ Munn, A., op. cit., s. 125.

⁸⁶ Upraveno podle Munn, A., op. cit., s. 168–169.

Všimněme si, že pouze některé z těchto kategorií z principu dovolují koordinaci morfologicky/syntakticky nestejných prvků.

PREDICATE je značně problematická co do charakteru konstituentů, byla totiž vytvořena čistě účelově pro zachycení koordinace různých doplnění slovesa *být* v různých funkcích.

Johannesenová (1998) se definování kompatibility kategorií věnuje detailně. Na rozdíl od Munna vyslovuje tezi o souvislosti mezi koordináčními pravidly a valencí, z níž budeme dále vycházet:

„...two conjuncts must not be different with respect to thematic roles or features.“⁸⁷

Přestože Johannesenová přijímá domněnku, že valenční vlastnosti slovesa přímo souvisí s vlastnostmi koordinace, neumí v rámci zvoleného teoretického rámce vysvětlit skutečnost, že některé rozdílné tematické role mohou být koordinovány bez větších problémů, např. Agens a Původce děje (Causer) nebo Téma a Propozice. Že se skutečně jedná o různé tematické role, ukazuje podle Johannesenové jejich různé syntaktické chování.⁸⁸ Jako základ pro své pojetí tematických rolí Johannesenová volí hierarchii tematických rolí podle Grimshawové a rozšiřuje jí navrhovanou škálu o další členy.

Θ-hierarchie podle Grimshawové:

Agent → Experiencer → Goal / Source / Location → Theme

Extenze Johannesenové:

Agent → Causer → Experiencer → Goal / Source / Instrument / Benefactive

/ Malefactive / Location → Theme⁸⁹

Podle Grimshawové pořadí argumentů ve valenci odráží pořadí v hierarchii tematických rolí. Tato hierarchie má tedy vliv i na struktury, do nichž se argumenty dostávají, včetně koordinační struktury. Johannesenová formuluje tzv. Princip hierarchické koordinace:

⁸⁷ Johannesen, J. B., op. cit., s. 251.

⁸⁸ Argumentem Johannesenové je např., že propozice se nemůže pojit se slovesy typu *kiss* apod.

⁸⁹ Upraveno podle Johannesen, J. B., op. cit. s. 258. Johannesenová zde cituje Grimshaw (1990), s. 8.

„Hierarchical Coordination Principle:

Conjuncts of the same CoP must not have thematic roles of different thematic prominence.

Thematic Prominence:

Two constituents have the same thematic prominence iff

- a. their coarguments have the same thematic roles, and
- b. they sit in the same position relative to their coarguments.“⁹⁰

Jelikož ani tento princip sám o sobě nevysvětluje vyčerpávajícím způsobem všechny dostupné a všechny nedostupné kombinace, rozšiřuje ho autorka ještě o tzv. aspektuální prominenci, což je však pojem dosti vágní a nejasně definovaný. Nejbližze ho je možné opsat jako rozvržení argumentů děje do jeho průběhu.

„Relative Prominence:

Two constituents have the same relative prominence iff

- a. their coarguments have the same thematic roles, and
- b. they sit in the same position relative to their coarguments, and
- c. they and their coarguments have the same aspectual prominence.“⁹¹

Protože ani Johannessenová nevysvětluje dostatečně explicitně, jak funguje aspektuální prominence, a vlastně vůbec neprokazuje, že pravidlo aspektuální prominence je deskriptivně stejně silné jako předchozí body HCP, nemůžeme její teorii považovat za úplnou. Je však nepochybné, že valence hraje při generování koordinační struktury značnou roli.

V moderních přístupech k lingvistice dochází k ústupu od morfosyntaktických analýz ve prospěch analýz sémantických. Bez zohlednění formálních vlastností konjunkť však ani sémantické teorie nedocházejí k průkazným výsledkům. Proto zde navrhuje popis, který se

⁹⁰ Johannessen, J. B. op. cit., s. 260.

⁹¹ Ibid.

pohybuje na rozhraní mezi oběma přístupy – vychází ze sémantiky doplnění, ale neopomíjí ani jejich formální charakteristiky.

V této práci využíváme následující poznatky generativních přístupů. V souladu s Johannessonovou se kloníme k názoru, že **klíčem ke koordinační struktuře je valence**.⁹² V souladu s Munnem tvrdíme, že v případech, kdy nelze aplikovat valenční pravidla (tedy u adjunktů) **rozhoduje sémantická kategorie konjunktů**. Z Goodallova přístupu přejímáme myšlenku, že u nestejných kategorií dochází k **abstrakci některých rysů**, jejichž shoda postačí k určení struktury jako gramatické.

⁹² Případně argumentová struktura, což je principiálně totéž.

4. Funkční generativní popis

V přehledu teoretického uvažování o koordinačních konstrukcích v češtině jsme ponechali stranou jednu z aktuálních popisných teorií, a to tzv. funkční generativní popis (FGP). Nyní mu věnujeme samostatnou kapitolu, neboť nám bude sloužit jako vhodný teoretický rámec, na jehož pozadí budeme provádět svá pozorování. FGP jsme za nejvhodnější popisný rámec zvolili z následujících důvodů:

- přináší komplexní a úplný návrh zachycení závislostní struktury jakékoli české věty nebo souvětí;
- umožňuje podrobné syntaktické i sémantické značkování větných členů;
- zahrnuje vlastní komplexní valenční teorii;
- v jeho intencích vznikl rozsáhlý značkový syntaktický korpus, tzv. Pražský závislostní korpus (PDT).

4.1 Systém popisu jazyka v rámci FGP

Funkční generativní popis vytvořil Petr Sgall s kolektivem spolupracovníků v 60. letech 20. století. Teoreticky navazuje na Pražskou školu. Idea tohoto přístupu spočívá v propojení jazykových rovin (fonetické, morfonologické, morfematické, větněčlenské a tektogramatické (viz kap. 2.1)) systémem korespondencí jednotlivých prvků. Tyto korespondence jsou prezentovány jako vztah formy (vždy prvek z roviny nižší⁹³) a funkce (prvek z roviny vyšší).

Z hlediska syntaktického a sémantického zkoumání jazyka jsou důležité dvě nejvyšší roviny v rámci FGP, rovina větněčlenská a rovina tektogramatická (dále též t-rovina). Rovina větněčlenská je znázorněním povrchové syntaxe, rovina tektogramatická představuje podkladové (hloubkové) struktury a probíhá na ní hlavní část sémantické interpretace. Na t-

⁹³ Nejnižší položenou rovinou je rovina fonetická, nejvyšší rovina tektogramatická

rovině se uplatňují také valenční vlastnosti prvků⁹⁴ a je v ní již uložena informace o aktuálněčlenském postavení prvku.⁹⁵

Vztah řídicího a závislého členu je na t-rovině ohodnocen prostřednictvím tzv. *funktorů*. Funktory jsou značky zachycující sémantickou funkci jednotlivých uzlů ve struktuře. Pomocí funktorů je vyjádřena také hloubková valence. Funktory se na základě svých vlastností dělí na aktanty (intenční doplnění, účastníky slovesného děje) a volná doplnění. Jednotlivé aktanty se u sloves vyskytují (v přímé závislosti) pouze jednou (**Dej to Pavlovi_{ADDR} Markovi_{ADDR}*, kde *Pavel* a *Marek* nejsou identická osoba) a skupina sloves, kterou mohou rozvíjet, je omezená (**Letím do Ameriky Pavlovi_{ADDR}*). Naproti tomu volná doplnění mohou rozvíjet každé sloveso a dané sloveso mohou rozvíjet i vícekrát. Jak aktanty, tak volná doplnění mohou být ve valenční struktuře obligatorní nebo fakultativní. Kritériem pro rozlišení obligatorních a fakultativních doplnění je tzv. *dialogový test*.⁹⁶

4.2 Pražský závislostní korpus⁹⁷

Pražský závislostní korpus vzniká od roku 1995 pod záštitou Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK. Jde o projekt komplexní anotace části Českého národního korpusu na třech rovinách – morfologické, analytické (větněčlenské) a tektogramatické. Ve verzi PDT 2.0⁹⁸ je na rovině morfologické anotováno 1 957 247 slovních jednotek, na rovině

⁹⁴ Valenční teorii v rámci FGP podrobně rozpracovala J. Panevová. Viz Panevová, J. *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha : Academia, 1980.

⁹⁵ Vývoji zachycení aktuálněčlenských hodnot pro FGP se dlouhodobě věnuje E. Hajičová. Viz Sgall, P., Hajičová, E., Buráňová, E.: *Aktuální členění věty v češtině*. Praha: Academia 1980.

⁹⁶ Testování pomocí otázky na danou pozici a možnosti odpovědět na tuto otázku: „Nevím.“ Blíže viz Panevová, J. , op. cit., s. 29–32.

⁹⁷ Podrobnější informace o projektu jsou dostupné na stránkách <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/index-cz.html>.

⁹⁸ Hajič, J.; Panevová, J.; Hajičová, E; Sgall, P; Štěpánek, J.; Havelka, J; Mikulová, M; (2006): Prague Dependency Treebank 2.0. CD ROM. CAT: LDC2006T01, 1-58563-370-4. Linguistic Data Consortium, Univ. of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

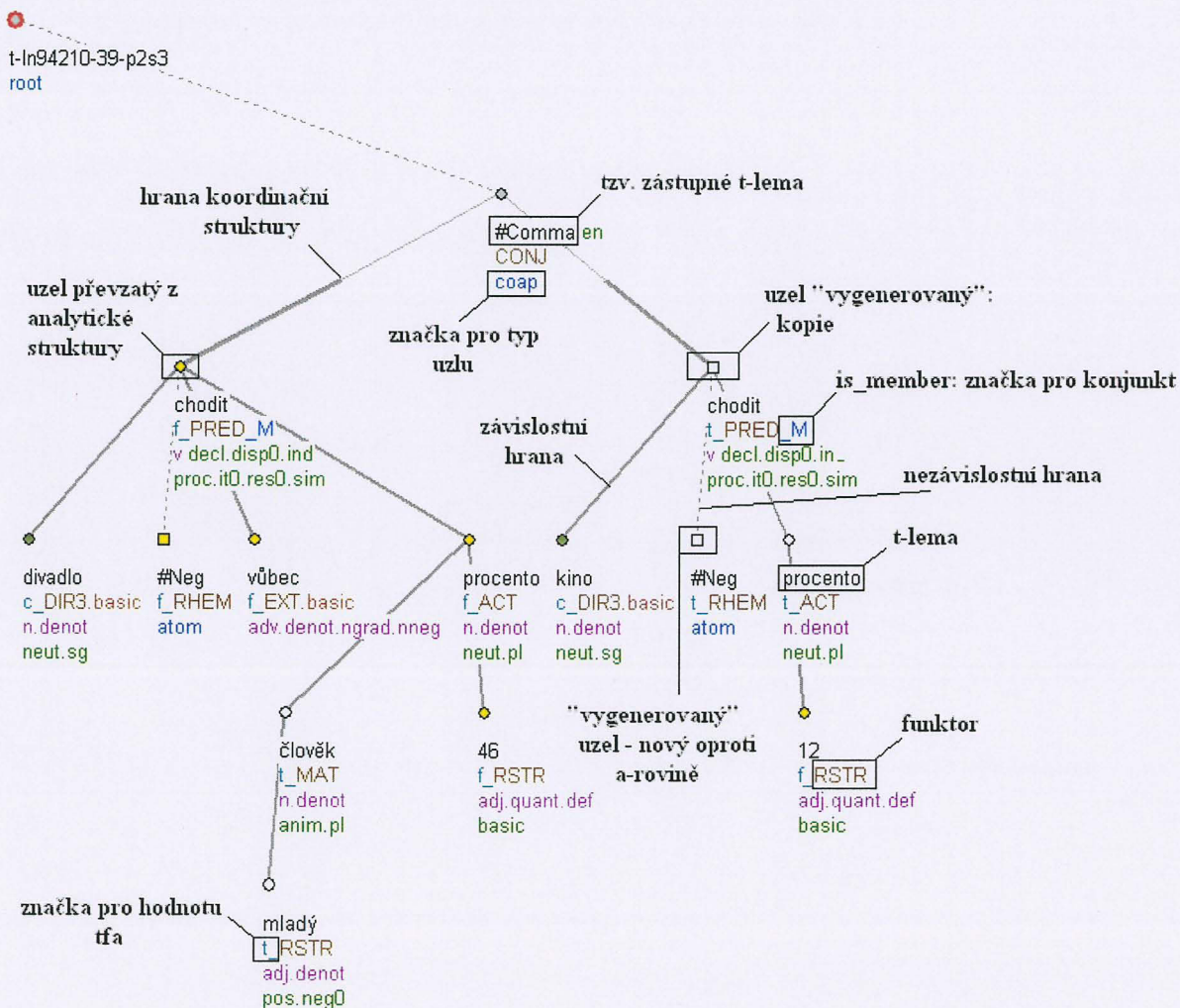
analytické cca 1 503 739 slovních jednotek a na t-rovině 833 195 slovních jednotek (v 49 442 větách).⁹⁹

V této práci se budeme zabývat pouze znázorněním na t-rovině.

Na t-rovině je každá věta¹⁰⁰ znázorněna ve formě tzv. *tektogramatického stromu*.

Obr. 10¹⁰¹ Tektogramatický strom (s vysvětlivkami) pro větu:

Do divadla vůbec nechodí 46 procent mladých lidí, do kina 12 procent.



Tektogramatický strom se skládá z uzlů a hran. Hrany jsou buď závislostní (zachycené plnou čarou), nebo z různých důvodů nezávislostní (spojnice vedoucí od technického uzlu).

Ve stromě je zachycen i fakt, zda se jedná o uzel převzatý přímo z analytické struktury, či o

⁹⁹ Statistické údaje pocházejí z oficiálních stránek projektu na <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/index-cz.html>.

¹⁰⁰ Pojem věta zde zahrnuje samozřejmě jak věty jednoduché, tak souvětí.

¹⁰¹ Převzato z PDT, zobrazení t-stromu v anotačním nástroji TrEd (Tree Editor).

kořen dodatečně vygenerovaný (jako kopie uzlu z analytické roviny nebo uzel zcela nový, na analytické rovině nevyjádřený). Každý z uzlů obsahuje řadu značek, které vypovídají o jeho charakteru. V první řadě je takovouto značkou tektogramatické lema,¹⁰² t-lema (černá barva písma na obr. 10). Tektogramatické lema je slovníkový tvar lexikální jednotky. Interpunkční znaménka, negace nebo některé typy přidaných uzlů mají tzv. zástupné t-lema (tyto uzly nemají oporu v analytické rovině, musí jim být tedy přiděleno formální lemma). Zástupná t-lemata vždy začínají znakem #. Dále je každému uzlu přidělen funktor (hnědá barva písma), značka pro sémantický vztah uzlu k jeho řídicímu členu. Tmavě modrou barvou je na obrázku vyznačen typ uzlu. Typ uzlu rozlišuje, zda se jedná o autosémantické slovo, kořen koordinační struktury, technický kořen apod. Sufixem _M se značí konjunkty, prefixy t_, c_, a f_ označují hodnotu aktuálně členskou (topic-focus articulation, tfa), tedy zda se jedná o topik, kontrastivní topik, či fokus. Růžové a zelené značky zachycují morfologické vlastnosti uzlu.¹⁰³

Souřadnost je ve FGP (aplikovaném na anotaci PDT) definována jako „nezávislostní spojení dvou a více členů (doplnění nebo klauzí), které jsou na stejné úrovni a které stejným způsobem závisí na tomtéž řídicím členu“¹⁰⁴, tj. jako dvě sestry připojené stejným typem hrany. Souřadná struktura je zachycena dvojrozměrně za užití funkčního uzlu pro spojovací výraz, který ovšem neovlivňuje vztah závislosti mezi souřadným členem a jeho řídicím slovem. V grafu je funkční patro naznačeno ztenčenou hranou.

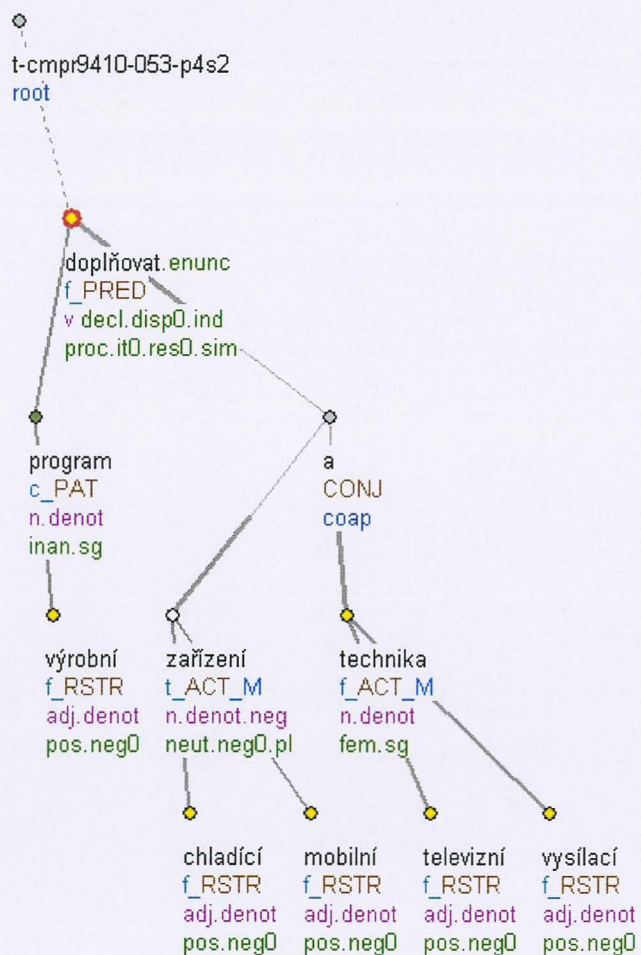
¹⁰² V souladu s teorií i praxí anotace zde používáme variantu *lema*, nikoli *lemma*, odkazujeme-li konkrétně na PDT. V ostatních případech dáváme přednost variantě *lemma*.

¹⁰³ Zobrazování těchto značek závisí na uživatelském nastavení. V některých dalších obrázcích budeme používat pouze omezené množství těchto značek.

¹⁰⁴ Mikulová, M. a kol. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. 2005., s. 245.

Obr. 11¹⁰⁵ Zachycení koordinační struktury ve větě:

Výrobní program doplňují mobilní chladící zařízení a vysílací televizní technika.

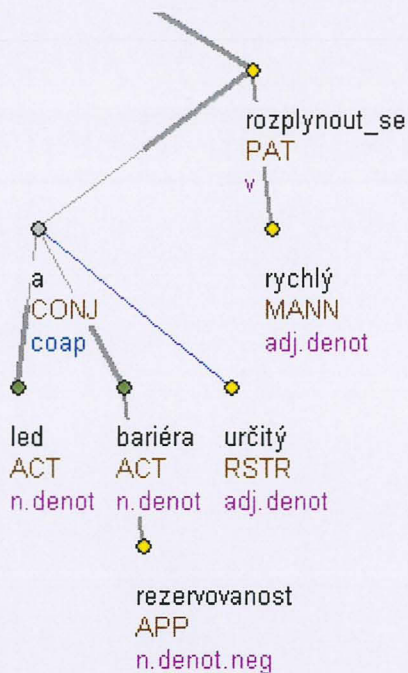


Pro zachycování souřadné struktury platí konvence „nejjednodušší struktury“, proto se při pochybnostech upřednostňuje koordinace členská před větnou. Společné rozvití (v obr. 12 uzel s t-lematem *určitý*) se zachycuje jako sestra souřadně spojených členů a je připojeno tenkou modrou hranou.

¹⁰⁵ Převzato z PDT, zobrazení t-stromu v anotačním nástroji TrEd (Tree Editor).

Obr. 12¹⁰⁶ Zachycení společně rozvíjejícího doplnění ve větě:

[...] určité ledy a bariéry rezervovanosti se rychleji rozplynou.



FGP rozlišuje větnou, členskou a smíšenou souřadnost na základě toho, je-li alespoň jeden ze souřadně spojených členů slovesným tvarem.¹⁰⁷ Toto rozdělení pro naše účely příliš nevyhovuje, neboť v rámci našeho pojetí oddělujeme spíše přímou koordinaci potomků slovesa a koordinaci, při které je nutné řídicí sloveso do struktury zkopírovat (viz obr. 14). Větná koordinace, jak je vymezena ve FGP, se může objevit v obou těchto případech.¹⁰⁸ Budeme-li tedy dále mluvit o rozdílu mezi koordinací přímých potomků řídicího slovesa a koordinací, při které je třeba vytvořit kopii tohoto slovesa, budeme první případ nazývat *koordinací členskou* a druhý *koordinací slovesnou*.

¹⁰⁶ Převzato z PDT, zobrazení t-stromu v anotačním nástroji TrEd (Tree Editor).

¹⁰⁷ Tj. koordinace infinitivu se substantivem, bude považována za koordinaci smíšenou. Při tomto rozdělení dochází k oddělení případů, které jsou strukturně v zásadě shodné, na základě morfologického kritéria. To nepovažujeme za účelné.

¹⁰⁸ Přímá větná koordinace potomků: *Ptám se, zda přijedeš a koho s sebou přivezeš.* Větná koordinace s kopírováním řídicího slovesa: *Kdy a komu jsi to pověděl?*

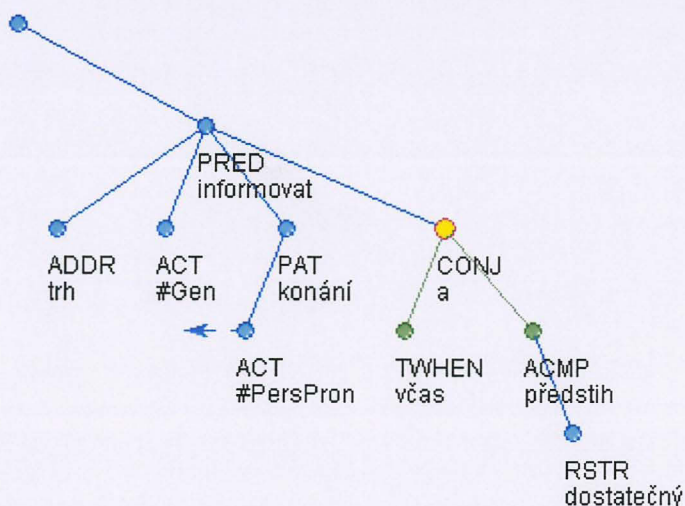
Na souřadné struktury se v FGP klade požadavek identity funktorů, ovšem s výjimkou neobligatorních volných doplňení:

- „ - funktoři terminálních členů při souřadnosti větné jsou vždy stejné.
 - při souřadnosti členské mohou mít terminální členy různé funktoři pouze při koordinaci nebo apozici neobligatorních volných doplňení.
- K tomu dochází zvláště u koordinace nebo apozice adverbíí a předložkových frází.“¹⁰⁹

V FGP je tedy výslovně naznačena souvislost mezi valencí a koordinací. Nelze člensky koordinovat obligatorní valenční doplňení různého typu ani aktant a volné doplňení vzájemně.

Obr. 13¹¹⁰ Zachycení koordinace nestejných funktorů dvou neobligatorních volných doplňení podle anotačních pravidel PDT ve větě:

Trh by měl být informován o jejím konání včas a s dostatečným předstihem.



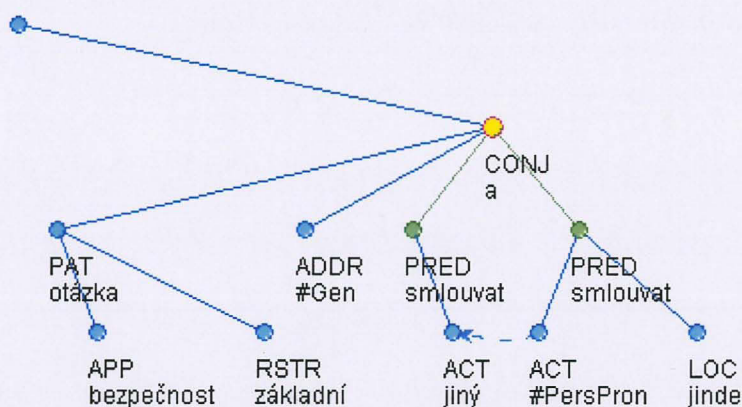
¹⁰⁹ Mikulová, M. a kol., op. cit. s. 260.

¹¹⁰ Převzato z PDT, zobrazení t-stromu ve vyhledávacím nástroji Netgraph.

Na obr. 13 je znázorněna koordinace dvou volných doplňků, časového doplňku *kdy* (TWHEN) a doplňku s obecně pojatou sémantikou *doprovodu* (ACMP). Protože se jedná o dvě volná doplňky, je struktura zachycena jako členská koordinace.

Obr. 14¹¹¹ Zachycení koordinace nestejných funktorů, z nichž alespoň jeden náleží do valenčního rámce slovesa, podle anotačních pravidel PDT ve větě:

Základní otázky bezpečnosti smlouvají jiní a jinde.



Na obr. 14 je znázorněna koordinace jednoho z aktantů, aktora (ACT) a volného doplňku *kde* (LOC). Protože se jedná o koordinaci aktantu a nevalenčního volného doplňku, ve struktuře je zkopírováno a koordinováno sloveso, tzn. jedná se o koordinaci slovesnou.

4.3 K pojetí valence ve FGP

Jak jsme naznačili již v úvodu, základem naší práce je aplikace určité valenční teorie na koordinační struktury za účelem ověření teoretického předpokladu, že tyto dvě součásti syntaktického popisu spolu úzce souvisí.

Valenční teorie FGP pracuje s rozlišením doplňků na aktanty a volná doplňky. Valenční rámec je definován jako výčet aktantových pozic a pozic pro obligatorní volná doplňky, které dané sloveso vyžaduje. Do valenčního rámce nepatří fakultativní volná doplňky. Mezi aktanty patří aktor (ACT), patiens (PAT), adresát (ADDR), cíl/efekt (EFF) a

¹¹¹ Převzato z PDT, zobrazení t-stromu ve vyhledávacím nástroji Netgraph.

zdroj/původ(ce) (ORIG). Ostatní funktoři používané pro komplexní uzly (autosémantika) jsou považovány za volná doplnění. Domníváme se, že toto členění pro náš výzkum není výhodné, neboť jednak nevystihuje opozici, která se uplatňuje v rámci koordinace nestejných kategorií, a jednak je v některých ohledech problematické.

Problematickostí tohoto členění tkví v nejasném postavení některých funktořů vzhledem ke kritériím zmíněným v kap. 4.1, tj. vzhledem k možnosti opakování doplnění pod slovesem a rozsahu skupiny sloves, kterou dané doplnění může rozvíjet. Existují tzv. kvazivalenční doplnění (např. *rozdíl* (DIFF)), která se sémanticky tváří jako volná doplnění, ale splňují kritéria aktantovosti. Některá volná doplnění (zejména doplnění směrová (DIR1-3)) splňují podmínku omezenosti rozsahu rozvíjených sloves, ale mohou se v závislosti na témže slovese objevit vícekrát. Aktant ORIG je sémanticky blízký skupině způsobových volných doplnění, což má důsledky právě v koordinačních strukturách.

V rámci koordinace nestejných kategorií není důležitá opozice *aktant – volné doplnění*, ale spíše opozice *valenční – nevalenční doplnění*. V tomto ohledu pro nás vzniká problém u doplnění, která nejsou považována v FGP za obligatorní, ale přesto představují určitý druh účastníka děje. Například u sloves typu *klesnout/stoupnout* je jediným obligatorním členem valenčního rámce ACT – věta *Ceny klesly* je bezpochyby gramatická a sémanticky úplná. Tomu nasvědčuje i dialogový test:

(2) A: Ceny stouply.

B: O kolik?

A: Nevím.

Přesto je takto vytvořený slovesný rámec pro naše potřeby příliš chudý. K sémantice slovesa se vážou ještě fakultativní pozice označující původní (DIR1) a novou hodnotu (DIR3) a rozdíl mezi nimi (DIFF): *Ceny stouply z 2 korun o 50% na 3 koruny*. Všimněme si, že od konvenčního „směrového“ označení došlo již k specifickému posunu v sémantice těchto

doplnění, která jsou navíc vázána na konkrétní sémantickou třídu sloves (označující změnu hodnoty).¹¹² Potřebujeme tedy širší teoretický rámec, který by mezi valenční pozice nějakým způsobem zahrnoval i doplnění tohoto typu.

Rozhodli jsme se proto pro převzetí širšího pojmu, tzv. *sémantické argumentové struktury*. Vycházíme přitom především z teorií Grimshawové,¹¹³ Jackendoffa¹¹⁴ a Kaye.¹¹⁵

Tyto teorie předpokládají, že každé sloveso vzhledem ke své lexikální sémantice otevírá určitý počet tzv. *argumentových pozic*.

(3) Aplikace teorie argumentové struktury na česká slovesa s různým počtem a typem argumentových pozic:

schovat: AGENS PATIENS BENEFAKTOR KONEČNÉ_MÍSTO

přestěhovat se: AGENS VÝCHOZÍ_MÍSTO KONEČNÉ_MÍSTO

zvýšit: AGENS PATIENS VÝCHOZÍ_STAV ROZDÍL KONEČNÝ_STAV

zvýšit se: AGENS VÝCHOZÍ_STAV ROZDÍL KONEČNÝ_STAV

zemřít: AGENS¹¹⁶

přehodit: AGENS PATIENS VÝCHOZÍ_MÍSTO PŘEKÁŽKA KONEČNÉ_MÍSTO

V povrchové struktuře tyto pozice nemusí být vždy naplněny, nebo mohou být naplněny na různých povrchově syntaktických pozicích (o různých povrchových realizacích argumentů i případných různých alternujících rámcích pojednává komplexně Beth

¹¹² Problematikou sémantických podtypů směrových určení se budeme dále zabývat v rámci zkoumání sémantických tříd českých sloves, viz Šindlerová, J. (in prep.) K problematice směrových určení v češtině.

¹¹³ Grimshaw, J.B. *Argument Structure*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1992.

¹¹⁴ Jackendoff, R. *Semantic Structures*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990.

¹¹⁵ Kay, P. Argument structure constructions and the argument-adjunct distinction. In *Grammatical Constructions: Back to the Roots*. M. Fried and H. Boas (eds.) Amsterdam: Benjamins, 2005, s. 71-98.

¹¹⁶ Kay u sloves *zemřít* a *zvýšit se* uvažuje o prvním aktantu patientového typu, protože používá rozdíl mezi tzv. unakuzativy (slovesa postrádající sémantického činitele) a unergativy (slovesa postrádající sémantický patients); v teorii FGP se díky posouvání tento rozdíl stírá. Pro koordinační struktury agentový nebo patientový charakter prvního argumentu nehraje roli, viz naprosto gramatický příklad *Petr se zasmál a zemřel*, a proto tento rozdíl (v souladu s FGP) pomíjíme.

Levinová;¹¹⁷ v souladu s jejími poznatky budeme i my o různém uspořádání argumentových pozic v rámci hovořit jako o *alternacích*).

Protikladem k argumentovým pozicím jsou *pozice adjunktové*, které nejsou ovlivněny sémantikou slovesa, ale slouží k dokreslení dějové situace, vyjadřují okolnost, která doprovází děj vyjádřený ve slovese. Adjunktivy se týkají zejména časoprostorového ukotvení (v případě, že není přímo vyžadováno sémantikou slovesa jako jeden z argumentů), způsobu provedení děje a kauzálních vztahů.

„Semantically, arguments complete the meaning of the predicator, while adjuncts add something to a completed predication.“¹¹⁸

Avšak i Kay si je vědom slabého místa teorie argumentové struktury, a to nedokonalé afinity mezi sémantickou a syntaktickou obligatoritou:

„The most obvious breaches are semantically required elements that are successfully construed without being syntactically realized and syntactically required elements that play no semantic role in their clause (e.g., expletives and raised constituents). [...] There are constituents which give every appearance of being arguments but which are not required, either semantically or syntactically, by the minimal valence of the verb.“¹¹⁹ (doloženo kontrastem mezi BEN¹²⁰ a ADDR).

¹¹⁷ Levin, B. *English Verb Classes and Alternations*. The University of Chicago Press, 1993.

¹¹⁸ Kay, P. op. cit., s. 13.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ To je obecný problém sémantické role benefaktoru, který, zdá se, je vždy na pomezí chápání argumentového a adjunktového. Argumentový charakter je deklarován převážně syntaktickými vlastnostmi, jako je možnost pasivizace v angličtině apod.

V konstrukcionalistickém rámci¹²¹ jsou větné elementy tříděny na inherentní argumenty, tzv. přidané argumenty a adjunktvy. Inherentní argumenty odpovídají bezpředložkovým pádům, přidané předložkovým frázím v pozici argumentu a adjunktvy ostatním případům. Ačkoli je toto třídění založené na formálním kritériu, nechceme ho zahrnout jako problematické, protože zdůrazňuje jednu zajímavou věc, a to těsnost spojení mezi slovesem a argumentem, která se na povrchu může realizovat právě distinkcí bezpředložkového pádu a předložkové fráze.

Ray Jackendoff ve své teorii¹²² přirozeně považuje fakultativní místní a časová určení za základní prostředky adjunktové modifikace sloves. Tematické role pokládá za čistě povrchově syntaktické konstrukty, na rozdíl od konceptuální struktury, která pracuje s argumenty.¹²³ Jedním z přirozených sémantických argumentů je mimo jiné vždy *Path*, tj. trajektorie pohybu. Argument *Path* odpovídá množině funktorů pro směrová doplnění (*odkud* (DIR1), *kudy* (DIR2) a *kam* (DIR3)), tedy právě množině problematických funktorů v pojetí valence podle FGP. Jackendoff si v zásadě všímá třífázového průběhu trajektorie (*odkud* – *kudy* – *kam*), ovšem za argument považuje celkový význam *Path*, proto se nezabývá otázkou, který ze tří členů je v argumentové struktuře obligatorní.

„The second argument [of the verb *run*] is filled in with the reading of the postverbal PP, with which it is coindexed in the subcategorization feature. If no PP is syntactically present, the *Path* is simply unspecified:

¹²¹ Např. Goldberg, A. E. *Constructions, Lexical Semantics and the Correspondence Principle: Accounting for Generalizations and Subregularities in the Realization of Arguments*. Draft for: *The Syntax of Aspect*, Nomi Erteschik-Shir and Tova Rapoport (eds.). Oxford University Press, 2005. Dostupné z <http://www.princeton.edu/~adele/>.

¹²² Tzv. *teorie konceptualizací* je založena na existenci velmi obecných sémantických konceptů, které jednotliví mluvčí sdílí. Blíže viz Jackendoff (1990).

¹²³ Termín argument pochází z formálněsémantických teorií, kde jádrem významu je funkce (řídící slovo), která k sobě přibírá argumenty (sémanticky závislé obligatorní členy). Třetím činitelem jsou pak modifikátory, které působí vzhledem k funkci externě.

John ran means in part “John traversed some (unspecified) trajectory. In other words, the well-formedness conditions on conceptual structure require the Path argument to be present in conceptual structure even if it is not expressed syntactically; it is an “implicit argument”.¹²⁴

To je velmi pohodlný a elegantní přístup, zejména u sloves pohybu, kde je někdy (a v angličtině především) obtížné určit, který ze tří směrových argumentů je ve významu prioritní.

Proti konstruování směrových doplnění jako valenčních členů se často argumentuje tím, že se nejedná o rovinu významu, ale vlastně o obsah.¹²⁵ To zcela odpovídá Jackendoffově pojetí, neboť už z názvu *conceptual structure* je jasné, že se jedná o zachycení hlubší pojmové podstaty významu, tedy význam pojímaný obecněji, včetně vlivu obsahu.

„In short, „argument structure“ can be thought of as an abbreviation for the part of conceptual structure that is „visible“ to the syntax.“¹²⁶

Přiznáním formující role obsahu pro význam se Jackendoff vědomě zbavuje nutnosti rozhodnout, který z viditelných rysů patří do významu a který již do obsahu daného slova. To je pro naši teorii přístup výhodný.

Argumenty mohou být kromě svého základního užití (např. Path u sloves pohybu) na základě konceptuální podobnosti přeneseny ke slovesům z jiného sémantického pole. Tímto přenosem ovšem jisté vlastnosti ztrácí a jiné nabývají. Například u argumentu Path se tak může specifikovat jeho význam pouze na DIR3 a dojde k posunutí interpretace, např. na „místo dopadu“ (*Uhodil do stolu*) nebo adresáta (*Poslal dopis na úřad*).

¹²⁴ Jackendoff, R. op. cit., s. 45.

¹²⁵ Obsahem je zřejmě míněn vliv mimojazykových skutečností na interpretaci významu.

¹²⁶ Jackendoff, R. op. cit., s. 48.

Přijetí směrových doplnění za druh argumentu je vlastní většině teoretických prací pracujících s pojmem argumentová struktura. Bylo využito i při vytváření tzv. PropBanku,¹²⁷ valenčního slovníku pro potřeby anotace amerického Penn Treebanku.¹²⁸

Domníváme se, že takovéto pojetí, které se příliš nevěnuje obligatornosti, ale detailně a do hloubky zkoumá význam slovesné jednotky a poskytuje široké chápání valenční struktury, lépe vyhovuje potřebám této práce, a proto nadále budeme pracovat s pojmem argumentová struktura, namísto pojmu valence, který je již hluboce vázán na teorii FGP. Přestože pracujeme s volnějším pojetím, převezmeme z této teorie sémantické značky, tzv. funktoxy. Různý přístup k obligatornosti příliš neovlivňuje jejich chápání; není třeba konstruovat vlastní anotační značky a pravidla, když ta popsaná v rámci FGP jsou funkční i při rozšířeném chápání valenční struktury.

¹²⁷ Doplněk k Penn Treebanku zachycující valenci. Je anotován na základě teorií argumentové struktury.

¹²⁸ Všestranně anotovaný korpus anglických textů, vznikající od roku 1989 na University of Pennsylvania. V současné době je využíván pro vytváření paralelního tektogramaticky anotovaného anglicko-českého korpusu Prague Czech-English Dependency Treebank.

Formulace pravidel pro koordinace v češtině

5. Hypotéza

Na základě poznatků formulovaných v odborné literatuře můžeme sestavit následující hypotézu o omezujících pravidlech pro členskou koordinaci, založenou na vlivu argumentové struktury slovesa na jeho doplnění:

Základní omezující pravidla pro členskou koordinaci:

1) Nelze koordinovat argumentovou pozici s pozicí adjunktovou.

2) Vzájemně lze koordinovat pouze ty argumenty, které mají stejnou sémantickou hodnotu¹²⁹ a náležejí k témuž valenčnímu rámci.

Pravidlo 1) vylučuje z členských koordinací všechny případy koordinace obligatorně vyžadovaného elementu a elementu do struktury volně připojeného, tj. věty jako: **Pozdravil babičku (ADDR) a slušně (MANN)*. Pravidlo 2) vylučuje vzájemnou členskou koordinaci dvou různých argumentových pozic jednoho valenčního rámce: **Zadal úkol (PAT) a Petrovi (ADDR)*. Zakazuje také případy, kdy se tyto různé funktoři dostávají do koordinace z různých pozic v různých alternacích, ale na stejné povrchové pozici: **Vana byla napuštěna vodou (MEANS) a Petrem (ACT)*, dokonce i případy, kdy je tato alternační pozice zachycena v rámci FGP v obou pozicích jako hloubkový aktor: **Petr (ACT) a hůl (ACT_{MEANS}) shodili láhev*.¹³⁰ Dále zakazuje členskou koordinaci dvou stejných sémantických pozic náležejících k homonymním slovesům (tedy pozic z různých valenčních rámců): **Choval králíky (PAT) a dítě (PAT)*. Principiálně ovšem vylučuje veškeré koordinace mezi různými valenčními rámci,

¹²⁹ Vzhledem k tomu, že se pohybujeme v teoretickém rámci FGP, je třeba upřesnit, že je míněna hodnota neovlivněná posouváním (viz kap. 2.4).

¹³⁰ V FGP jsou některé z takových alternací (například právě alternace instrumentu a aktoru) zachyceny i hloubkově jako realizace téhož valenčního rámce. FGP samo o sobě nemůže vysvětlit, proč není uvedená věta gramatická, jelikož *Petr (ACT) shodil láhev (PAT)* a *Hůl (ACT) shodila láhev (PAT)* budou dvěma reprezentacemi téhož rámce. V teorii rozšířené argumentové struktury je v druhém případě hůl instrumentem (MEANS), tedy argumentem jiného druhu. Interpretace celé věty je ekvivalentní ke struktuře s nevyjádřeným aktorem a instrumentem.

tedy i v češtině gramatické věty jako *Poslal dopis na úřad (DIR3) a prezidentu republiky (ADDR)*. Tyto zvláštní koordinační struktury jsou popsány jako tzv. *kokurenční doplnění*.¹³¹

„... u některých skupin sloves může jedna z valenčních pozic slovesa být obsazena doplněními s různými funktoři a význam slovesa se přitom nemění (nebo se mění jen velmi málo). Hovoříme o konkurenci valenčních doplnění. Konkuruje si zpravidla vyjádření této pozice aktantem na straně jedné a obligatorním volným doplněním na straně druhé. Konkurovat si však může i vyjádření jedné pozice několika různými volnými doplněními. Zatím jsme zaznamenali následující typy konkurencí:

- o konkurence různých doplnění způsobu,
- o konkurence adresátu a doplnění místa,
- o konkurence různých doplnění místa.“¹³²

Rámci obsahující konkurenční doplnění zde budeme nazývat *konkurenční rámce*.

Tvrzení v různých kapitolách Anotátorské příručky si odporují. Na jedné straně, v kapitole o konkurenci valenčních doplnění, se tvrdí, že konkurenční valenční doplnění jsou na téže pozici v jinak stejném rámci a že význam slovesa se nemění.¹³³ Na straně druhé, v kapitole o koordinaci, manuál zakazuje zachycovat koordinaci konkurenčních doplnění jako členskou z důvodu, že se jedná o různé rámce. Dle našeho názoru jde o pouhou konvenci a není důvod nezachycovat tuto koordinaci jako členskou, i vzhledem k tomu, že se jedná o pouhé rozšíření téže pozice na vícečetnou. Věty *Díval se do dálky a na Martina* (dvojitý cíl

¹³¹ Vzhledem k tomu, že jsme se v jiné dostupné literatuře nesečkali s podrobnějším popisem uvedeného jevu, uvádíme zde citace z anotátorské příručky: Mikulová, M. a kol. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. 2005.

¹³² Mikulová, M. a kol., op. cit., s. 117.

¹³³ Změna významu slovesa je jedním z hlavních kritérií pro tvorbu samostatného valenčního rámce pro dané sloveso.

pohledu) nebo *Umístil miminka v rodinách a do ústavů* (dvě místa) považujeme za strukturně analogické k větám *Políbil Martinu a Petru* nebo *Vařil polévku a kaši*.

5.1 Aplikace hypotézy na data

Příklady zdánlivě porušující pravidla koordinace argumentů, které se vyskytly přímo v datech, jsou dvojího druhu. Buď se jedná o případy výše zmíněných konkurenčních rámců, nebo o případy chybně ohodnocené funkce uzlu na základě povrchové formy.

- (4) Stopy, které mají pomoci při správném a efektivním rozhodování (TPAR), v řízení (PAT) a orientovat se (PAT) na směr, jímž zřejmě půjde ekonomický vývoj. PDT

Přestože se na člen *při správném a efektivním rozhodování* lze zeptat otázkou *kdy?*, je jasné, že nejde o časové určení adjunkční (při nahrazení jednoznačně interpretovaným doplněním *zítra, 25. května* nebo *ráno* se věta stává negramatickou). Předložková fráze s předložkou *při* zde funguje jako jedna z povrchových reprezentací doplnění typu PAT.

Z hlediska identity kategorií je zajímavý následující případ:

- (5) Fúze, založená na vzájemném prodeji akcií, umožní oběma firmám snížit náklady při výrobě zbraňových systémů, elektroniky a dalšího zboží v rámci kontraktu pro vládu (BEN) i se soukromými zákazníky (PAT), uvedli zástupci obou koncernů. PDT

Vládu v tomto případě vnímáme jak jako druhého účastníka, tak jako benefaktora kontraktu.

V sémantice doplnění *pro vládu* jsou přítomny rysy obou vztahů,¹³⁴ proto je možné, aby

¹³⁴ Sémantika adresáta a benefaktora je velmi podobná. Některé přístupy pracující s teorií argumentové struktury (např. PropBanková anotace) označují BEN za jeden z argumentů. FGP ho pojímá adjunkčně. Při interpretaci zřejmě záleží i na formě benefaktorového doplnění. Dativní forma je pravděpodobně více omezená vzhledem k možnosti spojování se se slovesy než předložková fráze typu *ve prospěch*. Proto je obtížné o charakteru doplnění typu BEN rozhodnout.

vstoupilo do koordinace s jednoznačně pojímaným adresátem *se soukromými zákazníky*.¹³⁵

Dochází zde k výše zmíněné abstrakci rysů, stejně jako u koordinace konkurenčních doplnění.

V datech se vyskytla jediná koordinace adresáta s místním určením:

- (6) Žádné z českých firem však staré dluhy nepřekážejí v tom, aby své zboží prodala kamkoliv (DIR3) a komukoliv (ADDR), pokud partner zaplatí v tvrdých a na dřevo. PDT

Tento případ ovšem obsahuje koordinaci dvou k-slov, proto není dostatečně průkazný.

Problematickou zůstává koordinace argumentu ORIG s adjunkty způsobového typu.

- (7) Přitom by se dávky sociálního pojištění počítaly ze stejného základu (ORIG) a bez krácení (ACMP). PDT

- (8) „Do této chvíle nevím víc, než jsem se dozvěděl ze sdělovacích prostředků (ORIG) a soukromými konzultacemi“ (MEANS), uvedl ministr Dlouhý, který je také předsedou Rady celní unie existující mezi ČR a SR. PDT

Teoreticky by takováto koordinace měla být vyloučena pravidlem o koordinaci argumentu a adjunktů, avšak v praxi oproti předpokladům funguje. Zdá se, že ORIG se v tomto ohledu chová kvazivalenčně. Určením *zdroje* v příkladu (7) udává mluvčí jeden aspekt způsobu, jakým výpočet probíhá. Druhý aspekt je dán doplněním *bez krácení*. Původ informace v příkladu (8) může být považován za *způsob*, jakým mluvčí informaci nabyl, podobně jako je tomu u prostředku. U obou případů je tedy možná abstrakce společné sémantiky.

5.2 Shrnutí poznatků o koordinacích s argumentovou pozicí

V našich datech se neprokázala existence gramatické členské koordinace dvou různých argumentů náležejících totožnému valenčnímu rámci. Naopak, prokázala se existence gramatické členské koordinace dvou různých argumentů na stejné pozici v různých

¹³⁵ V příkladové větě je adresát kvůli posouvání označen jako PAT.

valenčních rámcích, a to v případě koordinace konkurenčních rámců. Za účelem zahrnutí tohoto faktu do naší hypotézy tvrdíme, že **konkurenční rámce jsou dvěma alternacemi téhož rámce, přičemž pozice s odlišnou sémantickou hodnotou mohou být považovány za totožné s ohledem na abstrakci společných rysů**. Pravidlo 2) tímto považujeme za jednoznačně potvrzené.

V datech se vyskytly dva případy koordinace argumentové pozice: koordinace adresáta a benefactoru a koordinace argumentu s významem původu/původce a způsobových doplnění. V obou případech ke koordinaci došlo na základě abstrakce společných rysů (způsob získání výpočtu/informace). Pravidlo 1) tedy modifikujeme následujícím způsobem:

- 1) Nelze koordinovat argumentovou pozici s pozicí adjunktovou, s výjimkou případů, kdy lze z obou pozic abstrahovat shodné sémantické rysy.**

5.3 Koordinace různých adjunktů

Naše hypotéza se zatím neříká nic o možnostech koordinace dvou různých adjunktů. Při hodnocení gramatičnosti koordinace dvou adjunktů se nemůžeme opřít o valenční pravidla. K dispozici máme pouze kritérium sémantické totožnosti konjunktů, které je velmi obtížně testovatelné. Očekáváme proto, že ani data nebudou tak jednoznačná, jako tomu bylo v případě, kdy alespoň jedním z konjunktů byl argument.

Logické očekávání pro koordinaci různých adjunktů (v rámci pravidla LCL) je, že koordinovatelné budou funktoři ze stejných sémantických skupin.

„Shodu ve funkci chápeme primárně jako shodu ve funktoři terminálních členů souřadného spojení. Nicméně se ukazuje, že v členské koordinaci nebo apozici mohou být koordinována nebo aponována i doplnění různých funktořů. Jde však vždy o funktoři z určité sémantické skupiny (například se mezi sebou koordinují nebo aponují doplnění s různými časovými funktoři).“¹³⁶

Sémantická skupina zde funguje jako již zmiňovaná abstrakce shodných sémantických rysů.

Naše data ale ukazují, že chování adjunktů je v tomto ohledu složitější. V rámci FGP jsou tradičně zachovány čtyři základní sémantické skupiny volných doplnění: časová, místní, kauzální a způsobová. Tyto skupiny se nechovají homogenně ani uzavřeně, existují mezi nimi přechody a propojení. V následujících čtyřech podkapitolách budeme postupně sledovat chování funktořů z těchto skupin, jejich individuální i společné koordinační vlastnosti. Na základě tohoto pozorování pak formulujeme třetí pravidlo pro koordinace nestejných kategorií v češtině.

¹³⁶ Mikulová, M. a kol., op. cit. s. 256.

5.3.1 Funktory pro časová doplnění

5.3.1.1 Vzájemná koordinace časových funktorů

Centrálním funktorem ve skupině časových volných doplnění je TWHEN se sémantikou *kdy*. Funktor TFHL (*na jak dlouho*) má specifickou sémantiku, a proto jej do studie nezahrnujeme. Funktory TFRWH (*ze kdy*) a TOWH (*na kdy*) fungují **jako argumenty** (kromě spojení s předložkou *pro*, např. *pro příští rok*, jehož význam je na hranici zřetele, a frazeologizovaných vyjádření typu *ze dne na den*), tj. jejich užití je pevně vázáno na slovesa z určitého sémantického pole.¹³⁷ Ostatní funktory (THL, *jak dlouho*, THO, *jak často*, TSIN, *odkdy*, TPAR, *během čeho*, a TTILL, *dokdy*) podávají základní charakteristiky průběhu děje a jsou mezi sebou víceméně volně kombinovatelné.

Je nutno si uvědomit, že negramatičnost koordinační struktury nemusí být způsobena pouze růzností koordinovaných funktorů. Použití jednotlivých časových vyjádření je také závislé na typu slovesa. Zatímco TWHEN může obecně označovat časovou rovinu děje, některé predikáty použití jistých doplnění vůbec neumožňují. Např. TSIN a TTILL nejsou sice plně závislá na sémantice slovesa, ale vyžadují děj s trváním, tedy v zásadě nedokonává slovesa.¹³⁸ Každé pravidlo kombinovatelnosti vztahů v koordinaci tedy musí počítat s vlivem sémantiky slovesa.

¹³⁷ Slovesa typu *chystat*, *plánovat*, *připravit*, *svolat* a typu *odložit*, *odsunout* apod.

¹³⁸ Existují ovšem výjimky se specifickou sémantikou:

Studente, od příštího roku si sednete vedle Horáčka.

*Počínaje příštím rokem najdu svůj klid. Óproti *Počínaje příštím rokem najdu Hanku.**

Jiné použití může vyjadřovat např. frekvenci (ta navíc musí být ve větě explicitně vyjádřena):

Od března napsal tři články.

Od roku 1994 jsem se pořádně vyspal jen čtyřikrát.

Pro úspěšnou koordinaci jakýchkoli dvou časových určení dále platí, že časové úseky jednotlivých konjunktů se nesmí překrývat. Překrývají-li se, je věta gramatická jen tehdy, jedná-li se o odpověď na tzv. *mnohačetnou otázku*.¹³⁹

(9) TWHEN + TTILL:

(9a) Bude v té hře vystupovat do pondělí a příští sezónu.

(9b) *Bude na tom pracovat zítra a do čtyř hodin.

Věta (9a) je gramatická, neboť dva zmíněné časové úseky se nepřekrývají. Věta (9b) takovou interpretaci neumožňuje (kvůli postavení *zítra* na prvním místě), a proto je hodnocena jako negramatická.

(10) THO + TWHEN:

(10a) Máme otevřeno čtyřikrát týdně a o víkendech.

(10b) Na chatu jezdí čtyřikrát do roka a na Štěpána.

Všimněme si, že různé funkce zde sdílí část sémantiky. Celá věta (10a) je vlastně odpovědí na otázku: *Kdy máte otevřeno?* nebo *Jak často máte otevřeno?*, nikoli na mnohačetnou otázku *Jak často a kdy máte otevřeno?*.

Podobné příklady nalezneme pro libovolný pár časových funktorů.¹⁴⁰

(11a) THL + TWHEN: Bude na tom pracovat po celý víkend a o Vánocích.

(11b) TWHEN + TPAR: Jestliže výkony nově se tvořící české reprezentace potěšily, pak totéž nelze říct o podmínkách, které jí byly zvláště při krátkém soustředění v Liberci a během přípravných zápasů s Německem poskytnuty. PDT

Snad jedinou výjimkou je dvojice THL a THO, která v koordinaci zdůrazňuje natolik jiné časové aspekty, že ji lze interpretovat pouze v mnohačetné otázce.

¹³⁹ Původní termín *multiple question*. Viz kap. 5.4.

¹⁴⁰ Samozřejmě za podmínky, že oba funktory jsou v dané interpretaci stejně kompatibilní se slovesem.

(12) Jak dlouho a jak často kouříte? Kouřím dvanáct let (THL) a každý den (THO).

Adjunktvy TSIN a TTILL mohou mít společnou zastřešující interpretaci intervalu.

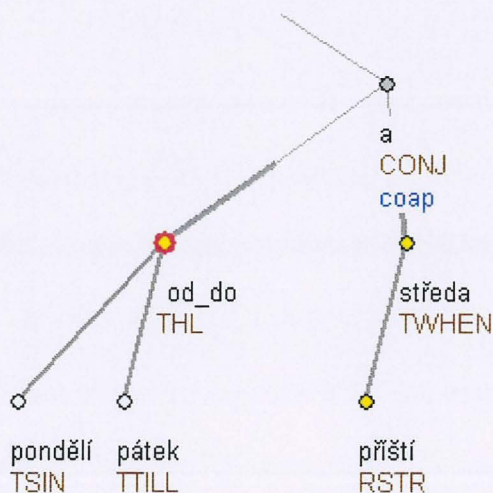
V současné době nelze formálně dobře zachytit jako členskou takovou koordinaci, jejímž jedním členem je souhrnně pojímaný interval:

(13) Bude na tom pracovat od pondělí do pátku a příští středu.

Pro zachycení takové struktury bychom potřebovali zástupný uzel pro interval (na obrázku označen červeně), který by byl ohodnocen společnou interpretací THL.

Obr. 15 Navrhované zachycení koordinace intervalu a jednoduchého uzlu

(vzr 13)



V anotacích není zatím taková abstrakce u časových funktořů povolena.¹⁴¹

Mezi časovými funktořmi tvořící homogenní skupinu s významem časového zařazení děje následující funktoř: TWHEN, THL, THO, TSIN, TPAR a TTILL (dále je budeme nazývat *základní časové funktoř*). Centrálním funktořem této skupiny je TWHEN. Tyto funktoř se mezi sebou mohou volně člensky koordinovat (s výjimkou THL a THO, u nichž nelze jednoduše abstrahovat společný rys) za předpokladu, že sémantika řídícího slovesa dovoluje použití daných doplnění a že se časová rozmezí jimi vyjádřená nepřekřývají.

¹⁴¹ Pro některé intervaly s evidentně rozsahovým čtením ovšem existuje sjednocující funktoř OPER.

5.3.1.2 Koordinace časových funktorů s doplněními jiného typu

Předpokládáme, že časový funktor bude kombinovatelný zejména se svými *hraničními* *funktory*. Pojem hraniční funktor přebíráme z FGP. Hraničními funktory nazýváme takové dvojice funktorů, které při generalizaci sdílejí část konceptuální struktury. Takovými jsou pro časová doplnění (reprezentovaná především centrálním TWHEN) zejména funktory COND (*podmínka*) a LOC (*kde*).

„Formou vyjádření se funktor TWHEN může stýkat i s funktory pro jiná než časová určení. Shodné formální prostředky (zejména stejné předložky) a užití abstraktního výrazu vede též k neostré diferenci mezi časovými funktory a funktory jinými, zejména funktory místními. Srov.:
Sdělím ti to až na schůzi.

Doplnění na schůzi může vyjadřovat jednak časové doplnění na otázku "kdy?" (funktor TWHEN), ale může být i učením místa, kde se sdělení uskuteční, tedy doplněním s funktorem LOC.

Při práci si nezpívá.

Doplnění při práci může vyjadřovat buď podmínku (jestliže pracuje, nezpívá si), nebo opět jen prosté určení času na otázku "kdy?".¹⁴²

Spojení základního časového doplnění TWHEN a doplnění podmínkového je v našich datech časté a jeho interpretace probíhá bez obtíží.

(14a) Slušnou angličtinou profesionálně vykládá (za 50 šilinků od každého turistu), že mužem se stane Masaj po obřízce (TWHEN), a pokud uloví lva (COND). **PDT**

¹⁴² Mikulová, M. a kol., op. cit., s. 457.

(14b) Počítač kompatibilní s IBM se musí chovat vždy (TWHEN) a za všech okolností (COND) stejně jako originální výrobek. **PDT**

Významová struktura času a podmínky je propojená. Podmínka v sobě inherentně nese rys časové následnosti dvou dějů. Časové a podmínkové vedlejší věty jsou často odlišitelné pouze na základě kanonického chápání spojky a u některých typů jednoduchých předložkových frází lze jen těžko rozhodnout, zda se jedná o vyjádření času nebo podmínky i v případech jednoduchých, bez koordinace:

(15a) Zámek lze navštívit za každého počasí.

(15b) V časové tísní se zaměstnanci chovají nervózně.

(15c) Po absolvování kurzu můžete vykonávat lékařskou praxi.

Typicky těžko rozhodnutelný případ z dat je následující:

(16) Na starobní [důchod] je nárok nejdříve po pěti letech placení příspěvku (TWHEN) a za podmínky, že účastník dosáhne věku nejméně 50 let (COND). **PDT**

Společným rysem, k jehož abstrakci při koordinaci TWHEN a COND dochází, je časová následnost.

Dalším faktorem významově kompatibilním s časovými vyjádřeními je LOC, lokace typu *kde*. V případě, že se mluví o události, předložková spojení na + 6 nebo v + 6 často vyjadřují spíše časový rozměr děje než prostor.

(17) Že je mu žena nevěrná, se dozvěděl na konferenci mladých lingvistů.

Často tento význam podporuje explicitní rozvití s časovou referencí:

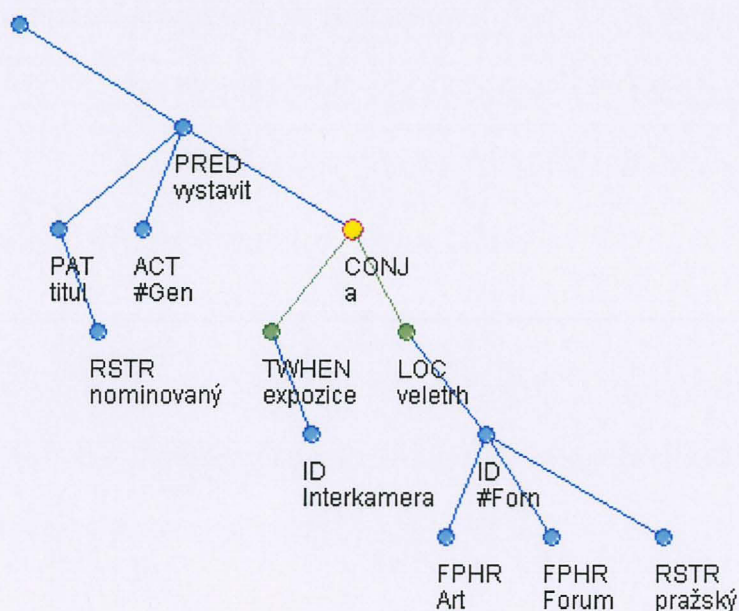
(18a) Na *dnešním* setkání mladých lingvistů budeme hovořit o shodě.

(18b) Ukážu ti to *až* doma.

V koordinaci pak tyto formy mohou dostat různé funktoři, přestože významově skutečně odpovídají spíše vymezení *časoprostoru* než vymezení času na jedné straně a vymezení prostoru na straně druhé.

(19) Nominované tituly budou vystaveny při expozici Interkamera
(TWHEN) a na veletrhu Pražské Art Forum (LOC). PDT

Obr. 16 Anotovaná věta z příkladu (21)



Kromě těchto hraničních případů je TWHEN koordinovatelný s různými druhy způsobových určení.

(20) Česká státní demografická statistika sbírá údaje o obyvatelstvu dvěma hlavními způsoby: při sčítání lidu (TWHEN)¹⁴³ a běžnou evidencí pohybu obyvatelstva (MEANS). PDT

¹⁴³ V příkladech uvádíme autentickou anotaci. Samozřejmě je možné o vhodnosti přidělených funktořů diskutovat, např. v tomto případě (předložková vazba při + 6) se sémantika TWHEN do značné míry kryje s TPAR.

(21a) Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas (TWHEN) a na správné úrovni (MANN), všechno by se bývalo bylo bez problémů vyřešilo. **PDT**

(21b) A částečně je vinen sám Teng, který pompou a pozlátky všeho druhu vždy (TWHEN) a upřímně (MANN) pohrdal. **PDT**

(22a) Jsem natolik realista, že si opravdu nepředstavuji, že by bylo možné ukončit všechny experimenty na zvířatech okamžitě (TWHEN) a v plné šíři (EXT). **PDT**

(22b) Teplota by musela zdražit výrazně ihned (TWHEN) a doslova drasticky (EXT), pokud by měly být prognózy budoucích let reálné. **PDT**

Tyto příklady z dat ukazují, že určení času může za jistých podmínek být do značné míry kompatibilní s určením způsobu. Je to vidět zejména v příkladu (21), kde jsou koordinované výrazy aponovány k explicitní formulaci vyjadřující, v jakém ohledu se následující informace vztahuje k ději:

(23) Česká státní demografická statistika sbírá údaje o obyvatelstvu dvěma hlavními způsoby: (MANN) při sčítání lidu a běžnou evidencí pohybu obyvatelstva. **PDT**

Tendence ke koordinačnímu spojování se se způsobovými funktory je nejvyšší u centrálního funktoru TWHEN, u ostatních časových funktorů tolerance mírně klesá ve prospěch interpretace odpovědi na mnohačetnou otázku.

(24) Teplota by se musela zdražit do zítřka (TTILL) a doslova drasticky (EXT).

Do koordinace se způsobovým doplněním vstupuje časové doplnění nejčastěji v adverbialní formě. To odpovídá našemu předpokladu, že shodná forma konjunktů se podílí jako významný faktor na interpretaci shodných sémantických rysů. Příslovce s hodnotícím

nádechem jako *(i)hned, neprodleně, pozdě, vždy* budou do nestejných koordinací vstupovat snáze než konkrétně definované časové body jako *zítra, v pět hodin, příští rok* apod.

Při pozorování uvedených příkladů jsme došli k závěru, že do členské koordinace mohou základní časové funktory vstupovat též s funktory LOC a COND a s různými druhy způsobových funktorů. Interpretace takových struktur je umožněna opět na základě abstrakce společných sémantických rysů a za spolupůsobení formálních prostředků, zde konkrétně podoby slovního tvaru či vstupu celé koordinační skupiny do apozice s explicitně vyjádřeným významem shodným s významem ne-časového konjunktiva.

5.3.2 Funktory způsobových doplnění

5.3.2.1 Vzájemná koordinace způsobových funktorů

Skupina způsobových doplnění ve FGP je významově pestrá a do jisté míry také nepřilíživě sourodá. Centrálním funktorem ve skupině způsobových volných doplnění je MANN, se základní sémantikou *jak*. Doplnění typu RESL (*účinek*) je v anotaci vždy syntakticky vázáno na doplnění typu EXT (*míra*) a nikdy se tudíž ve stromě nemůže vyskytnout přímo pod slovesem. Pro naše zkoumání je irelevantní. Funktor CPR je používán pro specifické srovnávací konstrukce, které předpokládají další predikaci. Proto je ve stromě obvykle (s výjimkou přímého připojení přes předložku) podřízen uzlu MANN.

RESTR, doplnění s významem *omezovacím (vyjma, kromě)* či *výjimečně slučovacím (kromě, vedle)* má také specifickou podkladovou strukturu, jedná se o doplnění s inherentní koordinační interpretací. *Kromě Pavla přišli všichni* znamená vlastně *Přišli všichni, ale Pavel nepřišel*. Typ omezovací je vázán na přítomnost sémanticky obligatorního kvantifikátoru, proto by neměl záviset přímo na slovese. Typ s výjimečným slučováním na přítomnosti kvantifikátoru závislý není. *Vedle Pavla přišlo ještě deset dalších lidí* znamená *Přišel Pavel a dalších deset lidí*. Koordinační interpretace ale způsobuje, že se přesto chová jinak než ostatní doplnění v této sémantické skupině.

Doplnění typu DIFF (*rozdíl*) je kvazivalenční. Jako argument vystupuje u sloves typu *zvýšit/snížit*. Jeho význam je do značné míry podobný významu primárně nevalenčního funktoru EXT (*míra*). Nelze však vytvořit takový kontext, v němž by tyto dva funktoři bylo možno koordinovat, aniž by se jejich význam překrýval. Formálním důsledkem toho je fakt, že nedochází ke koordinaci, ale pouze k apozici těchto doplnění:

(25) Ceny stouply o 40%, tj. významně.

Ostatní způsobové funktoři nahlíží na způsob děje z různých úhlů. U ACMP budeme zvažovat pouze význam *průvodních okolností*, nikoli případy hypotaktické koordinace. Funktor MEANS označuje velmi obecně pojatý *prostředek*. Funktor CRIT má dvě složky, odkaz k nějakému *stanovisku* nebo odkaz k *normě* (příčemž do koordinace způsobových doplnění vstupují pouze případy druhého typu; případy typu prvního jsou spíše vnějším komentářem k platnosti propozice). Funktor EXT označuje *míru* a funktor REG *zřetel*, ke kterému je v průběhu děje přihlíženo. Všechny tyto funktoři společně s centrálním funktořem MANN blíže určují způsob, jakým děj probíhá, a dále je tedy budeme nazývat *základní způsobové funktoři*.

Prakticky bezproblémová je v datech koordinace centrálního funktoři MANN s ostatními způsobovými funktoři:

(26) Doufám, že členové vlády i poslanci parlamentu budou před rozhodnutím hodnotit vzniklé problémy ze všech hledisek (REG) a komplexně. (MANN) **PDT**

(27) V pořadu Volejte řediteli byl výslovně (MANN) a s výhradou (ACMP) citován údaj z tisku, dokonce o korektnosti číselného údaje byla vyjádřena pochybnost. **PDT**

(28) Jemně (MANN) a s mírou (EXT) ochutnal nabízené víno, ale potom se jako pravý profesionál omluvil, že musí do hotelu zopakovat si úlohu, protože se následující den natáčí poslední scéna. PDT

(29) Nově vznikající občanstvo v 19. století se však politicky definovalo podle jazyka (CRIT) a v protikladu vůči "těm druhým" v zemi. (MANN) Rozdílná interpretace může být sjednocena také pomocí shodné modifikace:

(30) Vždyť je přece tak snadné si zvířata v požadovaném množství (EXT) a s požadovanými parametry (ACMP) namnožit. PDT

Modifikace slovem *požadovaný* zde plní funkci sémantického sjednocení funktorů EXT a ACMP pod význam kritéria: *Je snadné si zvířata namnožit podle požadavků*. Usnadňuje tak percepci různých funktorů jako stejných sémantických kategorií.

Základní způsobové funkory se v členské koordinační struktuře mohou víceméně volně vzájemně kombinovat. V našich datech je nejvýraznějším typem koordinace základních způsobových funktorů taková, ve které jedním z koordinovaných funktorů je centrální způsobové doplnění MANN. To víceméně odpovídá našim pozorováním u časových funktorů (viz kap. 5.3.1.1). Sémantika centrálního funktoru obsahuje nejvíce rysů vhodných k abstrakci v rámci skupiny, a proto je jeho koordinace s jiným funktorem interpretována bez problému. Při koordinaci dvou různých funktorů necentrálních napomáhají gramatické interpretaci další faktory formálního charakteru. Kromě apozice a shodné formy, kterou jsme pozorovali u nestejných koordinací s časovými funkory, je to zde navíc shodná modifikace obou konjunktů.

5.3.2.2 Koordinace způsobových funktorů s doplněními jiného typu

Kromě případů, které již byly zmíněny v rámci kap. 5.3.1.2 v souvislosti s časovými funktory, se funktor MANN v datech objevil také v členské koordinaci s kauzálními funktory, tyto případy jsou však na hranici přijatelnosti a jejich hodnocení se pravděpodobně bude lišit mezi jednotlivými mluvčími.

(31) Jakým způsobem mám donutit družstvo, když to po dobrém (MANN) a přes stálé upozorňování (CNCS) nejde, ke snížení nájemného až do doby, než dojde k odstranění závady? PDT

(32) A tak se i v tomto oboru stala naše věda popelkou, jen nesměle (MANN) a zásluhou několika jedinců (CAUS) kráčejíci vedle civilizovaného světa. PDT

MANN má velký koordinační potenciál, neboť jeho sémantika dovoluje různé přesahy. Na základní nespecifikovaný význam *způsob* se mohou vázat různé sémantické složky mířící do jiné než způsobové oblasti. Tak např. *rychle* znamená vlastně totéž, co „způsob vzhledem k rovině času“, tj. *za krátkou dobu*, THL. Slovo *rychle* tedy bude kompatibilní s jakýmkoliv vyjádřením času, s nímž by bylo kompatibilní THL:

(33a) Udělá to rychle a hned.

(33b) Udělá to rychle a do zítřka.

Přestože bychom očekávali, že význam slova *rychle* bude kompatibilní i s vlastním THL, pro kopulativní koordinaci toto neplatí. Zřejmě se jedná o problém podobný problému s identitou časového úseku (viz kap. 5.3.1.1), neboť apozice (*Článek napsal za dvě minuty, tj. rychle*) možná je.

Rysy způsobu mohou proniknout i do sémantiky místního určení LOC, mluvíme-li o místě jako o jednom z obecných aspektů děje.

(34) Vše se odbývá v poklusu (MANN) a na cestě (LOC).¹⁴⁴

(35) Měli jsme možnost vydat koncertní podobu našeho společného repertoáru, tedy nahrávku, která vznikla předloni při vánočním koncertu v ostravské hale Tatranu, ale s Pavlicou jsme chtěli točit pořádně (MANN) a ve studiu (LOC). **PDT**

Zvláštní problém pro naše pojetí tvoří koordinace průvodních okolností. Průvodní okolnosti nejsou v rámci FGP zpracovány jednotně jako samostatný funktor. Podle druhu předložky je jim tedy přiřazována jiná existující značka. To je důvod, proč sémantický vztah průvodní okolnosti najdeme v datech pod značkami ACMP, COND, MANN, DIR apod.

(36) Vědí, že Šumava přitahuje za každého počasí (COND), v každé roční době (TWHEN). **PDT**

(37) Je nepochybné, že páry nebudou schopny prokázat, že například partnerky neotěhotněly někdy jindy (TWHEN) a s jiným mužem (ACMP) a použití u vás zakoupené ochrany nemělo v tomto případě vůbec žádný význam. **PDT**

To značně omezuje možnosti našeho popisu. Pro skutečně věrohodné zachycení koordinovatelnosti funktorů by bylo třeba sjednotit popis průvodních okolností, což ve FGP zatím citelně chybí. Budeme-li v závěrech této práce mluvit o funktoru ACMP, budeme mít na mysli význam průvodních okolností v jakékoli formě, v níž se mohl v korpusu PDT objevit. Kromě významu průvodních okolností se pod značkou ACMP v datech objevuje tzv. *doprovod (Půjdu tam s Markem)*, který se ale chová specificky, neboť určuje zdánlivě dalšího účastníka děje (v PropBanku bývá dokonce zařazován do valenčního rámce). Často jde o

¹⁴⁴ Všimněme si, že se zde jedná o LOC časoprostorové, které by stejně tak dobře mohlo být ohodnoceno funktorem TWHEN. Srov. spojení všech tří základních aspektů děje: *Vše jsme urovnali doma, v klidu, a během několika minut.*

hypotaktické vyjádření koordinace. V tomto významu ovšem ACMP nevstupuje do koordinací stejným způsobem jako určení okolností.

MANN se tedy může člensky koordinovat s funktorem TWHEN a dalšími časovými funktory a s funktorem LOC. Gramatičnost koordinací funktoru MANN s kauzálními doplněními je diskutabilní, případná interpretovatelnost je důsledkem široké způsobové sémantiky funktoru MANN. Pro potřeby naší práce nevyhovuje zachycení významu průvodních okolností, které je nejednotné a roztržité mezi řadu funktorů.

5.3.3 Funktory pro doplnění kauzálního typu

Funktory označující kauzální spojitost jsou následující: CAUS (*příčina*), AIM (*účel*), INTT (*záměr*, doplnění účelového typu, které se pojí se slovesy pohybu), CNCS (*přípustka*), a COND (*podmínka*). Zajímavé je, že v této skupině není žádný evidentně centrální funktor. Sémantika všech zastoupených funktorů je silně specifická.

INTT patří k funktorům, které přestože jsou klasifikovány jako volně doplňující, se chovají výhradně jako argument. INTT sice obsahuje významový rys účelu, takže by bylo možné předpokládat, že se bude v koordinaci pojít s adjunktem AIM, ale právě vzhledem k jeho argumentovému charakteru¹⁴⁵ k takové koordinaci nedochází.

(38) *Odešel nakoupit a aby vyzvedl dítě ze školy.

Vzájemná koordinace kauzálních funktorů je možná u funktorů CAUS a AIM. Funktory AIM a CAUS jsou vzájemně kompatibilní, neboť oba odpovídají na otázku *proč?*, ovšem každý s ohledem na jiný časový úsek – CAUS s ohledem na minulost, AIM s ohledem na budoucnost.

(39) Udělal to z nudy a aby naštvál matku.

¹⁴⁵ Je konkurenční alternativou k argumentovému doplnění DIR3. O tom, že je INTT valenční, svědčí i fakt, že se naopak snadno koordinuje/aponuje s valenčním doplněním DIR3. *Dnes jsem šla jen do práce a nakupovat.*

Shodný rys jejich sémantiky můžeme nazvat *motivace*.

Funktor CAUS je dále možno koordinovat s funktorem CNCS. Přípustka je vlastně negativní motivací, takže s příčinou tvoří jakési opačné póly. Právě kvůli této polaritě však bude podobná koordinace velmi řídká a bude preferován vylučovací koordinací vztah:

(40) Přesto, nebo právě proto tě mám rád.

Pro koordinaci kauzálních funktorů neexistují v datech bezproblémové ilustrativní příklady. Při hodnocení nemáme k dispozici reálný materiál, o který bychom své závěry mohli opřít. Proto se zde nebudeme pouštět do spekulativních úvah o dalších možných koordinacích vztazích ani mezi kauzálními funktory vzájemně, ani mezi kauzálními funktory a funktory jiného typu. Z hlediska vzájemné koordinace kauzálních doplnění můžeme připustit jako gramatickou pouze koordinaci AIM a CAUS, o přímé souvislosti mezi COND a TWHEN jsme se zmiňovali v kap. 5.3.1.2.

5.3.4 Funktor pro místní doplnění

Vzhledem k tomu, že jsme trojici funktorů DIR1, DIR2 a DIR3 vymezili jako skupinu argumentů (viz kap. 4.3), z původně čtyřčlenné skupiny místních doplnění v návrhu FGP zůstal pouze funktor LOC (*kde*).

Funktor LOC má široké použití. Při posuzování koordinovatelnosti jsme nebrali v úvahu případy specifické, např. stavové použití (LOC.state),¹⁴⁶ které je možno kombinovat zejména s funktory způsobového typu.

O koordinaci dvou základních určení časoprostoru děje jsme se již zmiňovali u časových doplnění (viz kap. 5.3.1.2). Úzké spojení sémantiky časového a místního určení vede k tomu, že v příkladových větách se jejich spojení v koordinací konstrukci často jeví jako výrazně ustálené, zejména ve formulacích typu *tady a teď*, *dnes a tady* (znamenajíc *právě v této chvíli*, příp. *na tomto místě*) nebo *vždy a všude*:

¹⁴⁶ Být v koncích apod.

(41) Co je ale třeba mezi všemi politickými kamuflážemi považovat za největší mystifikaci, teď (TWHEN) a tady, (LOC) je deklarovat konzervativní systém hodnot zároveň s vylučováním nového poznání, získávaného experimentováním (a odsuzovaného ve spojení s opět politickým slovním arzenálem - s třetí cestou). **PDT**

(42) Jenže inscenaci NOSITEL NEŠTĚSTÍ, jejíž premiéru uvedl včera program ČTV, vytvořili scenárista Rudolf Ráž a režisér Jaroslav Dudek "dnes (TWHEN) a tady (LOC)", a tudíž se do jedné - jinak zajímavé - lidské studie "muselo" vejít kdeco. **PDT**

O možné způsobové nadstavbě nad jeho základní lokální sémantikou jsme se zmínili v oddílu pojednávajícím o doplněních způsobových (kap. 5.3.2.2). V datech jsme nenalezli žádný doklad koordinace místního a kauzálního určení, předpokládáme však, že podobně jako u TWHEN bude možné vytvářet členské koordinace s podmínkovým vyjádřením.

(43) Takhle se můžete chovat doma (LOC) a pokud vás nikdo nevidí, (COND) ale na veřejnosti rozhodně ne.

Funktor LOC tedy považujeme za obecný funktor schopný označovat prostorový aspekt časoprostorového pozadí děje. Proto předpokládáme jeho bezproblémovou koordinovatelnost s centrálním časovým funktorem TWHEN a centrálním způsobovým funktorem MANN. Vzhledem k přechodové sémantice LOC a TWHEN zahrnujeme mezi potenciálně jeho potenciální konjunkty i funktor COND.

5.4 Mnohačetná otázka, mnohačetná odpověď, koordinace tzv. k-slov

Několikrát jsme zde již uvedli termín *mnohačetná otázka*. V této kapitole se krátce zmíníme o podstatě tohoto jevu a jeho důsledcích pro zachycení struktury koordinace v závislostním stromě.

Je nutno rozlišovat mezi skutečnou členskou koordinací nestejných kategorií a koordinací nestejných kategorií, která odpovídá na tzv. *mnohačetnou otázku se dvěma* (koordinovanými) k-slovy nestejných kategorií.

O koordinovaných otázkách a mnohačetných otázkách se zmiňuje Škrabalová (2006).¹⁴⁷ Podle ní jsou v konkurenčním postavení tzv. *mnohačetné otázky* (*Kdo koho pozval?*), tzv. *otázky s koordinací typu 1*, tedy takové, u kterých obě k-slova předcházejí přísudku (*Kdo a kam odešel?*), a tzv. *otázky s koordinací typu 2*, kde druhé k-slovo stojí až na konci věty (*Kdo odešel a kam?*). Oproti mnohačetným otázkám otázky s koordinací umožňují pouze jedinou možnou odpověď, nikoli vícenásobné, tzv. párové čtení.¹⁴⁸

(44a) párové čtení mnohačetné otázky; odpovědí je několik po sobě jdoucích párů korespondujících ke k-slovům v otázce: *Kdo koho pozval? Pavel Petra, Jana Martinu, Míša Annu a Lucie nepozvala nikoho.*

(44b) Párové čtení není možné u otázky s koordinací typu 1: *Kdo a koho pozval? *Pavel Petra, Jana Martinu, Míša Annu, a Lucie nepozvala nikoho.*

(44c) Gramatickou odpovědí musí být pouze jeden izolovaný pár: *Kdo a koho pozval? **Lucie Petru.*** (oba členy jsou zdůrazněny)

¹⁴⁷ Škrabalová, H. Multiple and conjoined Wh-words in Czech. Abstrakt k příspěvku na konferenci FASL 15, 2006. Dostupné z http://www.chass.utoronto.ca/fasl15/abstracts/Skrabalova_abstract.pdf.

¹⁴⁸ Odvozeno od faktu, že odpovídáme vždy výčtem příslušných párů „kdo – koho“.

Škrabalová tvrdí, že pouze otázky s koordinací typu 2 obsahují koordinaci celých klauzí. V případě koordinovaných otázek prvního typu podle ní tvoří všechna k-slova jeden jediný konstituent (přičemž neuvažuje o existenci mnohačetných koordinovaných odpovědí na tyto otázky, tedy o výskytu takové koordinace u jiných slov, než jsou k-slova).

Pro koordinace v mnohačetných otázkách platí jiná, volnější pravidla. Tato pravidla se přenášejí spolu s odpovídající syntaktickou konstrukcí i do odpovědi, a tudíž je možné koordinovat členy odpovídající k-slovům v otázce bez ohledu na běžná pravidla koordinace, která jsme zde dosud naznačili, tedy např. argument a adjunkt:

(45a) mnohačetná otázka: *Kdo a kdy tam tedy půjde? ?Půjde tam Petr a v pondělí.*

(45b) normální kontext: *Víš, co je nového? *Přijede Petr a v pondělí;*

dva argumenty stejného rámce:

(46a) mnohačetná otázka: *Pro předání jste vybrali mě. Komu a co mám dát? ?Předáš ty peníze a panu Mádlovi.*

(46b) normální kontext: *Mám pro tebe úkol. *Předáš ty peníze a panu Mádlovi. apod.*

V našich datech tvoří mnohačetné otázky s koordinací a mnohačetné odpovědi s koordinací přibližně jednu čtvrtinu všech získaných dokladů. Na základě těchto dat docházíme ke stejnému závěru jako Škrabalová, tedy že takovýto typ koordinace je úzce vázaný na pozici ve fokusu věty. Mluví se k němu často uchylují, chtějí-li vyjádřit ve fokusu výpovědi dvě různé informace jako rovnocenné co do informační závažnosti.

(47) Jen zkusme objektivně odhadovat - a také se odhady řídit: kdy, kde, kdo s kým, jak často a jak dlouho?! **PDT**

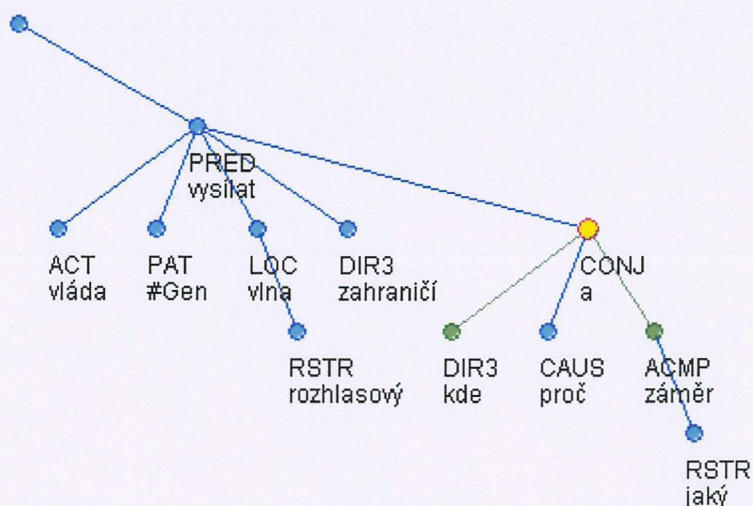
Sjednocujícím formálním rysem je u mnohačetných otázek s koordinací přítomnost k-slova. Přijatelnosti této struktury napomáhá, jsou-li členy koordinace podpořeny přítomností

rematizátoru: *Přijede právě Petr a právě v pondělí*. Rematizátory tu působí podobně jako společná lexikální modifikace – sjednocují, či lépe zastřešují rozdílný význam jednotlivých členů. Společným významem pak není ani jeden z významů jednotlivých konjunktů, ale právě informace o tom, že se jedná o vlastní réma sdělení.

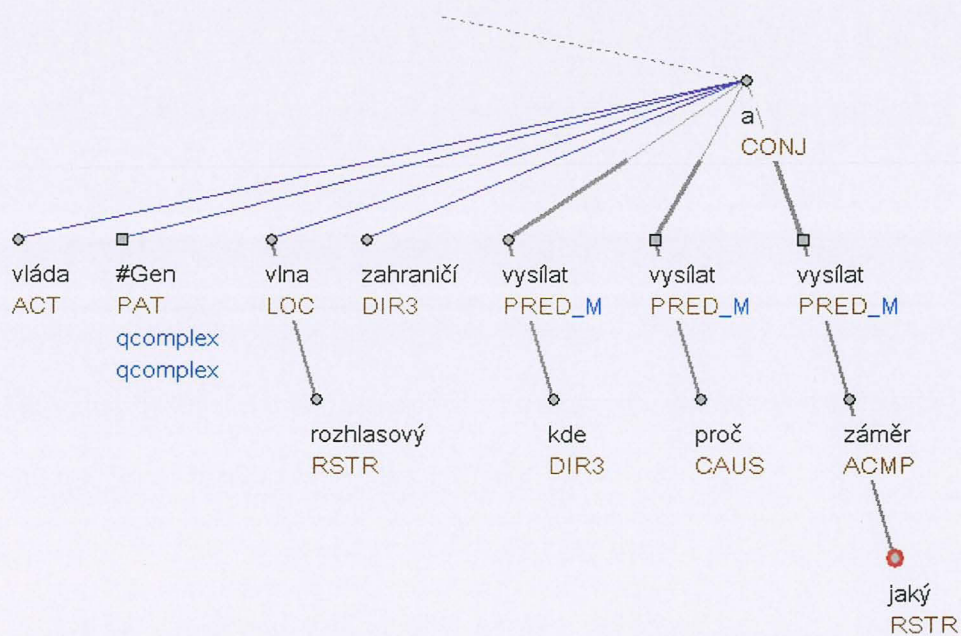
Aniž bychom chtěli zpochybňovat výsledky Škrabalové, kloníme se v souladu s FGP k názoru, že mnohačetné koordinované otázky by se měly v závislostním popisu zachycovat jako koordinace slovesná (s kopírováním řídicího slovesa). Máme za to, že se jedná o jiný případ, než jsou jednoduché členské koordinace.

Obr.17 Anotace mnohačetné otázky jako koordinace členské (chybně anotovaný příklad z PDT)

Kam, proč a s jakým záměrem chce vláda vysílat na rozhlasových vlnách do zahraničí?



Obr. 18 Navrhovaná anotace mnohačetné otázky v téže větě jako koordinace slovesné



5.5 Shrnutí poznatků o koordinaci adjunktů v češtině

V následující tabulce shrnujeme svá pozorování týkající se koordinovatelnosti adjunkčních doplnění podle FGP. Funktor CRIT v tabulce zastupuje pouze význam *normy*, funktor ACMP se váže výhradně k významu průvodních okolností. Barevně jsou v tabulce vyznačena pole koordinovatelnosti v rámci jedné sémantické skupiny.

Tab. 1 Tabulka zachycující vzájemnou koordinovatelnost jednotlivých funktorů

Použité značky:

- + Členská koordinace funktorů je gramatická.
- Členská koordinace funktorů je méně přijatelná než koordinace označená znaménkem +; pro správnou interpretaci je obvykle nutné spolupůsobení dalších, formálních faktorů.
- * Členská koordinace funktorů není možná.
- ? Interpretace struktury jako členské koordinace je diskutabilní.
- O možnosti členské koordinace nelze rozhodnout (neexistují reálné doklady, nebo existují, ale nejsou průkazné, případně nedokážeme vytvořit věrohodný doklad).

TWHEN	+	+	+	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	
THL	-	-	-	-	-	-					-	-	-	*	+	-	
THO	-	-	-	-	-	-					-	-	-	+	*	-	
TPAR	-	-	-	-	-	-					-	-	+	-	-	-	
TSIN	-	-	-	-	-	-					-	+	-	-	-	-	
TTILL	-	-	-	-	-	-					+	-	-	-	-	-	
LOC	+	-	-	-	-	-	+				+					+	
AIM									+	+							
CAUS	?							-	+	+							
CNCS	?							+	-								
COND							+				+					+	
ACMP	+	-	-	-	-	+					-	-	-	-	-	+	
CRIT	+	-	-	-	+	-					-	-	-	-	-	+	
EXT	+	-	-	+	-	-					-	-	-	-	-	+	
REG	+	-	+	-	-	-					-	-	-	-	-	+	
MEANS	+	+	-	-	-	-					-	-	-	-	-	+	
MANN	+	+	+	+	+	+		?	?		+	-	-	-	-	+	
	MANN	MEANS	REG	EXT	CRIT	ACMP	COND	CNCS	CAUS	AIM	LOC	TTILL	TSIN	TPAR	THO	THL	TWHEN

Z tabulky vyplývá, že nejpřirozeněji se v koordinaci nestejných kategorií v rámci adjunktů chovají tři centrální doplnění – TWHEN, LOC a MANN. To je umožněno charakterem těchto doplnění. Všechny tři funktoři mají velký sémantický dosah a společně tvoří pozadí slovesného děje. Nejproblematictější v otázce členské koordinovatelnosti jsou doplnění kauzální. Jejich sémantika je úzká a specifická, často nelze rozhodnout ani o možnosti kombinovatelnosti uvnitř této skupiny. Různá časová a způsobová doplnění jsou za podmínky zachování sémantické kompatibility se svým okolím kombinovatelná volně jak uvnitř svých skupin, tak vzájemně.

6. Revize původní hypotézy

Na základě zjištěného můžeme rozšířit naši hypotézu o třetí bod, týkající se podmínek pro členskou koordinaci adjunktů.

Základní omezující pravidla pro členskou koordinaci:

- 1) Nelze koordinovat argumentovou pozici s pozicí adjunktovou, s výjimkou případů, kdy lze z obou pozic abstrahovat shodné sémantické rysy.**
- 2) Vzájemně lze koordinovat pouze ty argumenty, které mají stejnou sémantickou hodnotu a náležejí k témuž valenčnímu rámci.**
- 3) Adjunkty jsou koordinovatelné pouze za podmínky sémantické kompatibility**
 - a) s řídicím slovesem;**
 - b) s druhým konjunktem;**

Sémantickou kompatibilitu definujeme takto:

Dva konjunkty jsou vzájemně sémanticky kompatibilní, pokud je možné z jejich významů abstrahovat společný rys a na jeho základě propojit jejich sémantické interpretace.

V tabulce 1 jsou případy, které považujeme za nesporně sémanticky kompatibilní, označeny hodnotou + nebo -.

Má-li být přítomnost společného sémantického rysu kritériem pro určování sémantické kompatibility, musí být možné jeho přítomnost nějak testovat. Intuitivním testovacím prostředkem je nalezení společné obecné otázky, pomocí které se můžeme zeptat na obě doplnění (viz kap. 5.3.1.1, př. (10)). Existuje ale i test spolehlivější, syntaktický. Tvrdíme-li, že při členské koordinaci je obsazena pouze jedna pozice ve větě, je tedy možné testovat

identitu pozice obou konjunktů. Přímo se nabízí použít pro tento účel apozici. Mohou-li dvě doplnění stát ve vzájemné apozici, můžeme najít i kontext, v němž je lze vzájemně člensky koordinovat.

- (48) a. *Přijede Petr, tj. v pondělí.
- b. *Praštil ho holí, tj. do hlavy.
- c. Je nutné ho informovat včas, tj. v předstihu.
- d. Chceme natáčet pořádně, tj. ve studiu.

Test apozicí je vhodný zejména pro ověřování obecné schopnosti dvou funktorů stát ve vzájemné koordinaci. Při testování pozic v konkrétních promluvách se úspěšně uplatní pouze v případech, které opisují tentýž fakt ze dvou aspektů:

- (49a) Lukáš Pollert přijal porážku lehce a s úsměvem. **PDT**
- (49b) Lukáš Pollert přijal porážku lehce, tj. s úsměvem.

Při konstataci dvou nezávislých faktů, např. dvou podmínek, vzniká převedením koordinace na apozici struktura s nesprávnou interpretací:

- (50a) Přitom by se dávky sociálního pojištění počítaly ze stejného základu a bez krácení.
- (50b) *Přitom by se dávky sociálního pojištění počítaly ze stejného základu, tj. bez krácení.

Dále je třeba rozlišit případy mnohačetné koordinované otázky a odpovědi od členské koordinace. To je možné pomocí pravidla, které definujeme jako pravidlo předcházející všem pravidlům pro členskou koordinaci:

Mnohačetná koordinovaná otázka a mnohačetná koordinovaná odpověď je slovesnou, nikoli členskou koordinací.

Oproti původní hypotéze jsou nyní v bodě 1) zachyceny gramatické případy koordinace kvazivalenčních doplnění s adjunktou. Bodem 3) jsou nyní vyloučeny struktury, ve

kterých je negramatičnost způsobena buď obecnou nekompatibilitou některého z konjunktů s řídicím slovesem: *Vběhnu tam teď* (TWHEN) **a 30 minut* (THL), nebo vzájemnou nekompatibilitou koordinovaných adjunktů: **Upekl koláč rychle* (MANN) *a aby potěšil matku* (AIM).

7. Faktory ovlivňující přijatelnost koordinační konstrukce

Je evidentní, že některé struktury zde zmíněné se liší v míře přijatelnosti. To, zda mluvčí určí koordinační strukturu jako gramatickou, negramatickou či podezřelou, je ovlivněno různými faktory. Při našem výzkumu jsme objevili 6 možných faktorů, které mohou přijatelnost struktury ovlivňovat. Jsou to:

- významová kompatibilita
- shodná forma
- shodná modifikace dalšími členy
- pozice ve fokusu
- centrálnost/specializovanost funktoru v rámci dané sémantické skupiny
- pořadí konjunktů

Významová kompatibilita je základním kritériem pro chápání struktury jako gramatické. Ne vždy však musí být příčinou selhání vzájemná nekompatibilita konjunktů, často jde spíše o nekompatibilitu konjunktů se sémantikou slovesa. To, že věta *Seděl tiše a rýčem* je negramatická, nevypovídá o sémantické kompatibilitě funktorů MANN a MEANS, ale spíše o nekompatibilitě funktoru MEANS a slovesa *sedět*.¹⁴⁹

Na druhé straně ani vzájemná nekompatibilita konjunktů nemusí plynout z rozdílnosti jejich funktorů. Předpokládáme, že slovesný děj má z principu jedinečnou lokaci, jedinečné

¹⁴⁹ Máme teď na mysli základní význam MEANS jako *prostředku*, kterým vykonáváme nějakou činnost. Stejně jako jsme rozebírali jednotlivé podvýznamy u směrových doplnění, je možné rozložit i MEANS na několik vzájemně nekompatibilních podvýznamů (?Okopával meččky motyčkou a čelem k plotu), to však je již záležitost vnitřních vztahů v rámci subfunktorů.

časové ukotvení, ale mnohačetné ukotvení příčinné a způsobové. Jsou-li koordinována dvě místní nebo dvě časová určení (ať už valenční či nevalenční), nesmí se jejich rozsah vzájemně překrývat. Překrývá-li se, je tendence interpretovat je jako různé instance děje časově oddělené.

(51a) *Hra se odehrává v Anglii a v Buckinghamském paláci.

(51b) Hra se odehrává na anglickém venkově a v Buckinghamském paláci.

(52a) *Ty sešity ti přinesu ve čtvrtek a v poledne.

(52b) Ty sešity ti přinesu ve čtvrtek a v neděli.

Hlavním kritériem pro tvoření koordinace nestejných kategorií je kritérium sémantické, nicméně na koordinaci nestejných kategorií má významný vliv i forma samotná. Nejvýrazněji se to projevuje u adverbíí. Adverbiální doplnění je typicky způsobové, avšak vyjadřujeme jím i ostatní významy volně doplňující sloveso: čas, místo i kauzální vztahy.

(53) Časové funkory vyjádřené adverbíem

TWHEN: včera, hned, později...

THO: často, denně, měsíčně...

THL: dlouho, krátce...

TPAR: průběžně, souběžně...

TTILL a TSIN: odted', doted'

(54) Místní funkory vyjádřené adverbíem:

LOC: doma, daleko, támhle, nahoře, dole, blízko, okolo, vedle

(55) Kauzální funkory vyjádřené adverbíem:

CAUS: bezdůvodně, neúmyslně¹⁵⁰

¹⁵⁰ V datech je patrná jistá neochota anotátorů přidělovat kauzální funkory adverbíím. Většinu těchto příkladů bychom v PDT našli pod značkou MANN.

Ocitne-li se některé z těchto doplnění vyjádřené adverbium v koordinaci s adverbialním doplněním způsobovým, usnadní to společnou sémantickou interpretaci (např. oproti předložkové frázi nebo jmenné frázi).

(56a) Zabil svou ženu krutě (MANN) a bezdůvodně (CAUS).

(56b) *Zabil svou ženu krutě a kvůli penězům.

Jsou-li dva koordinované členy s různými funktoři modifikovány stejnými nebo významově navzájem velmi podobnými přívlastky, působí tyto přívlastky jako významově zastřešující element a celá konstrukce v jistém smyslu přebírá jejich interpretaci:

(57) Vždyť je přece tak snadné si zvířata v požadovaném množství a s požadovanými parametry namnožit. **PDT**

(58) Úspěch Krásného Serge umožnil, aby Chabrol v podobných vypravěčských intencích (ovšem se silícím sarkasmem) a s týmiž spolupracovníky natočil Bratrance (1959). **PDT**

(59) Následující týden v určeném místě a čase zastaví zástupce Sazky první vozidlo. **PDT**

Koordinace nestejných kategorií se objevuje převážně jako element větného fokusu. Větným fokusem zde rozumíme zejména pozici na konci věty, za přechodovým slovesem.¹⁵¹ V souladu s ekonomickými tendencemi a tendencemi k variabilitě vyjádření se topikový subjekt, má-li koordinací antecedent, vyjadřuje jednoslovně (*Byl přítomen Karel i Petr. Oba pánové vyjádřili svůj nesouhlas...*), proto je menší četnost koordinací v topiku logická. Navíc koordinaci nestejných kategorií v subjektové části omezuje zároveň pravidlo o koordinaci aktantů a volných doplnění a dále pravidlo o koordinaci aktantů mezi sebou.

S čím větší výpovědní dynamičností koordinací strukturu naplňujeme, tím méně skutečně záleží na vlastních kategoriích konjunktů. Jako společný rys totiž může sloužit

¹⁵¹ Anotace aktuálního členění v PDT 2.0 jsou zpracovávány složitějším způsobem, zahrnují různé konvence, a proto toto tvrzení lze jen těžko podpořit statistikou založenou přímo na anotacích.

pouhý rematický charakter konjunktů, je-li dostatečně výrazný. Mezi koordinací nestejných kategorií a mnohačetnou otázkovou/odpověďovou koordinací neexistuje ostrá hranice, o to více pak při interpretaci působí přítomnost rematizátorů, intonace apod.

O přijatelnosti může rozhodovat také pořadí obou konjunktů ve větě. Pořadí může být ovlivněno různými faktory, zákonitostmi aktuálního členění, postavením denotátů v objektivní realitě, postojem mluvčího, rytmickými vlastnostmi, slovnědruhovými prioritami, vybavováním v paměti mluvčího, abecedním pořádkem a dalšími hierarchizovanými konvencemi. V datech jsme se s výrazným příkladem, který by tento jev ilustroval, nesetkali.

8. Návrh alternativního členění koordinací podle valence

Tradičně (např. podle MČ) se koordinace rozděluje na dva typy, rozšiřující a sjednocující. Takové rozdělení není pro naše účely dostačující, pro popis koordinace z hlediska argumentové struktury potřebujeme takovou typologii, která argumentovou strukturu přímo zohledňuje.

Při práci s daty vyšlo najevo, že při koordinaci záleží na tom, jaké pozice vzhledem k valenční charakteristice slovesa jednotlivé konjunkty zaujímají. V této kapitole podáváme návrh třídění koordináčních konstrukcí podle typu pozic obsazených jednotlivými konjunkty.

Tvrdíme, že na základě našeho přístupu můžeme koordinace dělit následujícím způsobem:

Typy koordinace

1) prosté vícečetné doplnění na jedné pozici

- a. argumentové**
- b. adjunktové**
- c. predikátové (jedinečná pozice PRED)**

2) koordinace téže argumentové pozice v různých rámcích

- a. koordinace na pozadí homonymních sloves**

**Choval králíky a dítě.*

- b. koordinace mezi tzv. konkurenčními rámci**

Poslal stížnost policii a na městský úřad.

3) koordinace různých pozic

- a. uvnitř valenčního rámce**

- i. koordinace téže pozice téhož rámce v různých alternacích**

**Petr_{Agens}/ACT a hůl_{Instrument}/ACT rozbili tu láhev.*

- ii. koordinace různých pozic téhož rámce v různých alternacích**

***Vana byla napuštěna vodou a Petrem.**

b. koordinace argumentu a adjunktů

c. koordinované otázky a koordinované odpovědi.

Neptali se ho, kdo a jak se tam dostal.

Typ 1) a typ (2b) zde odpovídá koordinaci rozšiřující, typy (2a) a 3) koordinaci sjednocující. Prosté vícečetné doplnění se na první pohled může jevit jako případ nejjednodušší, a proto bezproblémový. Jak jsem však viděli u popisu chování volných doplnění, je tomu právě naopak. Dalším problémem jsou případy, které se na první pohled jeví jako koordinace různých kategorií, ale ze sémantického pohledu jde o opakování téže pozice. Typ (2a) je negramatický, a je-li použit, jedná se o vědomé (zřídka nevědomé) užití tzv. sylepse. O koordinaci konkurenčních rámců jsme podrobně hovořili v kap. 5. Ve své podstatě jsou koordinace tohoto typu gramatické, ale míra tolerance jednotlivých mluvčích nemusí být stejná. Koordinace mezi různými pozicemi téhož rámce je nepřípustná (s výjimkou případů popsaných jako (3c)), přestože jde o povrchově totožnou pozici. Mnohačetnou koordinaci k-slov (kdo, kde, kdy, kam, proč atp.) považujeme za koordinaci slovesnou.

9. Závěry a náměty pro budoucí práci

Ke zkoumání sémantických vztahů mezi členy koordinační skupiny nás přivedla domněnka, že sémantické značky v takové šíři a podrobnosti, jak je zachycuje FGP, by mohly být vhodným popisným materiálem pro zachycení omezujících pravidel působících při generování koordinační struktury. Praxe ukázala, že tomu tak je jen z části.

Vzhledem k příliš úzkému chápání valence ve FGP jsem adoptovali přístup volnější, ale také méně jasně definovaný. Na základě získaných dat jsme ověřili, že ke koordinaci argumentů s adjunktem v jazyce nedochází. Nyní si klademe otázku, zdali by se na základě tohoto zjištění nedala přijatá vágní valenční teorie zpřesnit, čili zda bychom koordinační strukturu mohli použít pro testování argumentových pozic. Zda by koordinační test dokázal (např. v rámci PropBanku) u některých složitějších rámců, kde je stále ještě status některých členů nejasný, jednoznačně vyloučit doplnění fakultativní.

Dále jsme zjistili, že tzv. konkurenční rámce jsou nesmírně zajímavým lingvistickým jevem jak z hlediska valenční teorie, tak z hlediska zkoumání koordinací či sémantických alternací.

Dostalo se nám dalších důkazů, že je třeba stále znovu vyhodnocovat argumentové vlastnosti některých problémových doplnění, jako jsou např. ORIG, ADDR, DIR, INTT apod.

V případě koordinovaných adjunktů se ukázalo, že sémantická hodnota nemůže být jen jednoznačnou nálepkou, ale že každé volné doplnění je sémantickou směsicí nejen několika základních významových rysů, ale dokonce kontextuálních vlivů závislých na konkrétní výpovědi.

Zajímalo nás, může-li v nějakém kontextu dojít k situaci, kdy dvě různá určení formulujeme na stejném sémantickém pozadí, tj. zda může být členská koordinace dvou různých funktorů gramatická, v jakém případě k tomu dochází a kdy ne. Zjistili jsme, že negramatičnost koordinační konstrukce je způsobena buď porušením omezení daných

argumentovou strukturou, nebo působením kontextu, který ovlivňuje sémantickou kompatibilitu sester. Vymezení koordinovatelnosti jednotlivých typů doplnění je zde formulováno pozitivně, tj. jako potenciální schopnost (srov. vyjádření Grepla a Karlíka o „tendencích“), která podléhá dalším, převážně kontextuálním omezením.

Na základě bohatých zkušeností generativního zkoumání jazyka (které jsme popsali v kap. 3.) jsme v této práci navrhli omezující pravidla pro tvoření členské koordinace nestejných kategorií. Tato pravidla jsme ověřili na dostupném jazykovém materiálu. Dále jsme navrhli, aby v koordinaci mnohačetných otázek byla ve FGP zachována stávající anotace koordinace na úrovni slovesné a aby koordinace nestejných funktorů u adjunktů a konkurenčních doplnění byla shodně zachycována jako členská. V rámci našeho zkoumání jsme vymezili dvojí typ členění koordinačních konstrukcí: podle struktury (zda jsou koordinována přímo doplnění, či zda je koordinace posunuta na úroveň řídicího slovesa) a podle typu koordinovaných pozic vzhledem k valenci.

Při ověřování našich omezujících pravidel se ukázalo, že ačkoli se funkční generativní popis zdál být maximálně podrobný, ve skutečnosti by bylo zřejmě potřeba jednotlivé významy ještě rozdělit či přeskupit. Výsledky této práce naznačují, jakým směrem by další rozdělování významu funktorů mohlo vést. Snaha o popsání tzv. subfunktorů (jemněji tříděných významů v rámci jednoho funktoru) je jednou z priorit dalšího vývoje FGP. Je třeba, aby toto třídění zpřesňovalo, ale nekomplikovalo stávající popis.

Hlavním cílem této práce bylo proniknout do struktury nestejných koordinací, pochopit blíže, na jakém základě tyto struktury vůbec fungují, a zpochybnit vžitý názor, že nelze definovat omezující pravidla pro tvorbu těchto konstrukcí na syntaktickém základě. Věříme, že tento úkol jsme splnili.

10. Resumé

V této práci jsou zkoumány možnosti zachycování konstrukcí s koordinací tzv. *nestejných kategorií*. Za nestejné kategorie jsou ve zvoleném teoretickém rámci, funkčním generativním popisu, považovány nestejné sémantické hodnoty jednotlivých uzlů v syntaktickém stromě, tzv. *funktory*. Autorka navrhuje omezující pravidla, která podchycují podmínky gramatičnosti koordinace nestejných kategorií. Tato pravidla jsou založena na vztahu konjunktů k argumentové struktuře jejich řídicího slovesa. Podstatou těchto pravidel je fakt, že koordinace argumentové a adjunkční pozice generuje za všech okolností negramatické struktury. Na základě těchto pravidel se navrhuje, které případy je možno zachycovat jako koordinaci členskou a které jako koordinaci na úrovni slovesa. V souvislosti s cíli práce se autorka pokouší také o vlastní třídění koordinačních konstrukcí na základě valenčních charakteristik koordinovaných pozic. Práce si klade za cíl vyvrátit vžitý názor, že není možné definovat pravidla pro tvoření gramatických typů koordinace nestejných kategorií.

11. Summary

In this work, theoretical aspects of a descriptive approach to the coordination of unlike categories are studied. According to the theory the author adopts, the so called Functional Generative Description, the different semantic values of coordinated nodes in a dependency tree (called *functors*) are referred to as unlike categories. The author offers constraints (of a kind) for generating coordinative structures with unlike categories. These constraints are based on the relation between a functor and its dominating verb with respect to the valency structure of the verb. The core of the theory is the fact that a coordination of an argument position and an adjunct position is forbidden as a rule. Considering the proposed constraints, a decision is made, which of the possible structures are to be represented as direct phrasal coordinations and which of them as coordinations on the level of the dominating verb. With respect to the aims of the work, the author submits her own proposal for categorisation of coordinative constructions according to the valency properties of the coordinated positions. The work aspires to uproot the established opinion that basically there are no syntactic rules for the coordination of unlike categories.

12. Seznam zkratek

&P, &:	jeden ze způsobů označování koordinační fráze
AdjP:	adjektivní fráze, generativní termín
AdvP:	adverbiální fráze, generativní termín
ATB:	Across the Board: v generativních teoriích pravidlo omezující extrakci z CoP
BP,B:	jeden ze způsobů označování koordinační fráze
CoP:	jeden ze způsobů označování koordinační fráze
CP:	klauzální fráze
CSC:	Coordinate Structure Constraint, pravidlo omezující extrakci z CoP
EBC:	Extra Balanced Coordination, typ koordinace popsany z hlediska shody
ESČ:	Encyklopedický slovník češtiny
FGP:	Funkční generativní popis
GPSG:	Generalised Phrase Structure Grammar, jeden z generativních přístupů
HCP:	Hierarchical Coordination Principle, jedno z pravidel pro koordinaci nestejných kategorií
LCL:	Law of Coordination of Likes, pravidlo o stejnosti koordinovaného
MČ:	Mluvnice češtiny
NegP:	negační fráze, generativní termín
NP,N:	jmenná fráze, generativní termín
PL:	plurálový rys
PDT:	Pražský závislostní korpus (Prague Dependency Treebank)
RPM:	Reduced Phrase Marker, redukováná stromová struktura, syntaktický podstrom
tfa:	Topic-focus articulation, rovina aktuálního členění
TP:	tense phrase, generativní termín
UC:	Unbalanced Coordination, typ koordinace popsany z hlediska shody
VP,V:	verbální fráze, generativní termín

13. Seznam používaných funktorů

PRED: efektivní kořen nezávislé slovesné klauze
COMPL: doplňěk

13.1 Funktory pro aktanty

ACT: první aktant, např. původce děje apod.
PAT: druhý aktant, patiens, předmět zasažený dějem
ADDR: adresát, příjemce
EFF: cíl, efekt
ORIG: zdroj, původ nebo původce děje

13.2 Funktory pro volná doplnění

13.2.1 Funktory označující časové vztahy

TFHL: „na jak dlouho“
THL: „jak dlouho, za jak dlouho“
THO: „jak často“
TFRWH: „ze kdy“
TOWH: „na kdy“
TPAR: „během jaké doby, souběžně s čím“
TSIN: „odkdy“
TTILL: „dokdy“
TWHEN: „kdy“

13.2.2 Funktory označující způsob děje

ACMP: doprovod, průvodní okolnost, „s kým/čím“
CPR: srovnání
CRIT: norma, stanovisko
DIFF: rozdíl, „o kolik“
EXT: míra
MANN: způsob, „jak“
MEANS: prostředek
REG: zřetel
RESL: účinek
RESTR: omezení nebo výjimečné slučování

13.2.3 Funktory označující místo

DIR1: „odkud“
DIR2: „kudy“
DIR3: „kam“
LOC: „kde“

13.2.4 Funktory pro kauzální vztahy

AIM:	účel
CAUS	příčina, důvod
CNCS	přípustka
COND	podmínka
INTT	záměr

13.3 Funktory pro kořen parataktické konstrukce

ADVS:	odporovací poměr
CONFR:	konfrontační poměr
CONJ:	slučování
CONTRA:	kontrast
CSQ:	důsledkový poměr
DISJ:	vylučovací poměr
GRAD:	stupňování
REAS:	důvod, příčina
APPS:	apozice
OPER:	interval

14. Literatura

- Kolektiv autorů. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- Kolektiv autorů. *Mluvnice češtiny 3*. Praha : Academia, 1987.
- Kolektiv autorů. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- Adger, D. *Core Syntax*. Oxford : Oxford University Press, 2003.
- Bauer, J. K vývoji českého souvětí, *SaS* 18, 1957, s. 29–37.
- Bauer, J. Složité souvětí a jeho klasifikace, *SaS* 27, 1966, s. 289–299.
- Bauer, J. Souvětí v dnešní češtině, *Přednášky z X. běhu LŠSS*, 1966, s. 18–27.
- Bauer, J. Spojky, *ČJ* 8, 1958, s. 220–226.
- Běličová-Křížková, H. Ke vztahu parataxe větné a členské, *Československá rusistika* 23, 1978, s. 49–60.
- Běličová, H. a Sedláček, J. *Slovanské souvětí*. Praha : Academia, 1990.
- Běličová, H. a Uhlířová, L. *Slovanská věta*. Praha : Academia 1996.
- Daneš, F. Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní, *Miscellanea Linguistica*, Ostrava : Profil, 1971, s. 131–138.
- Dočekal, M. *Vázané proměnné v češtině*. Disertační práce. Brno : Masarykova univerzita, 2005.
- Gazdar, G., Klein, E. H. , Pullum, G. K. a Sag, I. A. *Generalized Phrase Structure Grammar*. Oxford: Blackwell, and Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1985.
- Goldberg, A. E. *Constructions, Lexical Semantics and the Correspondence Principle: Accounting for Generalizations and Subregularities in the Realization of Arguments*. Draft for: The Syntax of Aspect, Nomi Erteschik-Shir and Tova Rapoport (eds.). Oxford University Press, 2005. Dostupné z <http://www.princeton.edu/~adele/>.
- Goodall, G. *Parallel Structures in Syntax: Coordination, Causatives and Restructuring*. Cambridge University Press, 1987.

- Grepl, M. a Karlík, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha : SPN, 1986.
- Grepl, M. a Karlík, P. *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998.
- Grimshaw, J.B. *Argument Structure*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1992.
- Hajič, J.; Panevová, J.; Hajičová, E; Sgall, P; Štěpánek, J.; Havelka, J; Mikulová, M; (2006): Prague Dependency Treebank 2.0. CD ROM. CAT: LDC2006T01, 1-58563-370-4. Linguistic Data Consortium, Univ. of Pennsylvania, Philadelphia, USA.
- Hajič, J., Hajičová, E., Panevová, J. a Sgall, P. Syntax v Českém národním korpusu, *SaS* 59, 1999, č. 3, s. 168–177.
- Havránek, B. a Jedlička, A. *Česká mluvnice*. Praha : SPN, 1981.
- Hošnová, E. *K vývoji české syntaxe (ve vědeckých textech poslední čtvrtiny 19. století)*. Praha : Karolinum, 1994.
- Hrbáček, J. Ještě k několikanásobnému přísudku, *Slovenská reč* 35, 1970, s. 235–239.
- Hrbáček, J. K otázce několikanásobnosti přísudku, *NŘ* 43, 1960, s. 4–18.
- Hrbáček, J. K problematice syntaktických vztahů parataktických, *NŘ* 74, 1991, 181–188.
- Hrbáček, J. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha : Trizonia, 1994.
- Hrbáček, J. O několikanásobnosti přísudku, *Slovenská reč* 33, 1968, s. 108–111.
- Hrbáček, J. O pojetí a klasifikaci tzv. složitého souvětí; typy souvětých konstrukcí, *SaS* 26, 1965, 27–35.
- Chomsky, N. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1995.
- Jackendoff, R.. *Semantic Structures*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990.
- Johannessen, J. B. *Coordination*. Oxford University Press, 1998.
- Karlík, P. Hypotéza modifikované valenční teorie, *SaS* 61, 2000, s. 170–189.
- Kay, P. Argument structure constructions and the argument-adjunct distinction. In *Grammatical Constructions: Back to the Roots* M. Fried and H. Boas (eds.) Amsterdam: Benjamins, 2005

- Kayne, R.S. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1994.
- Kopečný, F. *Základy české skladby*. Praha : SPN, 1962.
- Koster, J. *Extrapolation as Parallel Construal*. Draft. 2000. Dostupné z <http://odur.let.rug.nl/~koster/papers/parallel.pdf>.
- Kučerová, I. *K subjekt-predikátové shodě v češtině*. Diplomová práce. Praha : FF UK, 2000.
- Levin, B. *English Verb Classes and Alternations*. The University of Chicago Press, 1993.
- Mikulová, M. a kol. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. 2005.
- Munn, A. *Topics in the Syntax and Semantics of Coordinate Structures*. zkrácená verze disertační práce. U. Maryland, 1993. Dostupné z <http://www.msu.edu/~amunn/papers.html>.
- Müller, G. *Elemente der optimalitätstheoretische Syntax*. 2000. Dostupné z <http://www.uni-leipzig.de/~muellerg/>.
- Palmer, M., Gildea, D., Kingsbury, P. *The Proposition Bank: An Annotated Corpus of Semantic Roles*, draft of paper submitted to *Computational Linguistics*, December, 2003. Dostupné z <http://verbs.colorado.edu/~mpalmer/publications.html>.
- Panevová, J. *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha : Academia, 1980.
- Panevová, J. Ještě k teorii valence, *SaS* 59, 1998, č. 1, s. 1–14.
- Panevová, J. On Verbal Frames in Functional Generative Description, *PBML* 22, 1974. s. 3–40.
- Panevová, J. Verbal Frames Revisited, *PBML* 28, 1977. s. 55–61.
- Panevová, J. Úvahy nad novou Skladbou češtiny M. Grepla a P. Karlíka, *SaS* 60, 1999, č.1, s. 53–59.
- Piřha, P. a Sgall, P. Koordinační vztah v generativním popisu češtiny, *AUC – Slavica Pragensia* 8, 1966, s. 329–338.

- Piřha, P. K novým výsledkům studia koordinace. *Jazykové aktuality* 21, 1984, s. 116–117.
- Piřha, P. Nové pohledy na koordinaci. *Jazykové aktuality* 21, 1984, s. 118–119.
- Ross, J. R. *Infinite Syntax!* Greenwood Pub. Group, 1986.
- Sag, I. A. *Symposium on Coordination*. Sborník. Eight ESSLI, Prague, 1996.
- Sgall, P. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha : Academia, 1967.
- Sgall, P. Teorie valence a její formální zpracování, *SaS* 59, 1998, č.1, s. 15–29.
- Sgall, P., Hajičová, E., Buráňová, E.: Aktuální členění věty v češtině. Praha: Academia 1980.
- Svoboda, K. K třídění složených souvětí, *SaS* 26, 1965, s. 35–44.
- Svoboda, K. Ještě k problematice souřadného a podřadného souvětí, *SaS* 28, 1967, s. 132–136.
- Svoboda, K. Souřadná souvětí asyndetická a souřadná souvětí se spojkou *a* ve spisovné češtině, *AUC – Slavica Pragensia* 4, 1962, s.291–287.
- Svoboda, K. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha : UK, 1972.
- Škrabalová, H. Koordinace a struktura nominálních frází v češtině. In Z. Hladká & P. Karlík. *ČEŠTINA: univerzália a specifika* 5, Praha : Lidové Noviny, 2004, s. 213–223.
- Škrabalová, H. Multiple and conjoined Wh-words in Czech. Abstrakt k příspěvku pro konferenci FASL 15, 2006. Dostupné z http://www.chass.utoronto.ca/fas115/abstracts/Skrabalova_abstract.pdf.
- Škrabalová, H. Number agreement with coordinate nouns in Czech. Připraveno k vydání v *Proceedings of Sixth European Conference on Formal Description of Slavic Languages (FDSL 6)*, University of Potsdam, Allemagne, 2006.
- Šmilauer, V. *Nauka o českém jazyku*. Praha : SPN, 1972.
- Šmilauer, V. *Novočeská skladba*. Praha : SPN, 1966.
- Štěpán, J. K problematice složitého souvětí v současné spisovné češtině, *SaS* 29, 1968, s. 384–398.

Williams, E. Transformationless grammar. *Linguistic Inquiry* 12.4, 1981, s. 645-653.